

Опанасюк В.В.

**Історія світових релігій.
Формування догматики та культу**

Навчальний посібник

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Опанасюк В.В.

**Історія світових релігій.
Формування догматики та культу**

*Рекомендовано кафедрою
філософії, політології та інноваційних соціальних технологій
Сумського державного університету
як навчальний посібник*

Суми
Вид-во СумДУ
2013

*Рекомендовано до друку кафедрою
філософії, політології та інноваційних соціальних технологій
Сумського державного університету
(протокол № 8 від 07.05.2013 р.)*

Рецензенти:

канд. філос. наук, доц. В. О. Артюх
(Сумський державний університет);
канд. філос. наук, доц. А. Є. Лебідь
(Сумський державний університет);
канд. філос. наук І. О. Бондар
(Сумський державний педагогічний університет
ім. А. С. Макаренка)

Опанасюк В. В.

О60 Історія світових релігій. Формування догматики та культу : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. – Суми : СумДУ, 2013. – 110 с.

У навчальному посібнику висвітлено особливості формування та розвитку світових релігій, вплив культових особистостей, засновників світових релігій на специфіку віровчення. Розкрито окремі особливості релігійного культу буддизму, християнства, мусульманства.

Для викладачів і студентів вищих навчальних закладів III-IV рівнів акредитації.

© В. В. Опанасюк, 2013

Усі права застережені. Копіювати тільки з дозволу автора

© Вид-во СумДУ, 2013

Зміст

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1	
БУДДИЗМ	8
1.1 Виникнення та становлення буддизму	8
1.2 Особистість Будди	10
1.3 Релігійне вчення буддизму	16
1.4 Основні напрями та географія поширення буддизму	22
РОЗДІЛ 2	
ХРИСТИЯНСТВО	31
2.1 Зародження християнства	31
2.2 Ісус Христос – Месія.	38
2.3 Біблія – священна книга християн	43
2.4 Становлення основних догматів християнства у боротьбі з єресями. Вселенські собори	50
2.5 Основні напрями та географія поширення християнства	61
РОЗДІЛ 3	
ІСЛАМ	75
3.1 Пророк Мухаммед: життя і діяльність	75
3.2 Коран – священна книга мусульман. Основи мусульманського віровчення	82
3.3 Генеза ісламу. Основні напрями ісламу	89
Додатки	101

ВСТУП

Запорукою стабільного розвитку суспільства в сучасному глобальному просторі є толерантне ставлення до різних релігійних, ідеологічних вподобань, плюралізм думок і переконань, що сформовані на основі розуміння унікальності форм буття та неповторності етапів його розвитку. Релігієзнавство – одна з дисциплін навчальної програми фахівців із вищою освітою, яка дозволяє глибше зрозуміти цю унікальність, відчутти захоплення від різноманітності світових релігій і заснованих на них культур, поєднаних загальнолюдськими цінностями, навчитися поважати переконання інших людей, якими б несхожими вони були на наші переконання.

Світові релігії охоплюють більшу частину людства. Завжди в часи ослаблення релігійних переконань, домінування в межах суспільства атеїстичних поглядів віра залишатиметься чинником відродження духовності та збереження національної самобутності.

Історія світових релігій є частиною світової історії, з нею пов'язані переломні події в осмисленні людського єства, цілісності світу. Історія світових релігій тісно переплетена з історією війн. У зв'язку зі змінами у структурі світових релігій формувалися епохи в розвитку культури. Економіка змінила свій характер під впливом релігії. Вивчення історії та сутності віровчень світових релігій дозволить не тільки прослідкувати зміни релігійних переконань на різних етапах історії людськості, але так само проаналізувати причини цих, часом, кардинальних змін, виявити тенденції розвитку суспільних ідеалів, оцінити перспективи динаміки суспільних відносин за умов впливу релігійного чинника.

У кожній зі світових релігій визначальне значення для її становлення належить засновнику – харизматичній особистості, здатній мобілізувати народ і повести його за собою на захист загальнолюдських цінностей і віддалених у часі ідеалів. Сучасному українському суспільству не вистачає справжніх лідерів, здатних мобілізувати суспільство заради ідеї успішного розвитку, тому в посібнику значна частина навчального матеріалу відведена саме біографіям засновників світових релігій.

Виникнення та поширення світових релігій хронологічно співпало з формуванням перших світових імперій. Так, осередком розповсюдження християнства стала Велика Римська імперія. Буддизм виник на території півострова Індостан, проте його розповсюдження по світу розпочалося після завоювання ним, поряд із даосизмом і конфуціанством, домінуючих позицій в Китайській імперії. Іслам розпочав своє поширення у світі з території Османської імперії.

Дійсно, розширення кордонів держави вимагало упорядкування життя населення, посилення влади імператора, а звідси, встановлення єдиного божжя.

Отже, державна релігія, що опиралася на культ єдиного Бога в епоху перших імперій знайшла родючий ґрунт для свого поширення.

Світові релігії – це монотеїстичні релігії, які пройшли складний шлях історичного розвитку та, завдяки домінуванню в їх ідеологіях загальнолюдських цінностей, відкрили кордони держав і межі соціальних спільнот, щоб стати доступними для всіх.

Дослідження світових релігій дозволяє виділити низку характерних рис, що уможливили їх вихід за етнонаціональні межі. Крім опори на загальнолюдські цінності, що є базовою характеристикою кожної світової релігії, у цьому переліку необхідно назвати особливу роль засновника або групи засновників у виникненні та становленні релігійної ідеології, культу, місіонерської традиції поширення віровчення на нові території. Це, як правило, харизматичні особистості – Ісус Христос у християнстві, Мухаммед в ісламі, Будда в буддизмі.

Засновники світових релігій відмовилися від специфічної вузько спрямованої етнічної обрядовості, характерної для національних релігій та зорієтувалися на широкі маси населення незалежно від етнічної, територіальної та станової приналежності. Закономірно, що особливою рисою світових релігій є міжетнічність.

Світові релігії виявили гнучкість і адаптивність до традиційних етнонаціональних культур, що сприяло їх закріпленню на нових територіях.

Засновники світових релігій гарантували спасіння всьому людству на основі постулату рівності всіх віруючих перед Богом.

Регіон поширення, кількість релігійних громад чи віруючих у світових релігіях не має принципового значення, проте важливо, що світові релігії відкриті для людей всього світу.

Світовим релігіям притаманний космополітизм та пов'язаний із ним чітко виражений прозелітизм.

Релігія є соціально-культурним феноменом, що властивий історії людства на всіх етапах її розвитку, а тому потребує ґрунтовного дослідження й усестороннього вивчення. Знання про світові релігії доповнюють та систематизують навчальний матеріал із філософії, психології та соціології релігії.

Знайомство зі світовими релігіями як важливою частиною “Релігієзнавства” дозволяє сформуванню сучасний плюралістичний тип світогляду, що вагомо в умовах боротьби за сировинні ресурси, розширення до глобальних масштабів ринку праці та послуг, зростання ролі академічної мобільності в інформаційному суспільстві, створення транскультурних організацій і громадських утворень, міжетнічних сімей, у яких кожен із подружжя орієнтується на різні релігійні переконання тощо.

Результатом ознайомлення з матеріалом навчального посібника стане засвоєння основних понять, розпізнавання світових релігій та їх конфесій; розуміння причин поширення світових релігій; обґрунтування власної

світоглядної позиції та ціннісних орієнтацій без виявів фанатизму та релігійної нетерпимості; вміння грамотно й толерантно проводити світоглядний діалог на основі принципу поваги до думок інших людей незалежно від їх ставлення до релігії.

РОЗДІЛ 1.

БУДДИЗМ

1.1 Виникнення та становлення буддизму

Буддизм – найдавніша світова релігія, регіон поширення якої охоплює Центральну, Південну та Південно-Східну Азію (В'єтнам, Індію, Китай, Корею, Монголію, Японію та ін.).

У світі налічується понад 400 млн. послідовників буддизму.

Опирається буддизм на багаті філософські традиції індійської культури. Часто цю релігію називають релігією без Бога, оскільки в ній відсутній постулат про Бога-творця. Будда не оголошував себе ні пророком, ані посланцем божим, взагалі заперечував ідею Бога як Найвищої Істоти. В основу буддизму покладено глибоко розвинену філософську систему обґрунтування ідеї спасіння людей. Будда називав себе “Просвітленим” (Buddha). Саме тому авторитет “Просвітленого” – “Спасителя” перетворив його проповідь у релігію, а історичну особу – принца Сіддхартху – підніс до статусу божества.

Як релігійно-філософська система, буддизм опирається на відповідний категоріальний апарат, що відображає специфіку буддійського світогляду. Буддизм заперечує ведичну традицію в релігії, проте його постулати не оминають понять брахманізму, розкритих у ведичних текстах.

Виник буддизм у VI ст. до н. е. в Стародавній Індії, коли формувалися великі рабовласницькі держави. В умовах боротьби кшатріїв-воїнів проти брахманів-жреців буддизм виступив опонентом брахманізму як релігійно-філософської системи й кастового ладу, підтримуваного ним. Оскільки буддизм проголошував рівність усіх людей, незалежно від кастової приналежності, то йому вдалося завоювати достатню кількість прихильників, зокрема, у середовищі знаті царського роду.

У III ст. до н. е. цар Ашока, об'єднавши під своєю владою більшу частину Індії, надав буддизмові статусу державної релігії та активно сприяв його поширенню як всередині своєї країни, так і поза її межами. Однак це не допомогло зберегти єдність династії Маур'їв і міць індійської імперії. Понад тисячоліття буддизм залишався наймасовішою релігією, але в X ст. н. е. децю поступився своїми позиціями індуїзму, який синтезував і асимілював ідеї брахманізму та буддизму.

Причинами трансформації та поступового мирного витіснення індуїзмом буддизму із території Індії в країни Південно-Східної та Центральної Азії,

Далекого Сходу були його терпимість до інших релігійних вірувань та відсутність чіткої ієрархічної організаційної структури.

Завдяки своїй здатності пристосовуватися до місцевих умов у I ст. буддизм із Індії проник на територію Китаю, де домінував до виникнення конфуціанства, через Китай та Корею в VI ст. поширився на територію Японії, із VII ст. розповсюдився в горах Тибету. У Монголії буддизм з'явився у XVI-XVII ст. у формі ламаїзму, а в XVII-XVIII ст. знайшов послідовників у Бурятії (Росія).

Перші буддійські монахи (бхікху – буквально “жебрак”) вели аскетичний спосіб життя. Поголивши голову, одягнені в лахміття переважно жовтого кольору, відмовившись від майна, залишивши при собі тільки миску для води, кружку для милостині, бритву та посох, у сезон дощів вони збиралися невеликими групами не менше шести чоловік, розмірковували про життя та спасіння, медитували, вдосконалювали правила поведінки та основи свого віровчення. Померлих ховали біля печер і закинутих споруд, у яких переховувалися від дощу та холоду. Згодом послідовники буддизму на місцях поховань найвідоміших бхікху споруджували культові будови – ступи. Поряд аскети-буддисти будували монастирі та оселялися в них. Життя в монастирях регламентував статут релігійної общини (сангхи), схвалений на загальних зборах. Керував общиною колективно обраний настоятель.

Найімовірніше, після смерті Будду почали зображати в неіконографічній формі дерева, ступні, колеса. Саме ці символи в буддизмі нагадують про Дерево Просвітлення, місіонерську діяльність Будди, пояснюють закон дванадцяти щаблів перероджень. Перше антропоморфне зображення Просвітленого датують початком нашої ери, однак антропоморфізм не затьмарив давніх індійських символів, які зустрічаються й донині.

1.2 Особистість Будди

Особа, яку називають Буддою, народилася, найімовірніше, у квітні-травні 558 р. до н. е. (за іншою традицією – приблизно в 567 р. до н. е.) у місті Капілавасту. Батько Шуддходані – правитель невеликого царства. Мати Майя – перша дружина Шуддходані. Достовірно про Будду відомо тільки те, що він одружився в 16 років, у 29 відправився мандрувати. Приблизно у квітні-травні 523 р. до н. е. (або приблизно 532 р. до н. е.) він пізнав “вище й повне просвітлення”. Подальше життя присвятив проповіді свого вчення. Помер у листопаді 478 р. до н. е. (або 487 р. до н. е.) у віці 80 років.

Усе інше, що відомо про Будду, переміщується з міфологемами, якими його особистість почала обростати ще за життя.

Зокрема, буддійська традиція міфологізує народження Будди. Бодхісатва (“той, що прагне до просвітлення”), який мав стати Буддою, ще в царстві щасливих небожителів (тушита), самотійно вибрав собі батьків. Зачаття було непорочним. Бодхісатва проник у правий бік матері під виглядом білого слона або шестимісячної дитини (давні перекази згадують тільки першу версію – про входження в її тіло слона). Вагітність була позатілесною, тому що бодхісатва перебував не в материнському лоні, а в раці з дорогоцінного каміння (рака – ящик, скринька для зберігання мощів святих). Народження Будди відбулося в саду. Мати спотикнулася, зачепившись за дерево, і слон вийшов із її правого боку.

Новонароджений бодхісатва зробив сім кроків на північ, “прогарчав” полевиному і промовив: “Я вищий, кращий і старший усіх у світі! Моє останнє народження відбулося! У мене не буде наступного життя”! Цей міф проголошує, що від самого народження Будда трансцендентний Космосу (досягає “вершини всесвіту”), відмінняє простір і час (“найстарший”). Батько назвав дитину ім’ям Сіддхартха (“той, що досягнув мети”).

Народження Будди супроводжувалося чудесами. Численні статуї божеств у брахманійському храмі ожили, впали ниць перед бодхісатвою та “заспівали гімн” на його честь. Божества показали на тілі новонародженого 32 істотні та 80 неістотних ознак “великої людини” (махап’уруша) й повідомили, що йому визначено стати Володарем Світу (чакравартином) або Буддою.

Через сім днів після народження померла мати бодхісатви, щоб відродитися на небесах тушита як божество. Протягом семи років принца виховувала його тітка. Сіддхартха здобув якісну освіту, мав успіхи в науках і спортивних іграх. У 16 років одружився на двох індійських принцесах із сусідніх царств – Гопу і Яшодхару. Остання через 13 років народила йому сина, якого назвали Рахула. Найімовірніше, Сіддхартха кидає дім після народження дитини відповідно до давнього індійського звичаю “відходити від світу” тільки після народження потомства.

Причину відходу від світу Будда пояснював своїм учням як результат роздумів над такими явищами як старість, хвороби та смерть. Він втратив радість життя та вирішив урятувати людство від цих трьох неминучих лих. Легендарна версія розповідає про те, що батько Сіддхартхи, побоюючись передбачення богів, намагався відгородити сина від зовнішнього світу, який існував поза межами палацу та садів для розваг. Однак, у долю принца втрутилися боги. Одного разу під час переїзду до садів для розваг майбутній Будда зустрів кульгавого старця, який опирався на палицю. Другого дня на його шляху трапився худий, вкритий виразками, виснажений лихоманкою хворий. Третього, і вже останнього, дня принц побачив на дорозі померлого. Вожчик пояснив, що старість, хвороба та смерть є неминучими для людей.

Виїхавши з палацу вчетверте, принц зустрів жебрака-монаха – умиротвореного й благосного. Це видовище втішило принца, і він зрозумів, що релігія можевилікувати страждання людського роду.

Після того, як боги розбудили Сіддхартху посеред ночі, він осідлав коня й у супроводі свого зброєносця, за сприяння богів, які приспали місто, втік через південно-східні ворота. Від'їхавши достатньо від міста, принц мечам поголив голову, перевдягнувся в одяг мисливця, відправив зброєносця з конем до міста. Ще до зупинки Сіддхартха прогнав богів, які його супроводжували, й ті більше не з'являються в його легендарній біографії.

Певний час принц, назвавшись ім'ям Гаутама (його родове ім'я в клані шак'їв), веде життя бродячого аскета. Протягом року в різних містах бере уроки докласичної санх'ї, засвоює техніку йоги. Згодом разом зі своїми п'ятьма учнями оселяється поблизу невеликого містечка Гаї, в якому протягом 6 років випробовує на собі аскетичні практики. Внаслідок цього від задоволення апетиту просяним зернятком переходить до цілковитого голодування. Замордувавши себе голодом, нерухомий, він нагадував висушеного мерця. За перенесені страждання отримав ім'я Шак'ямуні (аскет із роду шак'їв). Дійшовши до крайнощів голодування, що супроводжувалося знищенням плоті, зберігши тільки тисячну частку колишньої життєвої сили, він зрозумів марність аскези як засобу звільнення людини від страждань і перервав голодування.

Учні, не зрозумівши вчителя, який як милостиню взяв чашку рису від набожної жінки залишають його. Шак'ямуні, сповнений неймовірних сил після чашки рису, йде до лісу, вибирає дерево ашваттха (сакральне дерево; дослівно – стоянка коней. Ритуальний еквівалент міррового дерева, біля якого приносили в жертву коней). Сідає біля цього дерева, поклявшись самому собі, що не зрушить із місця, допоки не пізнає “просвітлення”. Намагається медитувати, проте на нього нападає бог Марá, втілення смерті, який здогадується, що спасіння загрожуватиме його царюванню, оскільки буде перервано коло перетворень. Мару підтримали полчища злих демонів, примар і чудовиськ. Проте, маючи захисну ауру добрих діянь та “дружелюбного настрою” (майтрі) Шак'ямуні залишився невразливим, хоч Мара й відвоював собі місце під деревом, оскільки в попередніх переродженнях накопичив

шляхетні якості – результат добровільної пожертви. На свій захист Шак'ямуні закликає “неупереджену матір всього сушого”. Він правою рукою торкається землі. Земля здіймається до половини людського зросту й ручається за чесноти Шак'ямуні. Однак Мара, “Смерть” – це ще й Кама, Ерос, а в крайньому вияві – Дух Життя. Отже, вивільнення людей загрожує самому життю. Безліч жінок оточують аскета, спокушаючи його своїм тілом та чарами. Марно. Переможений Мара на світанку відступає.

Міф про напад та спокуси Марі має на меті довести абсолютну моральну чистоту Шак'ямуні. Тому він може спрямувати всі свої духовні сили на вирішення центральної проблеми – звільнення світу від страждань.

Спершу він проходить чотири стадії медитації, і завдяки своєму “божественному оку” споглядає сукупність усіх світів у їхньому вічному становленні, тобто жажливий цикл керованих кармою народжень, смертей і перероджень.

Медитуючи вдруге, Шак'ямуні перебирає в пам'яті свої численні колишні життя й за кілька миттєвостей – усі чужі існування.

“Пробудження” відбувається під час третьої медитації (бодхі). Саме тоді Шак'ямуні усвідомлює закон, який дозволяє тривати інфернальному циклу народжень і перероджень – “закон дванадцяти щаблів залежного походження”. Так само тоді ж йому відкриваються умови, необхідні для припинення цієї залежності. Відтепер він володіє чотирма “шляхетними істинами” та на світанку стає Буддою, “Просвітленим”.

Протягом семи наступних тижнів Будда перебуває в “просторі просвітління”. Саме там відбувається останнє зваблення Будди Марою: той просить Благословенного негайно ввійти в парінірвану без проголошення вчення про порятунок, яке йому відкрилось. Будда відмовляється це зробити до того часу, поки не створить общину послідовників свого вчення. Однак згодом Будда засумнівався в необхідності передачі людям такого складного вчення. Позитивне рішення приходить після об'явлення йому Брахми, який переконує, що на Землі є люди, які достойні порятунку.

Будда вирушає в Сарнатх поблизу Бенареса, де в поле його “божественного зору” потрапляють п'ять учнів, які раніше відступилися від нього й на той час жили в одному з монастирів. Він повідомляє їм, що став Буддою, а також чотири шляхетні істини: про страждання, причину цього страждання, про припинення страждання й шляхи припинення страждання.

Ця перша проповідь Будди “запустила Колесо Закону”. П'ятеро згаданих учнів Будди навертаються в нову віру, стають “святими” (архатами). Община росте, й невдовзі налічує вже 60 монахів (бхікку). Будда доручає їм поширити нове вчення по всій країні, а сам несе проповідь далі. У м. Раджагріха молодий правитель Магадхського царства, Бімбісара, дарує Будді ділянку землі для поселення громади. Будда приводить у громаду двох відомих релігійних діячів тієї епохи – Шаріпутру й Маудгальяну, а також аскета Махакаш'япу. Всі троє будуть відігравати важливу роль в історії буддизму. Через деякий час

Благословенний погоджується на прохання свого батька, і в оточенні великої групи ченців відправляється в Капілавасту. Будді вдається прилучити до нового вчення свого батька й деяких родичів. Серед них були його двоюрідні брати – Ананда, головний учень і вірний помічник, і Девадатта, майбутній супротивник. Потім Будда повертається до своєї общини в Раджагріху, проповідує вчення в сусідніх містах. Невдовзі батько Будди невиліковно захворів і Будда змушений був повернутися до рідного міста. Він навіртає батька в нову віру. Із проханням про навернення до нього звертається мачуха-вдова. Будда відмовляє. Вона, благаючи про прилучення до віри, разом з молодими принцесами, які також хочуть стати буддійськими монахинями, пішки йде за ним до м. Вайшалі. Ананда вмовляє Будду створити жіночу общину, проте для жінок-монахинь встановлюються жорсткіші, ніж для чоловіків, правила та дисциплінарні покарання. Прийнявши це рішення поза своєю волею, Будда пророкує, що через членство в громаді жінок захід Закону відбудеться не через 1000 років, а раніше – через 500.

Оскільки кожен бодхісатва на певному етапі свого вдосконалення вже вмів демонструвати чудеса, то окремі з них зупинялися на досягнутому, не розвивали свої моральні чесноти й тим самим підривали основи буддійського віровчення. У зв'язку з цим Будда не дозволяв своїм учням демонструвати вміння та навички.

Поряд із цим сам був змушений використовувати неймовірні чудеса в боротьбі проти своїх вчителів, які, заздрячи успіху Благословенного, почали зводити на нього наклепи. Будда вирощує мангове дерево до небачених розмірів, проходить по веселці, що перекинулася зі Сходу на Захід, множить до нескінченності свої зображення на небі.

Зрілий період життя Будди в релігійних текстах описаний більш ніж скромно. Відомо, що в період дощів він проповідував у віхарах (монастирях), а в інший час мандрував із проповідями свого віровчення. Близько 509 р. до н. е. прийняв посвячення син Будди Рахула.

Коли Будді виповнилося 72 роки (в 486 р. до н. е.). його заздрісний двоюрідний брат Девадатта зажадав передачі управління громадою в свої руки. Одержавши відмову, Девадатта здійснив кілька спроб вбити Просвітленого – найнявши вбивць, скинувши на нього величезний камінь, нацькувавши розлютованого слона.

Девадатта створив секту й наказав своїм ченцям найсуворішу аскезу. Однак Шаріпутра й Маудгальяяна змогли повернути відступників у лоно буддизму, а Девадатта, згідно деяких джерел, живцем провалився в пекло.

Останні роки життя Благословенного були затьмарені нещастями, і серед них – руйнування роду Шак'їв і смерть Шаріпутри й Маудгальяяни.

У сезон дощів 478 р. Будда та його поводитир Ананда влаштувалися в “бамбуковому місті” Вен'юграма, де Будда занедужав на важку форму дизентерії, але впорався із хворобою. Ананда радів, що Благословенний не помре, не розпорядившись про подальшу долю общини. Будда відповів: “Я дав

вам Закон сповна, не приховав від вас жодного секрету або істини, як роблять деякі вчителі, і я вже – німецький старець”. Його життя підійшло до кінця, і тепер його учні повинні були шукати порятунку тільки в Законі.

Деякі джерела доповнюють розповідь про останні дні Будди таким епізодом: повернувшись у Вайшалі, Благословенний у товаристві Ананди відпочиває у священному лісі Капали й тричі возвеличує красу місцевості. Промова Благословенного щоразу закінчується словами: “Якби мене про це попросили, Будда міг би дожити до кінця кальпи”. В індуїстській традиції кальпа – це день-ніч Брахми, що триває 8 млрд. 640 млн. років. Ананда тричі відмовчується після цих слів, і Вчитель просить його відійти. З’являється Мара й нагадує Будді про його обіцянку піти в парнірвану, коли сангха ствердиться. “Не хитруй, – відповідає йому Благословенний, – чекати залишилося недовго”. Він відрікається від усього, що залишає, і в цю мить дрижить Земля. “Від чого такий дивний звук?” – запитує Ананда Вчителя. І зрозумівши, що трапилось, благає того почекати – дожити до кінця кальпи. Але Будда не може порушити обіцянку, яку щойно дав Марі. “Твоя помилка, Ананда... Попроси ти про це Обраного, він би відмовив тобі в перший і в другий раз, а на третій би погодився. Твоя помилка, о Ананда”. Цей епізод фатальної неухважності Ананди – пізня вставка з метою пояснити відхід Будди в інший світ. Справді, Будда, що зумів раніше сам вибрати обставини свого народження, міг би, завдяки такій здатності, за власним бажанням продовжити своє існування. Якщо все відбулося інакше, то ніхто не винний. Тим більше, що ні легенда, ні громада не засудили Ананду. Це зайвий раз доводить, що згаданий епізод є апологетичною вставкою.

Будда просить Ананду об’єднати ченців із Вайшалі, і вдвох вони прямують у Папа, де коваль Гунде запрошує їх на гостини. Обідали “свинячими ласощами” – чи то стравою зі свинини, чи грибами, якими годують свиней. Їжа викликає в Будди новий напад шлункової кровотечі – ймовірно, рецидив недавно перенесеної дизентерії. Незважаючи на це, Будда відправляється в Кушінагар, головне місто народу малла. Ослаблений важким переходом, у гайку Благословенний лягає на правий бік між двома деревами, обличчям на захід, головою на північ, витягнувши ноги, ліва на правій.

Ананда не стримує ридань, але вмираючий утішає його: “Не плач, Ананда... Не варто засмучуватися й стогнати... Хіба можна, щоб народжений на світло не вмирав? Це зовсім неможливо”. Він віддає пошану Ананді та обіцяє, що той знайде святість.

Малли, попереджені Анандою, оточують Вчителя. Тим часом Будда прилучає до вчення ще одного адепта Субхадру, просить своїх послідовників підійти до нього ближче й запитує, чи є в них іще сумнів у Законі та Вченні. Усі мовчать, і Будда вимовляє свої останні слова: “Я звертаюся до вас, о мандрівні ченці! Послухайте: всі речі плинні. Не послабляйтеся в ретельному служінні вірі!” Будда знову медитує. Пройшовши чотири стадії медитації, у повний

місяць листопадової ночі 478 р. до н. е. (або, згідно з іншою традицією, у 487 р. до н. е.) в Карттіке його життя згасає.

Священні тексти розповідають про пишне поховання Будди як чакравартина (буквально, “той, який котиться без перешкод”; у буддійській традиції – ідеальний правитель). Ця розповідь введена для того, щоб згладити повідомлення про “людський” відхід Будди в потойбічний світ. Похоронна процесія пройшла вулицями Кушинагара. Поховання не здійснювали, поки не з’явився кращий учень Благословенного Махакаш’япа. Він вийшов пізніше на вісім днів слідом за Вчителем. Згодом Махакаш’япа очолить общину. Згідно з легендою, ступні Будди дивним чином показалися із домовини, і головний учень зміг вшанувати Вчителя, доторкнувшись до них чолом. Після обряду прощання самовільно спалахнуло вогнище, охопивши тіло померлого.

Оскільки Благословенний помер на території маллів, ті забрали собі його залишки – попіл та кістки. Проте сусідні общини також хотіли мати в себе останки Будди, щоб спорудити на своїй території ступи. Спочатку малли відмовили, але згодом змушені були поступитися під натиском сусідніх народів і розділити прах на вісім рівних частин. Ступи були встановлені над похованнями залишків Будди, місцем поховання урни з попелом, місцем спалення.

1.3 Релігійне вчення буддизму

Протягом життя Будда зміг відчути на собі земні задоволення від безтурботного перебування в розкішному палаці батьків та обмеження, що випали на його долю як мандрівного ченця. Шак'ямуні вивчив філософську систему санх'ї та випробував аскетичні практики йоги. Він знав нещастя, які супроводжують людину протягом її життя. Саме на цій основі сформувалося релігійне вчення буддизму.

Будда ніколи не вважав своє вчення жорсткою системою. Він не тільки відмовлявся розмірковувати над філософськими питаннями, але також зберігав мовчання з істотних пунктів своєї доктрини, наприклад, про спосіб життя святого, який перебуває в нирвані. Це мовчання Будди з самого початку виникнення доктрини буддизму дозволило співіснувати зовсім протилежним тлумаченням її постулатів і породило різні школи та секти.

Буддійська громада (сангха) від початку свого виникнення була організована за монастирським статутом (віная), що гарантувало її єдність. Буддійські ченці розділяли ідеї перевтілення, воздаяння за діяння, практики медитації як шляху в нирвану та “стану Будди”.

Питання про походження світу Будда старався оминати. Відомо лише, що згідно з його переконаннями світ не створений ні богом, ні деміургом, ні злим духом (аналогічних поглядів згодом дотримуватимуться гностики та маніхеї), але існував завжди, тобто постійно творився злими та добрими діями людей. Будда прийняв і розвинув аналітичні начала санх'ї та практику споглядання йогів, але повністю відмовився від їхніх філософських побудов, перш за все, від ідеї “Самого” (Пуруші).

Відмову від філософії Будда обґрунтовує в історії про отруєну стрілу. Малунк'япутта просить Будду визнати свою необізнаність або ж дати конкретну відповідь на запитання про вічність, конечність або безкінечність Всесвіту. Чи ідентичні душа і тіло? Будда розповідає: “Людина поранена отруєною стрілою. Друзі й рідні ведуть її до лікаря, а бідолаха всю дорогу голосить: “Не дам вийняти стрілу! Скажіть, чия це стріла? Кшатрія чи брахмана? [...] чи Велика його родина? І сам він – високий, середнього зросту чи кремезний? Із якого він міста? Чи він із села? Не доторкайтеся до рани, поки не довідаюся, із якого лука вистрілили. [...] Яка була тятива? [...] Що за оперення на стрілі? [...] Чим її загострили?” Поранений помер, так і не довідавшись усього цього. Те ж саме призначено й тому, хто буде філософувати, а не йти шляхом святості”. Будда відмовився від дискусії, “тому що не має змісту все, що не пов'язане з духовним життям, що не допомагає відвернутися, відмовитися від світу, подолати бажання, знайти спокій і, досягнувши всерозуміння, ввійти в нирвану!” Будда відповідає

Малунк'япутті, що не вчить нічому іншому, крім чотирьох шляхетних істин (“Маджхіма-нікая”).

Чотири “шляхетні істини” – це серцевина вчення Будди. Він відкрив їх світу у своїй першій проповіді п'яти учням у Бенаресі через деякий час після “просвітлення”.

Перша істина: життя – це страждання (мовою палі – дуккха). В осягненні цієї істини Будда не оригінальний, оскільки так вважала більшість мислителів і віруючих в Індії після епохи Упанішад – все є страждання. “Народження є страждання, втрата – страждання, хвороба – страждання, смерть – страждання. Бути пов'язаним із тим, чого не любиш – страждання. Бути відокремленим від того, що любиш – страждання [...] Не мати того, що бажаєш – страждання. Суть будь-яке зіткнення з кожною з п'яти скандж породжує страждання” (“Маджхіма-нікая”).

Друга “шляхетна істина” пояснює причину страждання бажанням, апетитом або “жагою” (танха). Саме вони визначають реінкарнації. “Жага” постійно шукає нових насолод – чуттєвих задовольень, вічного життя або бажання вмерти (самознищення). Останнє бажання засуджується поряд із іншими проявами “жаги”. Бажання зникнути як різновид “апетиту” може призвести до самогубства, але не врятує від страждання, оскільки не перериває нескінченного ланцюга перевтілень.

Третя “шляхетна істина” проголошує припинення, відсутність бажання звільненням від страждання. Цей стан подібний до нірвани. Одна з назв нірвани – танхакхайя – “припинення жаги”.

І нарешті, четверта “істина” називає шлях позбавлення від страждань.

“Чотири шляхетні істини” сформульовано аналогічно правилам індійської медицини: спершу визначається хвороба, потім з'ясовується її причина, приймається рішення про спосіб усунення причини й, нарешті, прописуються адекватні засоби (ліки) рятування від недуги.

Лікування Будди – це припис “четвертої істини” або ліків від зла. Метод отримав назву “серединного шляху”, тому що оминає крайнощі. Із одного боку такою крайністю є досягнення щастя шляхом чуттєвих задовольень, із іншого – пошук духовного блаженства в найсуворішій аскезі, самокатуванні.

“Серединний шлях” ще називають “восьмиступеневим шляхом”. Будда пропонує вісім приписів для досягнення стану нірвани. Перший із них – правильне бачення – осягнення істин буддизму. Другий – правильне мислення, або правильний намір. Правильний намір у буддизмі забороняє позбавляти життя будь-кого, красти, чинити перелюбство. Третій припис – правильна мова або утримання від брехні, лихослів'я, наклепу, грубощів – образливих і недобррозичливих слів, нарешті, марнослів'я. Четвертий припис – правильна дія, тобто дія згідно з принципами добра та справедливості. П'ятий – правильне життя. Це скромне життя за рахунок своєї праці. Будда не заохочує занять, що приносять збиток іншим людям. Шостий припис “восьмиступеневого шляху” – правильне зусилля або боротьба зі спокусами життя. Сьомий – правильна увага,

що передбачає розуміння плинності матеріального існування. Нарешті, восьмий припис – правильна концентрація – вольове зусилля, зорієнтоване на просвітлення своєї свідомості для досягнення нірвани.

Ці вісім постулатів іноді класифікували за їхньою метою. Один із текстів “Маджхіма-нікаї” визначає буддійське вчення як моральний кодекс (шила), об’єднуючи другу, третю та четверту заповіді “восьмиступеневого шляху”, оскільки вони спрямовані на дотримання високоморальної поведінки на основі любові до всіх. Шоста, сьома та восьма заповіді дисциплінують розум (самадхі) та спрямовані на виконання технік йоги. Першу та другу заповіді “восьмиступеневого шляху” пов’язують із мудрістю (палі – паннья; санскрит – праджня).

Розмірковуючи над двома першими “шляхетними істинами” – стражданням і причиною страждання – чернець приходив до думки про мінливість світу. Ця мінливість зумовлена відсутністю субстанціональності (палі – анатта) речей, і водночас не-субстанціональністю його самого. Чернець (як і прихильники ведизму, орфіки та гностики) виявляє, що він не тільки річ серед речей, але й існує як річ. Це відбувається тому, що космічна повнота й психоментальна діяльність єдині в єдиному Всесвіті. Будда показав, що все існуюче у світі вписується в п’ять категорій-комплексів або “агрегатів” (скандх).

Перша скандха – це сукупність “очевидностей” або всього чуттєвого (спільність матеріальних речей, органи чуттів і предмети їхньої уваги).

Друга скандха – відчуття (категорії-комплекси, викликані впливом на п’ять органів чуттів).

Третя – сприйняття та формування понять (когнітивні явища).

Четверта – психічні конструкції (санскара) – свідомі й несвідомі психічні активності).

П’ята – думки (віджняна) або знання як результат сенсорного сприйняття та, особливо, активності розуму (манас), що організує сенсорний досвід, концентруючись у серці.

Все умовне. Тільки нірвана безумовна, “ні з чого не складається” і, отже, не є “агрегатом”.

Сумарно ці “агрегати” або “сукупності” окреслюють світ речей і тварності людини.

Ще одна знаменита формула буддизму пояснює суть і динамічно ілюструє ланцюг речей і ефектів, які керують циклом життів та перероджень. Ця формула відома під назвою “взаємозалежне виникнення” або закон колеса перероджень (пратітьясамутпада). Вона складається з 12 факторів (“членів”), перший із яких – невідання. Невідання породжує вольові дії, а ті народжують “психічні конструкції” (санскара) – умову психічних, ментальних та інших дій, і завершуються бажанням, безпосередньо, сексуальним потягом, що веде до нового народження, старості та смерті. Отже, невідання, бажання та існування взаємозалежні. Вони достатньо переконливо пояснюють безперервність ланцюга народжень, смертей і перероджень.

Згадані аналіз і класифікація запозичені Буддою з ранньої санх’ї та йоги.

Дві останні істини Будди варто розглядати в парі. Вони чітко визначають – нірвана існує, але досяжна лише шляхом виконання спеціальних прийомів концентрації й медитації.

Будда не дає чіткого “визначення” нірвани, але постійно повертається до її “атрибутів”. Він розповідає про архатів (“тих, хто досягнув звільнення від ланцюга перетворень”, “тих, хто досягнув непорушного щастя”), про “блаженство”, про те, що він є сам. Благословенний “досягнув безсмертя”, а отже нірвана так само доступна й ченцям. “Ви зробите її реальною вже в цьому житті, ви доживете до безсмертя”. “Архат вже у цьому житті відсторонений від світу у стані нірвани (нібутта) та благості, у безперервній присутності Брахмана”.

Будда вчить, що нірвана “видима звідси”, вона “явлена”, “реальна”, “присутня в цьому світі”. Однак Просвітлений неодноразово наголошуватиме, що тільки він один із усіх йогів її “бачить” і відає. Ці висловлювання необхідно розуміти як приписування здатності осягнути нірвану винятково Будді та його послідовникам, які виконали всі приписи “восьмиступеневого шляху”). Правильне “бачення”, назване в каноні “священним оком” (арія каккху) дозволяє ввійти в “контакт” із необумовленим, неподільним, із нірваною. Таке трансцендентне бачення досягається методами споглядання, що були відомі ще з ведичних часів. Схожі техніки існували в Стародавньому Ірані. Однак необхідно розрізняти “видиму”, тобто досягну в межах земного життя нірвану від реалізованої після смерті парініббани.

Таким чином, чернець починає розмірковувати над своїм фізичним існуванням, щоб усвідомити свої дії та вчинки. Він переконується в хиткості феноменального світу й “нереальності” душі. Йому стає зрозумілою кожна його дія, кожний подих не як результат душевного, а як тілесне. Усвідомлення нереальності душі найбільше сприяє “перетворенню” його профанного досвіду. У коментарі “Summangala Vilasini” робиться такий висновок з медитації на тілесних жестах: “Вони говорять: якась жива сутність ходить; якась жива сутність стоїть. Але чи насправді є жива сутність, що ходить і стоїть? Її не має”. Щодо вдихів і видихів бхікку розуміє, що “вони народжуються від матеріального, а матерія – це матеріальне тіло, це чотири елементи тощо”. Тепер чернець може перейти до практики.

Традиція розділяє буддійські практики на три групи. Перша група – “медитації” (палі – джхана; санскрит – дхьяна), друга група – “зосередження” (самапатті) й, нарешті, третя група – “концентрації” (самадхі).

Зупинимося на кожній із них по-черзі. Розпочнемо з “медитації”.

Спершу коротко опишемо кожну вправу джхани, потім спробуємо пояснити результат.

У першій джхані чернець відстороняється від будь-якого бажання, внаслідок чого відчуває “радість і блаженство”. Робота розсудку при цьому не припиняється.

У другій джхані відбувається приборкання інтелекту, ченця охоплює заспокоєння, думка розчиняється в “радості й блаженстві”.

У третій джхані чернець відстороняється від радості, знаходить рівновагу, залишаючись при свідомості, а все його тіло охоплює блаженство.

Нарешті, на четвертій стадії джхани, відсторонившись від радості й страждань, чернець входить у стан абсолютної чистоти, рівноваги й проясненої думки.

Після опису медитації перейдемо до “зосередження”. Чотири самапатті (“збирання” або “нагромадження”) супроводжуються процесом “очищення” думки. Звільнена від змісту думка послідовно концентрується на безмежності простору, безмежності свідомості, на ніщійності і – в четвертій самапатті – досягає стану “ні свідомості, ні не-свідомості”.

Проте бхікку рухається по шляху духовного очищення далі, усвідомлюючи припинення будь-якого сприйняття та будь-якої думки (ніродхасампатті). Зовні тіло ченця при цьому перебуває в стані каталепсії, так званому стані “співпричетності до нірвани”. Це найвищий стан зосередження. “Бхікку, який пізнав цей стан, більше нічого робити”.

Тепер опишемо третю групу буддійських практик – “концентрацію”.

Самадхі – вправи йоги, що не такі тривалі, як джхана та самапатті, проте їх ефективність для психоментального тренування найвища. Думка фіксується на предметах або поняттях для єднання свідомості й приглушення розуму. Відомі різні самадхі, кожна з яких має власну мету.

Бхікку використовує ці вправи та практики для вивільнення свідомості. Розрізняють чотири етапи на цьому шляху, їх супроводжують вісім “звільнень” (вімокша) і вісім “станів досконалості” (абхібхаятана).

Перший етап – “входження в потік”. Вільний від сумнівів і помилок чернець, який подолав цей етап матиме сім народжень у земному житті.

Другий етап – “єдине повернення”. Це щабель духовного зростання тих, хто впорався з пристрастями, ненавистю та лихослів'ям. Ченцям, які його здолали залишається лише одне переродження.

Третій етап – “без повернення”. Чернець повністю й назавжди впорався з помилками, сумнівами, бажаннями; він відроджується в тілі божества, а потім одержує звільнення.

Четвертий етап – досягнення нірвани ще до закінчення життя “гідним” (архатом), який очистився від всіх “домішок” і пристрастей, обдарований внутрішнім баченням і незвичайними здібностями (сіддхі).

Самостійне вивчення канонічних текстів і коментарів до них не допоможе засвоїти вправи йоги. Із часів Упанішад тільки практика під контролем вчителя дає розуміння впливу та функцій тренувань.

Шлях у нірвану, так само як і шлях до самадхі в класичній йозі, приводить до оволодіння “чудодейними силами” (палі – іддхі; санскрит – сіддхі). Однак саме це стало неабияким клопотом для Будди, як і пізніше – для давньоіндійського філософа, засновника йоги, автора “Йога-сутри” Патанджалі. Із одного боку, ці “сили” неминуче проявляються під час згаданої практики й вважаються однозначним показником “прогресу” ченця, свідчать про те, що він твердо став на шлях “звільнення від обумовленості”, вийшов із-під впливу

законів фізичної природи. З іншого боку, ці “сили” загрожують небезпекою, підбурюючи гординю ченця спокусою марнославства, “магічної влади” над світом, бентежать непросвітлений розум.

Здатність до демонстрації чудес є одним із п’яти розрядів суперзнання (абхіджня). Крім іддхі (1) до суперзнань відносять божественне око (2), божественне вухо (3), знання чужих думок (4) і пам’ять про минулі втілення (5). У “Дігха-нікая” Будда стверджує, що бхікку в стані медитації здатний роздвоюватися, ставати невидимим для оточуючих, планувати над землею, ходити по воді, літати в небесах або чути за межею слуху, читати думки сторонніх, знати свої попередні втілення. Однак Будда завжди застерігав, що в цих “здібностях” приховується небезпека відхилення від заданої мети – нірвани. Гордовита демонстрація цих вмій не сприяє звільненню. Такі чудеса можуть демонструвати йоги-небуддисти, спантеличуючи непосвячених, які вважатимуть вчення Будди магією. Саме тому Вчитель суворо забороняв учням демонструвати мирянам чудеса.

Особливі суперечки ще за життя Будди викликав стан “перебування в нірвані”. Нірвана – це повне згасання ченця чи несказанне посмертне блаженство?

Будда порівнював перебування в нірвані зі згасанням полум’я. Йому заперечували, що в індійській думці згасання вогню не тотожне його зникненню. Згасання вогню аналогічно поверненню в неявище. Із іншого боку, якщо нірвана є ідеальне необумовлене, Абсолют, то вона не вписується в будь-які межі, її не можна описати категоріями пізнання. Саме тому можна стверджувати, що “того, хто увійшов у нірвану” немає в житті, якщо останнє розуміти як перебування у світі. Проте одночасно можна стверджувати, що він “живе” в нірвані, у необумовленому, тобто у сфері, недоступній людській уяві. Слова й мислеформи для переродженої свідомості не мають змісту. У стані нірвани всім правлять парадокс і протиріччя, коли суще тотожне не сущому. Звідси випливає, що “Я” одночасно існує й не існує, а звільнення – це одночасно і згасання, і блаженство.

Ідентичність нірвани абсолютно трансцендентному Космосу, який у цьому стані перестає існувати, можна проілюструвати за допомогою образів і символів. Уже згадувалося про космологічний і часовий символізм “семи кроків Будди”. Доцільно згадати також притчу про “розбите яйце”. Будда розбив яйце, щоб оголосити про те, що розірвав ланцюг існувань (сансара), тобто переборов і Космос, і циклічний час. Захоплюють також образи “руйнування будинку” Буддою та “даху, пробитого” архатами. Це алегоричне знищення всього обумовленого світу. Розуміти значення цих образів починаєш тільки тоді, коли звертаєшся до давньоіндійської традиції, яка поєднувала “космос-житло-людське тіло”. Новизна й революційність вчення Будди в цьому аспекті є винятковими. Однак сам Будда не претендував на винятковість, переконуючи, що рухається традиційним шляхом, накопичуючи й розвиваючи мудрість поколінь.

1.4 Основні напрями та географія поширення буддизму

Відсутність у вченні Будди чітких приписів щодо базових положень віросповідання, правил існування сангхи зумовила потребу в їх упорядкуванні та привела до розколу церковної общини. Суперечки почалися вже після смерті Благословенного. Питання віросповідання та організації церкви вирішувалися на церковних соборах (сангіті), яких буддисти визнають шість.

Із ініціативи одного з найповажніших адептів буддизму Махакаш'япи через три місяці після смерті Будди в печері біля Раджагріха розпочав роботу перший буддійський собор, який зібрав 500 архатів і тривав сім місяців. Джерела повідомляють про напругу у відносинах та протистояння між Махакаш'япою та Анандою. Один із найближчих учнів Будди, Ананда не міг очолити церкву, оскільки не встиг опанувати техніками медитації та стати архатом. Відтак, йому відмовили в праві брати участь у соборі. Усамітнівшись, Ананда швидко досягає святості. Згідно з однією версією, після цього його запрошують на собор, із іншою – він дивним чином проникає в печеру, де проходило засідання й таким чином демонструє свої йогічні здібності. Так чи інакше, присутність Ананди на соборі була необхідною, оскільки тільки він як супутник і поводитир Будди протягом 25 років знав і пам'ятав усі промови Вчителя. Ананда переповів їх на запитання Махакаш'япи. Відповіді Ананди відомі під назвою “Сутр”. Ті ж самі тексти, що ввійшли до корзини Дисципліни (Віная пітака) повідомлені іншим учнем Будди, Упалі.

Згодом у відповідь на звинувачення Махакаш'япи Ананда привселюдно покався в помилках, здійснених ще за життя Будди, зокрема, в тому, що вмовив Благословенного прийняти в сангху жінок та не попросив його залишитися до кінця кальпи. Із часом Ананда очолив сангху.

Другий собор відбувся через 100 р. після смерті Будди, зібрав 700 архатів у м. Вайшалі. Його скликав учень Ананди Яшас, обурений із того, що монахи цього міста приймали подаяння золотом і сріблом. Результатом другого собору стало засудження дій монахів і їх покаяння.

Розбіжності в церковній общині поглиблювалися. Уже в середині IV ст. до н. е. в буддизмі існували різні секти. Так, через кілька років після собору в Вайшалі монах Махадева з Паталіпутри проголосив п'ять тез про статус архата, що суперечили офіційно визнаній доктрині. Тези Махадеви приземлювали архата, оскільки допускали можливість його зваблення у вісні доньками Марі, стан невідання та право на помилку, можливість вдосконалення на “восьмиступеневому шляху” з допомогою іншого, досягнення внутрішнього зосередження шляхом проголошення словесної формули.

Собор, що зібрався в м. Паталіпутра не зміг зупинити розколу в церковній общині. Сангха розкололася на махасангхиків – послідовників Махадеви, які вважали себе більшістю та стхавірів, які відстоювали думку старійшин. Це був останній собор, про який згадує “Віная пітака”.

У III ст. цар першої індійської імперії Ашока з роду Маур'їв змушений був зібрати черговий собор, щоб подолати подальший розкол буддизму. Проте це не допомогло: від стхавірів відділилася секта сарвастівадинів, члени якої сходилися в думці про те, що “все існує” (сарвам асті) – і минуле, і теперішнє, і майбутнє.

Махасангхіки так само не змогли зберегти єдності: розділилися спершу на три секти, згодом процес поділу продовжився. Черговий розкол зумовив виникнення напряму, відомого під назвою махаяна або дослівно з палі – “велика колісниця”, ранні писемні пам'ятки якої датуються I ст. до н. е.

Наймасовішими напрямками сучасного буддизму є хінаяна – “мала колісниця” або вузький шлях спасіння – назва стародавнього буддизму, тхеравади (поширений на півдні Азії) та махаяна – велика колісниця, або широкий шлях спасіння – “шлях бодхісатв” (поширений на півночі Азії).

Ідеал махаяни – не архат, який усамітнися в пошуках нірвани, а бодхісатва, член мирської громади. Він орієнтований на відтермінування свого звільнення, щоб полегшити шлях до спасіння іншим. Він – зразок доброзичливості та співучасті, який не вимагає чіткого дотримання шляху монаха, але особистої добродійності типу бхакті. У махаяні достатньо прийняти рішення стати Буддою заради інших, адже мета благовірного змінюється – від нірвани до досягнення стану Будди. Послідовники махаяни підносять значення бодхісатви над архатом, оскільки останній не вивільнився повністю від власного “Я”, а тому не може шукати нірвану для інших – тільки для себе.

Махаяна радикально модернізувала філософію “всесвітньої пустоти” (шуньята), адже для того, щоб поширювати у світі мудрість необхідні дві умови: “ніколи не полишати живих істот і чітко усвідомлювати, що всі речі пусті”. Радикалізм цього усвідомлення полягає в тому, що хінаяна наполягала на нереальності душі (наїратмія), махаяна – на нереальності речей, дхарм (дхарма шуньята). Такий спосіб очищення універсуму від реальності полегшує зречення від світу та стирання власного “Я”, що було метою раннього буддизму.

Махаяна визнає існування багатьох бодхісатв, які досягнули стану будди та присвятили себе просвітленню всіх живих істот. Так, популярний в Індії з VII ст. будда Амітабха збирав “щасливу землю” (Сукхаваті). Ця земля нагадувала рай за кількістю скарбів, квітів і птахів. Жителі цієї чудесної землі отримували безсмертя за свої заслуги. Вражає легкість входження в рай Сукхаваті – за єдиним помислом про Будду або за єдиною згадкою про нього (єдиним словом) без будь-яких інших зусиль. Перебування в раю Сукхаваті не тотожне нірвані, проте той, хто потрапив до цієї щасливої землі в майбутньому міг без зусиль звільнитися від закону перероджень. Таких умовних трансцендентних світів – земель або полів Будди (будда-кшетра) – існувало безліч, оскільки всі вони були побудовами думки бодхісатв.

Тестові завдання до теми

1. Встановіть основні елементи структури сучасних світових релігій:
 - а) релігійна організація; б) релігійна свідомість; в) релігійний культ; г) релігійний екстаз; д) поклоніння духам.
2. Перелічіть спільні риси світових релігій, завдяки яким вони подолали етнічні межі:
 - а) ойкуменізм; б) релігійна нетерпимість; в) відсутність етноцентризму; г) соціальна гнучкість; д) толерантність до інших вірувань; е) прозелітизм.
3. Відберіть із перерахованих імена засновника буддизму:
 - а) Будда – Просвітлений; б) Гаутама; в) Сіддхартха – той, що досягнув мети; г) Кун Фу Цзи – вчитель Кун; д) Шак'ямуні – аскет із роду Шак'їв; е) Татхагата – той, хто приходить.
4. Яке положення не входить до “Чотирьох діамантових істин” буддизму:
 - а) про страждання; б) про причину страждання; в) про припинення страждання; г) про боже одкровення; д) про шляхи припинення страждання.
5. Яку священну тварину у зв'язку з народженням Будди вшановують у буддизмі:
 - а) пацюка; б) корову; в) слона; г) бабуїна; д) птаха ібіс; е) кішку.
6. Засновником буддизму є:
 - а) Сідхартха Гаутама Шак'ямуні; б) Ісус Христос; в) Мухаммед; г) Лао Цзи; д) Кун Фу Цзи.
7. Характерними рисами буддизму є:
 - а) опора на традиції давньоіндійської культури; б) відсутність у її догматиці ідеї Бога-творця; в) кастовий характер; г) розвинутий категоріальний апарат, який відображає специфіку світогляду; д) заперечення практик йоги.
8. Масове поширення буддизму та його перетворення на державну релігію в Стародавній Індії пов'язане з:
 - а) чорною магією, використання якої лякало людей і спонукало до поклоніння; б) підтримкою з боку царя Ашока; в) проголошенням рівності усіх людей у стражданні та спасінні від страждань; г) релігійною реформою Аменхотепа IV; д) фактором політичного часу, що характеризувався боротьбою кшатріїв із брахманами за владу.
9. Буддизм виник:
 - а) у VIII ст. до н.е. в Стародавньому Китаї; б) у VI ст. до н.е. в Стародавній Індії; в) у VII ст. в Тибеті; г) у XVI- XVII ст. на території Монголії; д) у II ст. до н.е. на території Аравійського півострова.
10. Причину відходу від світу в пошуках істини Сідхартха пояснював роздумами над такими явищами:
 - а) молодість; б) старість; в) життя; г) смерть; д) здоров'я; е) хвороби.
11. Чому буддизм називають “релігією без бога”?

а) у буддизмі відсутні боги; б) у буддизмі багато богів, тому важко виділити одного бога; в) у буддизмі кожен може стати богом за певного способу життя.

12. Буддійський міф про напад на Сідхартху Гаутаму Шак'ямуні бога смерті Мари та їх протиборство має на меті:

а) довести абсолютну моральну чистоту бодхісатви; б) довести, що боги існують; в) довести, що відкриття шляхетних істин можливе не тільки богам, але й смертним; г) довести богообраність Шак'ямуні.

13. Перша буддійська община була заснована:

а) в м. Раджагріха; б) в м. Капілавасту; в) в м. Бенарес; г) в м. Вайшалі.

14. Буддійська община називається:

а) ступа; б) сангха; в) парінірвана; г) бхікку.

15. Остаточне вчення Будди про серединний шлях самовдосконалення формується у зв'язку з подіями, описаними:

а) в легенді про чашку рису; б) в легенді про народження бодхісатви; в) в міфіві про зваблення Шак'ямуні Марою; г) в легенді про розбите яйце; д) в розповіді про чотири зустрічі Сідхартхи Гаутами; е) в історії про отруєну стрілу.

16. Танха ("жага") у буддизмі визначає реінкарнації та виражається в пошуку насолод. Перелічіть різновиди жаги:

а) почуттєві задоволення; б) бажання вічного життя; в) бажання досягнути нирвани; г) бажання вмерти.

17. Із якими явищами Будда порівнював стан нирвани?

а) із загасанням полум'я; б) із таненням снігу; в) із морозним днем; г) із розчиненням човна в тумані; д) із муками народження.

18. У буддизмі середовище бхікку поповнювали:

а) чоловіки; б) жінки; в) діти; г) хворі; д) нужденні.

19. Буддійські монастирі називаються:

а) ступи; б) ; в) віхари; г) бодхі; д) бхікку.

20. Засновником першої секти в буддизмі ще за життя Будди був:

а) Ананда; б) Девадатта; в) Шаріпутра; г) Маудгальяяна; д) Махакаш'япа; е) Субхадра.

21. Ступи в буддизмі встановлені:

а) на тому місці, на якому Сідхартха Гаутама став Просвітленим; б) над місцем спалення Будди; в) над похованнями залишків Будди; г) на тому місці, де помер Будда; д) над місцем поховання урни з попелом Будди.

22. Встановіть відповідність між кроками "восьмиступеневого шляху" та їх значенням у буддизмі:

а) правильне бачення; б) правильна думка; в) правильна мова; г) правильна дія; д) правильний спосіб життя; е) правильне зусилля; є) правильна увага; ж) правильне зосередження.

1) жити скромно за рахунок своєї праці;

2) рішуче бажання перетворити своє життя;

3) боротьба зі спокусами життя;

4) дія згідно з принципами добра та справедливості;

5) утримання від брехні, наклепів, “безпредметних” розмов із самим собою тощо;

6) розуміння плинного характеру всього матеріального існування;

7) вольове зусилля, здатне змінити своє життя, досягти просвітлення;

8) усвідомлення справедливості чотирьох істин.

23. Віная-пітака розповідає про перші три собори, що відбулися після смерті Будди. Встановіть, які питання вирішували на цих соборах:

а) Перший собор неподалік від м. Раджагріх; б) Другий собор в м. Вайшалі; в) Третій собор в Паталіпутрі.

1) Питання розколу буддійської общини. Результатом став розкол сангхи на махасангхиків та стхавірів.

2) Питання упорядкування віри. Результатом стало створення “Сутр” та корзини Дисципліни “Віная-пітака”.

3) Питання упорядкування відносин в релігійній громаді. Результатом стало засудження монахів, які приймали подаяння золотом і сріблом.

24. Тіпітака (Трипітака) об’єднує три книги. Встановіть відповідність між їх назвами та змістом:

а) Віная-пітака; б) Сутта-пітака; в) Абхидхамма-пітака.

1) релігійно-етичні розповіді;

2) збірники правил поведінки монахів;

3) релігійно-філософські трактати.

25. Назвіть основні напрями буддизму:

а) джайнізм; б) хінаяна; в) даосизм; г) брахманізм; д) махаяна.

26. Найвідомішими школами махаяни є:

а) хінаяна; б) дзен; в) джайнізм; г) ламаїзм; д) іудаїзм.

27. У запропонованому завданні з декількох варіантів виберіть правильні судження:

а) Найдавніші священні тексти буддизму були записані мовою палі до початку нашої ери.

б) Найдавніші священні тексти буддизму були записані мовою санскрит на початку нашої ери.

в) Найдавніші священні тексти буддизму були записані мовою санскрит наприкінці I тисячоліття до нашої ери.

г) Найдавніші священні тексти буддизму були записані китайською мовою до початку нашої ери.

Література

- Абрамович С.* Релігієзнавство : підруч. / С. Абрамович, М. Тілло, М. Чікарькова. – К. : Дакор, 2004. – 528 с.
- Академічне релігієзнавство* / за ред. А. Колодного. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.
- Альбедиль М. Ф.* Буддизм / Альбедиль М. Ф. – СПб. и др. : Питер, 2006. – 206 с. – (Серия “Религии мира”).
- Андросов В. П.* Будда Шакьямуни и индийский буддизм. Современное истолкование древних текстов / Андросов В. П. – М. : Восточная литература, 2001. – 508 с.
- Андросов В. П.* Буддизм Нагарджуны : религиозно-философские трактаты / Валерий Павлович Андросов. – М. : Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 2000. – 799 с.
- Антонов А. Д.* Релігієзнавство / Антонов А. Д. – К. : Вища школа, 2002. – 354 с.
- Арутюнов В. Х.* Релігієзнавство : навч.-метод. посіб. для самост. вивч. дисц. / В. Х. Арутюнов, В. М. Мішин, Н. Ю. Бортникова та ін. – К. : КНЕУ. – 2001. – 201 с.
- Боровкін С. Т.* Релігієзнавство / С. Т. Боровкін. – К. : Знання, 2000. – 204 с.
- Борунков Ю. Ф.* Основы религиоведения : учеб. / Борунков Ю. Ф., Яблоков И. Н., Никонов К. И. и др. ; под ред. И. Н. Яблокова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 2002. – 134 с.
- Будда* : истории о перерождении / пер. с пали Б. Захарьин ; стихи в пер. А. Голамы. – М. : Художественная литература, 1991. – 79 с.
- Буддизм* : энциклопедия / К. Королёв (сост., общ. ред. и предисл.) – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2008. – 398 с. – (Тайны древних цивилизаций).
- Буддизм* и культурно-психологические традиции народов Востока : [сб. ст.]. – Новосибирск : Наука. Сибирское отделение, 1990. – 214, [2] с.
- Буддийская мудрость* / В. В. Лавский (сост.). – М. ; Ростов-на-Дону : МарТ, 2007. – 318 с. – (Серия “Мудрость человечества”).
- Будон* Рингендуб. История буддизма (Индия и Тибет) / Будон Рингендуб ; Е. Е. Обермиллер (пер. с тибет.) ; А. М. Донец (пер. англ.). – СПб. : Евразия, 1999. – 336 с. – (Пилигрим).
- Буланже П. А.* Будда. Конфуций. Жизнь и учение / Павел Александрович Буланже. – М. : Искусство, 1995. – 263 с.
- Бэнкрофт А.* Мудрость дзен / А. Бэнкрофт, Р. Ингланд ; П. В. Трояновская (пер. с англ.). – М. : АСТ ; Астрель, 2008. 192 с. – (Серия “Всемирный разум”).
- Вандишев В. М.* Релігієзнавство : конспект лекцій для студентів заочного відділення / Вандишев В. М. – Суми : СумДУ, 2004.
- Вовк В. М.* Релігієзнавство : підруч. / Вовк В. М., Костицький М. В., Кравець В. М. та ін. – К. : АТІКА, 2009.

Вон Кью-Кит. Энциклопедия дзен / Вон Кью-Кит ; А. Гарькавий (пер. с англ.). – М. : Фаир-Пресс ; Гранд, 1999. – 400 с.

Гараджа В. И. Религиоведение : учеб. пособ. для студ. высш. учеб. завед. и преп. ср. школы / Гаранджа В. И. – 2-е изд., дополн. – М. : Аспект Пресс, 1995. – 351 с.

Гараджа В. И. Социология религии : учеб. пособие для студентов и аспирантов гуманитарных специальностей / Гараджа В. И. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ИНФРА-М, 2005. – 348 с. – (Классический университетский учебник).

Говинда Анагарика. Психологическая позиция философии раннего буддизма согласно традиции абхидхаммы / Говинда Анагарика ; А. И. Бреславец (пер. с англ.). – М. : Беловодье, 2007. – 209 с. – (Мир Востока).

Горелов А. А. История мировых религий : учеб. пособие / Горелов А. А. – 5-е изд., стереотип. – М. : Флинта, 2011. – 360 с. – Серия “Библиотека студента”.

Дандарон Б. Д. Письма о буддийской этике / Дандарон Б. Д. – СПб. : ААЕТЕИЯ, 1997. – 352 с. – (Философы России XX века).

Докаш В. І. Загальне релігієзнавство : навч. посібн. / В. І. Докаш, В. Ю. Лешан. – Чернівці, 2005. – 376 с.

Дулуман Є. К. Релігієзнавство : підруч. / Дулуман Є. К., Закович М. М., Рибачук М. Ф. та ін. ; за ред. М. М. Заковича. – К. : Вища шк., 2000. – 315 с.

Дюмулен Г. История Дзен-буддизма. Индия и Китай / Генрих Дюмулен. – СПб. : Орис, 1994. – 336 с. – (Bibliotheca orientalia).

Ермакова Т. В. Классические буддийские практики : путь благородной личности / Т. В. Ермакова, Е. П. Островская. – СПб. : “Азбука-классика”, “Петербургское Востоковедение”, 2006. – 304 с. – Серия “Мир Востока”. (Азбука-классика) (Петербургское Востоковедение).

Зеленков М. Ю. Мировые религии : история и современность [Электронный ресурс] : учеб. пособ. / Михаил Юрьевич Зеленков. – М. : Юридический институт МИИТа, 2003. – 252 с. – Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Relig/zel/index.php.

Избранные сутры китайского буддизма / Д. В. Поповцева и др. (пер. с кит.). – 2-е изд., стер. – СПб. : Наука, 2007. – 463 с.

Історія релігії в Україні : навч. посіб. / Колодний А. М., Яроцький П. Л., Лобовик Б. О. та ін. ; за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К. : Т-во “Знання”, КОО, 1999. – 735 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

Йоко Бек Шарлотта. Дзен в любви и работе / Шарлотта Йоко Бек ; пер. с англ. – К. : София, Ltd, 1995. – 288 с.

Калінін Ю. А. Релігієзнавство : підруч. / Ю. А. Калінін, Є. А. Харьковщенко. – 6-те вид. – К. : Наук. думка, 2002. – 352 с.

Кеоун Дамын. Буддизм / Дамын Кеоун ; Н. Л. Некрасова (пер. с англ.). – М. : Весь мир, 2001. – 174 с. – (Весь мир знаний).

Кислюк К. В. Релігієзнавство : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / К. В. Кислюк, О. М. Кучер. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Кондор, 2004. – 646 с.

Колодний А. М. Релігієзнавство : навч. посіб. – 2-ге вид. / Колодний А. М., Филипович Л. О., Скиртач В. М. та ін. ; за ред. Л. І. Мозгового, О. В. Бучми. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 264 с.

Лешан В. Ю. Основи релігієзнавства : підруч. / Лешан В. Ю. – Чернівці : Рута, 2005. – 304 с.

Лубський В. І. Історія релігій : підруч. [для студ. вищ. навч. закл.] / В. І. Лубський, М. В. Лубська. – [2-ге вид.]. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 776 с.

Лубський В. І. Релігієзнавство : підруч. / В. І. Лубський – К. : Вілбор, 1997. – 480 с.

Лубський В. І. Релігієзнавство : підруч. / Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. – К. : Академвидав, 2005.

Лубський В. І. Релігієзнавство : підруч. / Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В.; за ред. В. І. Лубського. – 3-тє вид., перероб. – К. : Київський університет, 2008. – 431 с.

Мир Дзен / Т. В. Камышникова (пер. с англ.), С. В. Пахомов (ред. пер.). – СПб. : Наука, 2007. – 491 с.

Нидал Оле (лама). Великая Печать. Взгляд Махамудры. Буддизм Алмазного Пути / Нидал Оле (лама) ; В. Рагимов (пер. с англ.). – 3-е изд. – СПб. : Алмазный Путь, 2000. – 245 с. – (Буддизм сегодня).

Основы религиоведения : учеб. / Борунков Ю. Ф., Яблоков И. Н., Никонов К. И. и др. ; под. ред. И. Н. Яблокова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.

Павловский В. П. Религиоведение : учеб. пособие для вузов / Павловский В. П., Эриашвили Н. Д., Щеглов А. В. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2012. – 319 с. – (Серия “Cogito ergo sum”).

Панкин С. Ф. История мировых религий [Электронный ресурс] : конспект лекций / Панкин С. Ф. – Режим доступа : [http://www.e-reading-lib.org/bookreader.php/99691/Pankin - Istoriya_mirovyh_religiij_konspekt_lekcii.html](http://www.e-reading-lib.org/bookreader.php/99691/Pankin_-_Istoriya_mirovyh_religiij_konspekt_lekcii.html).

Поликарпов В. С. История религий. Лекции и хрестоматия / Поликарпов В. С. – М. : Гардарика, Экспертное бюро, 1997. – 306 с.

Прибутько П. С. Релігієзнавство : посіб. для підготов. до іспитів. – 2-ге вид., доп. – К. : ПАЛИВОДА А. В., 2007. – 60 с. – (Б-чка студента).

Пучков П. И. Религии современного мира / П. И. Пучков, О. Е. Казьмина. – М. : [Б. и.], 1997. – 286 с.

Радугин А. А. Введение в религиоведение : теория, история и современные религии : курс лекций / Радугин А. А. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Центр, 2001. – 240с.

Релігієзнавство : навч. посіб. / за ред. С. А. Бублика. – стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2001.

Релігієзнавство : підруч. / за ред. В. Д. Титова. – К. : Право, 2010. – 272 с.

Релігієзнавство : підруч. / за ред. М. М. Заковича. – К. : Вища шк., 2000. – 350 с.

Релігієзнавство : підруч. / за ред. О. П. Сидоренка. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2008. – 470 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

Рудой В. И. Классическая буддийская философия : учеб. пособ. для студ. вузов, обуч. по гуманит. спец. / Рудой В. И., Островская Е. П., Ермакова Т. В. – СПб. : Лань, 1999. – 544 с. – (Мир культуры, истории и философии).

Смаркіч І. Н. Релігієзнавство / Смаркіч І. Н. – К. : КНЕУ, 2003 – 206 с.

Судзуки Дайсэцу Тейтаро. Лекции по Дзен-буддизму / сост. К. Г. Стрельцов, Н. П. Цвылынчук ; авториз. пер. с англ. М. А. Мамоновой, А. В. Иванова. – К. : Общество ведической культуры “Амрита”, 1992. – 68 с.

Томас Э. Будда : история и легенды / Эдвард Томас. – М. : Центрполиграф, 2003. – 390 с.

Торчинов Е. А. Введение в буддизм / Евгений Алексеевич Торчинов. – СПб. : Амфора, 2013. – 430 с.

Торчинов Е. А. Введение в буддологию. Курс лекцій [Електронний ресурс] / Торчинов Е. А. – СПб. : Санкт-Петербургское философское общество, 2000. – 304 с. – Режим доступа : http://anthropology.ru/ru/texts/torchin/buddhism_01.html#n1.

Философия китайского буддизма / Е. А. Торчинов (пер. с кит.). – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 242 с.

Философия китайского буддизма / пер. с кит. Е. А. Торчинов. – СПб. : Азбука-классика, 2007. – 242 с.

Хижняк О. С. Ступа : начало формирования буддийского культа / Ольга Семёновна Хижняк. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2008. – 274 с.

Хижняк О. С. Ступа : начало формирования буддийского культа / Хижняк О. С. – СПб. : Изд-во С.-Петербургского ун-та, 2008. – 274 с.

Черній А. М. Релігієзнавство : підруч. / Черній А. М. – 2-ге вид., доповн. – К. : Академвидав, 2008. – 400 с. – (Серія “Альма-матер”).

Элиаде М. История веры и религиозных идей : в 3 т. / Э. Мирче. – М. : КРИТЕРИОН, 2002. – Т. 2 : От Готама Будды до триумфа христианства. – 2002.

Эррикер Клайв. Буддизм / Клайв Эррикер ; пер. с англ. Л. Бескова. – М. : Флаир-пресс, Издательско-торговый Дом “Гранд”, 1998. – 302 с. – (Грандиозный мир) (Религии мира : Буддизм).

РОЗДІЛ 2

ХРИСТІЯНСТВО

2.1 Зародження християнства

Християнство – найпоширеніша світова релігія. Послідовники християнства є практично в кожному регіоні Земної кулі. Найчисельніші громади існують в Європі, Америці, Африці та на Близькому Сході. Чисельність християн усіх сповідань – близько 1,5 млрд. чол.

Християнство виникло в I ст. н.е. в східних провінціях Римської імперії (Палестина, провінція Іудея).

У 27 р. до н. е. (13 січня), ще до появи Спасителя, Римська республіка перетворилося на імперію. Імператори та їхні представники в провінціях володіли деспотичною владою. У державі розпочався період, який мав привести до її повного занепаду, викликаного кризою рабовласницького ладу, політичною неспроможністю влади ефективно управляти величезними обширами імперії, жадобою збагачення та моральною розбещеністю римських громадян. Становище бідноти (колонів) та численних рабів (*res vocales* – річ, що вміє говорити) було особливо тяжким, що викликало численні повстання. Найбільшим повстанням рабів у другому Римі (так називали м. Капуя) ще в період Республіки (74-71 рр. до н.е.) було повстання під керівництвом гладіатора Спартака, уродженця Фракії, захопленого римлянами в полон і проданого в рабство. Із того часу становище рабів мало чим змінилося, а малоземельні колони потерпали від жорстокої експлуатації своїх патронів.

У “Сатириконі” Петронія, написаному в I ст. н.е., подано найглибший на ті часи аналіз дійсного стану стародавнього суспільства: зростаючий відрив життя від освіти; влада грошей та породжені ними цінності зруйнували мистецтво та науку.

Збідніле населення Риму вимагало “хліба та видовищ”, які влада намагалася їм дати, щоб вгамувати натовп. Гладіаторські бої, запозичені як вистава з Етрурії, корінням сягають погребального ритуалу. Із одного боку вони сигналізують про деморалізацію народу, з другого, – про нагальну потребу спокутувальних чи заступних жертв. Імперія, позбавляючи людину усілякої політичної та культурної ініціативи, водночас прирекла її на споглядання кривавого Цирку. Імператор Тертулліан пригадує, як усі реготали під час полудневої інтермедії, коли Меркурій (бог війни) випробовував мертвого розпеченим залізом. Марціал згадує про людину на хресті, якого шматував ведмідь.

Місце високохудожньої драми зайняла містерія з її символічністю та обрядовістю. Проте і вона йде до занепаду, оскільки до оргастичних дійств почали залучати сікофантів та куртизанок.

Замість висміювання вад влади, найпоширенішим сюжетом комедій стало перелюбство, а Геліогабал звелів показувати злягання на сцені.

Геліогабал, або Елагабал – римський імператор, що правив з 06. 218 р. до 03. 222 р.; він же був жрецем сирійського сонячного бога Эл(а)-Габала, культ якого запровадив у Римі. Похвалявся, що жодна продажна жінка не мала стільки коханців, скількох коханок мав він.

На той час грецька філософія та нагальна потреба централізації держави, що значно розширила свої обриси після низки завоювань, значно змінили римський пантеон: до нього були включені божества завойованих провінцій. Це спричинило зухвале ставлення римлян до релігії, привело до зневіри. Едуард Шуре влучно висловився, що “Рим поклонявся тільки своїй вовчиці” з оскаленою щелепою жадібності до крові. Найпоширеніші філософські школи епікурейство, стоїцизм, неоплатонізм не могли замінити релігії. Філософія була доступною тільки освіченій частині населення, а маси, в основному неписьменні, її не знали, кидаючись у іншу крайність – забобони, гадання, чаклунство. Разом з падінням релігії впала й моральність. Деспотизм імператорів, вплив до Риму багатств із усього світу, що приніс небувалу розкіш і зухвальство римлян над неримлянами, філософія, що проповідувала насолоду, - все це сприяло падінню моральності. Покласти край безчинствам (перелюбству та кривавій бойні Цирку) могла тільки містерійна релігія.

Падіння Республіки й утвердження Імперії за Октавіана Августа було надзвичайно значущою зміною в політичному житті, проте підсвідомо населення чекало чогось суттєвішого, значно масштабнішого. Найяскравіше цей стан очікування виразив сучасник подій поет Вергілій. Він пророкував пришествя на землю Діви-Справедливості, народження чудесного малюка та настання “золотого віку”:

Останнє коло віків розпочало свій хід, як і пророчила Кумська Сивіла,

Знову починається часу стрій величавий:

Діва прийде знову,.. а з нею з високих небес відправиться плем'я нове.

Будь прихильною до новонародженого, бо з ним, на зміну

Роду залізного рід золотий розселиться по землі...

Звичайно, що образність стану очікування, так яскраво передана римським поетом, – це не передбачення, а втілення у високохудожньому слові колективного людсько стану. Вергілій не міг знати, що в Палестині народиться малюк Ісус Христос, з появою якого розпочнеться нова історична епоха, і наступні покоління будуть іменувати її “нашою ерою”, розділивши історію на до та після Різдва Христова.

Іудея опинилася у складі Римської держави напередодні імператорських часів. До цього часу вона була відносно самостійним державним утворенням, розташованим на півдні Палестини. Правлячою династією в Іудеї була династія

Маккавеїв (167-63 р. до Р. Хр.). Іудея перебувала у дружніх відносинах з Римом. Але за 64 роки до Р. Хр. відбувся розбрат у династії Маккавеїв між братами Гірканом II та Арістовулом II. Вони звернулися зі скаргами один на одного до римського полководця Помпея, який тоді перебував на сході. Помпей, після тримісячної кровопролитної боротьби, в 63 р. зайняв Іудею з її столицею Єрусалимом, наклавши данину на користь Риму. У такий спосіб іудейський народ позбувся своєї незалежності.

Помпей надав Гіркану сан першосвященника й титул народоначальника. Але реально влада знаходилася в руках відданого римлянам іудея Антіпатра, синами якого були Фасаіл та Ірод. У 37 р., правлячи після батька, Ірод за сприяння тріумвіра Антонія одержав титул царя іудейського. Із вступом Ірода на престол царська влада в Іудеї відійшла від коліна Іуди (одного із дванадцяти синів Іакова): останній Маккавей, Антігон, син Арістовула, був відправлений у Рим і підданий приниженню як злочинець.

Ірод, прозваний Великим, розширив кордони Іудеї, відновив зруйновану державу, прикрасив Єрусалимський храм (варто нагадати, що євреї мали тільки один храм в м. Єрусалим та велику кількість молитовних будинків – синагог). Але народ не любив Ірода за жорстокість, введення в Іудеї язичеських звичаїв і римських видовищ. Після смерті Ірода в перші роки після Р. Хр., в Іудеї почалися масові заворушення, спрямовані проти римського панування. Найбільші заворушення відбувалися в Єрихоні, де з'явилися царі-самозванці.

Римський імператор Август передав Іудею в управління синові Ірода, але той мав тільки номінальну владу. Внутрішніми справами Іудеї керував спеціальний орган, – Синедріон, – що складався з єврейських священників, старійшин та вчених фарисеїв.

Фарисеї (обрані, відділені) – це іудейська секта найвідданіших Законові, що був даний єврейському народу єдиним Богом через пророка Мойсея.

Загальне керівництво провінцією здійснював управляючий, призначений римським імператором – прокуратор.

Політична централізація Римської імперії полегшувала комунікацію між народами, що також сприяло поширенню Церкви.

Таким чином, ідеологічними джерелами християнства були іудаїзм, релігійно-філософські вчення Філона та Сенеки (стоїцизм), ідеологія кумранської общини есеїв, релігії східних народів Римської імперії. Економічні, соціальні, політичні, культурні фактори визначили виникнення християнства.

Відкритим для науковців залишається питання про привід до виникнення протохристиянського руху.

Близько 88 р. до н.е. в Іудеї придушено повстання перушим: 800 бунтівників розіп'ято на хресті, а дружин і дітей вбито на їх очах. У ті часи написано “книгу мудрості”, в якій розповідалося про неправедних правителів, які катували праведників. За сюжетом, праведники помирають, проте зрештою тріумфують:

Вони судитимуть народи і владарюватимуть над людьми,

І Господь пануватиме над ними довіку.

В одному Сивілловому оракулі, записаному приблизно 80 р. н.е., проголошується:

Тоді хтось прийде з неба, досконалий герой,
Той, хто руки простяг на дереві з чарівними плодами,
Найкращий з євреїв, що сонце колись на своєму шляху зупинив.

У цьому оракулі визволитель ототожнюється з легендарним героєм Єшуа, який зупинив Сонце. Меш'я Єшуа перекладається грецькою Ісус Христос.

Відомо, що за Тіберія було повстання, ватажка якого розіп'яли на хресті.

Спартанський цар Клеомен, який спробував відродити общинний спосіб життя, був вигнаний македонцями і знайшов притулок в Олександрії. Він спробував організувати повстання, зазнав поразки і наклав на себе руки. За Плутархом, напередодні він востаннє вечеряв з дванадцятьма своїми товаришами. Після смерті Клеомен був розіпнутий. Відбулося чудо творення. Олександрівці назвали його героєм і Сином Богів.

У "Євангеліє від Луки" є цікаве місце: напередодні трагедії Ісус загадує учням продати свій гіматій та придбати меч. В усіх чотирьох євангелістів, які розповідають про життя Ісуса Христа (Марко, Лука, Іоанн, Матвій) стверджується про

- 1) його в'їзд до Єрусалиму як месіанського царя за кілька днів до смерті;
- 2) його вітають викликом бунтарів "осанна" (збав нас);
- 3) напис на хресті: "Це Цар Юдейський".

У стародавньому творі "Апокаліпсис" висловлюється гнів проти Риму, якому приписується знак дикого звіра (вовчиці):

Впав, впав Вавилон (Рим – другий Вавилон), місто велике,
Бо вином шаленої розпусти він напоїв усі народи.

Нажаль, події, що точилися в Іудеї, видавалися хроністам за надто незначні. Вони не привертали їхньої уваги, а отже, залишилося зовсім мало історичних згадок.

Тацит, описуючи переслідування за Нерона, згадує про страждання Христа за римського прокуратора Понтія Пілата.

Светоній невиразно переповідає про якогось Хреста, призвідника повстання в Римі за Нерона.

Корнелій Уельс у II ст. називає Ісуса ватажком заколотників.

Йосип згадує про нього як про організатора антиримського повстання. Вставка в "Юдейській війні" йде за описом демонстрацій та боротьби з Понтієм Пілатом, – можливо, саме до цього часу й відноситься єдина автентична оповідь про Ісуса, автор якої – історик-нехристиянин.

Виходячи зі сказаного, стає зрозумілим, чому у відповідь на встановлене Римом політичне безправ'я, в Іудеї вибухнуло повстання під проводом Іуди Галілеянина, яке було придушене римськими легіонами. Горді своїм походженням від Авраама, а також тим, що Бог відкрив істинне віровчення тільки євреям (обраним), народ очікував Месію тільки для себе. З'являлися навіть лжепророки, які говорили про настання часу звільнення від чужоземного

ярма. Іншого Месії євреї знати не хотіли. Тим часом народ охоче йшов за бунтівниками, що оголошували себе месіями, які прийшли звільнити його від ярма. Таким був і Іуда Галілеянин.

У єврейського народу існували релігійні партії (секти) фарисеїв, саддукеїв, ессеїв і ферапевтів. Поява двох перших партій пов'язана з поширенням на сході грецької освіченості (2 ст. до Р. Хр.), якою захоплювалися окремі іудеї з вищого класу. Разом з грецькою філософією вони намагалися запозичити язичницькі звичаї. Фарисеї виступили ревнителями народної віри, з часом перетворилися на релігійну партію з політичним відтінком. У догматичному відношенні фарисеї, за словами єврейського історика Йосипа Флавія, який примкнув до цієї секти, хоч і виріс у сім'ї саддукеїв, "все що відбувається ставлять у залежність від Бога й долі, й повчають, що, хоч людині надана свобода вибору між чесними й безчесними вчинками, але в цьому бере участь також провидіння". У цьому відношенні вони займали середину між ессеями, які всі приписували долі, і саддукеями, які визнавали абсолютну свободу волі людини.

Вони ревно оберігали не тільки Мойсеїв закон, але й усіяку єврейську старовину, всі усні перекази. Зрештою вони стали опікуватися не стільки збереженням і підтримкою істотного в релігії, скільки другорядного. Уся увага фарисеїв спрямовувалася на дріб'язкове – зовнішню сторону релігії. Вони добровільно накладали на себе пости, часто молилися, часто здійснювали омовіння з переконанням, що таке строге виконання приписів закону особливо угодне Богові й становить єдиний шлях до спасіння. Закони ритуальної чистоти, виконання яких було під силу лише вищій аристократії, були головною причиною презирливого відношення вищих класів до бідної й приниженої маси. Звідси – фарисейська гордість і презирство до всякому, хто не належить до їхньої партії. Зовнішня святість життя фарисеїв привертала до них народ. Заслугою фарисеїв в історії єврейської релігійної свідомості була охорона Мойсеєвої релігії від поглинання парсизмом (дуалізм Зороастра за своєю духовною сутністю набагато ближче підходить до монотеїзму євреїв, аніж семітські культури Ваала й Астарти, а отже більшою була небезпека злиття іудаїзму з зороастризмом (парсизмом) або еллінізмом.

Саддукеї – іудейська партія-секта, члени якої відрізнялися грецькою освіченістю, сприймали все з філософської точки зору, зокрема й релігію. Вони прагнули до раціоналістичного розуміння закону Мойсеєва, тому заперечували усні перекази, не надавали великого значення обрядам. Саддукеї дійшли до заперечення безсмертя душі, воскресіння мертвих, буття світу духовних сутностей та Божественного Провидіння. Секта, у порівнянні з фарисеями, не була чисельною (до неї входила знать, яка обіймала вищі державні посади). Після втрати політичної незалежності Іудеї партія саддукеїв фактично припинила своє існування. Проте, серед саддукеїв було навіть чимало первосвящеників.

У II ст. до н.е. на початковому етапі боротьби між фарисеями та саддукеями виникли **партії ессеїв та терапевтів (ферапевтів)**, які створили

щось на зразок ордену і повністю присвятили себе служінню Богові. Есеї спочатку жили в містах, потім пішли за Мертве море й там оселилися окремою громадою, що нараховувала близько 4 тис. чол. Назва есеїв походить від сірійського слова *Asaya*, що означає лікарі, грецькою терапевти, тому що їхня відкрита діяльність серед народу зосереджувалася на лікуванні фізичних і моральних недуг. Другий центр есеїв знаходився в Єгипті, де вони були відомі під назвою терапевтів (ферапевтів). До громади есеїв приймали тільки ретельно випробуваних протягом трьох років претендентів, які дали обітницю вшановувати Бога, зберігати імена ангелів, любити істину, не відкривати нікому таємниць громади. Шлюбів члени секти не укладали, проте приймали й виховували по своєму розумінню чужих дітей. Члени громад не розкошували (усі члени займалися землеробством, мали спільне майно), вели розмірений спосіб життя (збиралися на загальні збори, особливо в суботу; на зборах читали священне Писання, співали гімни). Молитовні зібрання відзначалися строгістю, дотриманням порядку та урочистої тиші. Усі прагнення членів обох громад, на противагу фарисеям, спрямовувалися на внутрішню сторону релігії – вдосконалення людини. Зовнішній вираз релігії пов'язаний з частими омовіннями. Особливістю є таємниче, містичне тлумачення і розуміння Моїсеєвого закону, особливо у ферапевтів.

Поза межами Іудеї на території Палестини проживав народ, який також чекав пришествя Месії. Цей народ називали самарянами. Їхня земля знаходилася між Іудеєю та Галілеєю – північною частиною Палестини. Самаряни сформувалися в результаті поєднання іудейської культури та культури язичників, переселених на їхню територію завойовниками-асирійцями після падіння Ізраїльського царства 722 р. до н.е. Вони приймали тільки П'ятикнижжя Мойсея, як єдину книгу закону, мали певний час свій храм, здійснювали богослужіння по настановленню Мойсея. Євреї зневажали самарян, проте їхнє розуміння Закону було ближчим до вчення Христа: самаряни бачили в Месії пророка, який повинен пояснити їм Закон і навчити усьому, до того ж вони були позбавлені пихатості та зневаги до інших народів.

Палестинські євреї негативно ставилися до язичників, оскільки з позиції Закону кожен язичник розглядається як джерело ритуальної нечистоти. Євреї не міг не тільки обідати разом з язичником або із самаритянином, але навіть випити в них ковток води. Проілюструємо сказане розповіддю євангеліста Іоанна про зустріч Ісуса Христа із самаритянкою біля криниці. На прохання Христа дати йому напитися, вона відповіла: “Як Ти, будучи Іудей, просиш пити в мене, самарянки?” (Ін. IV, 9).

Євреї проживали не тільки в Палестині, але й за її межами на теренах Римської імперії. Вперше до Риму іудеї потрапили як полоняники полководця Помпея. Євреї принесли з собою віру в одного Бога (Єгову), яка суперечила римському пантеону. Євреї розселення з огляду на історичні обставини толерантно ставилися до язичників, вивчали грецьку філософію, були далекі від ідеї про всесвітнє політичне панування іудейського народу. Месія сприймався

ними як Спаситель, посланий на землю для викуплення людських гріхів. Євреї Олександрії – тогочасного центру світової торгівлі і науки – переклали найпоширенішою на той час грецькою мовою Св. Писання (Септуагінта). Таким чином, серед язичників Римської імперії почала поширюватися іудейська віра. До початку нашої ери вже зустрічаємо досить велику кількість язичників, що прийняли іудаїзм. Їх називали прибульцями врат, якщо вони приймали іудейство без обрізання, і прибульцями правди, якщо приймали і Закон, і обрізання.

У самій Римській імперії мислителі вважали, що загальне падіння релігійності та моралі небезпечно для суспільства. Проте, ніхто з них не міг дати відповіді на питання про те, як розв'язати проблему. Іудейська думка про Месію якнайкраще накладалася на філософські ідеї про безсилля людини в подоланні фатуму (долі). Необхідна Божественна допомога – стверджували філософи. Ідея про Месію, як Спасителя від усіляких напастей, особливо приваблювала пригноблених. Чекання приходу Месії стало всезагальним. Коли Ісус Христос, якого визнали за Месію, заснував першу Церкву, іудеї та язичники, змінили очікування на дію, стали першими християнами.

Таким чином, безвідрадний стан політичного й релігійно-морального життя народів дохристиянського часу прислужився на користь Церкви. Він спонукав багатьох шукати релігійне знання й заспокоєння від усіх нещасть у християнстві

2.2 Ісус Христос – Месія

Чекання Месії охопило усю Римську імперію, особливо її східну частину, заселену іудеями. Тривале перебування Іудеї під ассирійським ярмом та у вавилонському полоні, під перським пануванням, підсилили ідею Месії, яка зміцнилася за часів династії Селевкідів і Маккавеїв. Коли установилося царство Ірода, Месія жив у людських серцях: великі пророки вбачали в ньому праведника, мученика й Вірного Сина Божого, народ, бачив його в образі царя Давида або Соломона, або нового Маккевея. Але ким би Він не був, усі юдеї чекали відновлення Ізраїлю, вірили в Месію та закликали Його. Грецькою Месія – Христос.

Цар Давид (к. XI – бл. 950 р. до н. е.) – цар Іудеї, який приєднав до її території ізраїльські племена і створив Ізраїльсько-Іудейську державу. За біблійською легендою, юнак-пастух Давид переміг велетня-фелістимлянина Голіафа і відрубав йому голову; потім став царем.

Соломон (965-928 рр. до н. е.) – син Давида. Провів адміністративні реформи, добився централізації релігійного культу. Згідно біблійській традиції славився надзвичайною мудрістю. За легендою, автор деяких книг Біблії (“Пісні пісень”).

Ісус – майбутній вчитель і пророк – народився приблизно 5 р. до н. е., в Галілеї (північній області Палестини), найімовірніше, в м. Назарет в часи правління царя Ірода та імператора Августа (63 р. до н. е.- 14 р. н. е.) (біблійна традиція пов’язує його народження з м. Віфлеєм). Страчений Ісус Христос за часів римського імператора Тиберія (42 р. до н. е. – 37 р. н. е.) – пасинка Августа Октавіана.

Мати Ісуса Марія, яку ми знаємо під іменем Марії, дружини теслі Йосипа, була шляхетного роду, що примкнув до секти есеїв. Проживала серед есеїв, найімовірніше, була пряхою.

Уже саме народження Христа має легендарний характер, оскільки огорнуте тканиною чудес. Під час перепису населення, яке проводила римська влада, із Назарета до Віфлеєма разом із своєю дружиною Марією, яка чекала дитину, відправився Йосип, щоб записати своє ім’я в тому місті, з якого походив його рід. В цей час Ангел приніс Марії благу вість про народження в неї Божого сина від Духа Святого.

Народження відбулося в печері (по-старому, вертепі), що використовувалася як хлів для худоби, оскільки в готелі для подорожніх не знайшлося місця.

Про народження Христа сповістила чудова зоря, що зійшла на Сході, й привела за собою до Віфлеєма трьох царів-провидців, що гадали по зорях. Вони піднесли малюку дари. В той же час Ангел направив до вертепу трьох пастухів, які також поклонилися майбутньому Спасителю.

Із усієї легендарної історії про його народження Е. Шуре робить висновок про те, що Ісус був Назорей, тобто ще до народження посвячений у пророки глибоким бажанням своєї матері. Назореями були й деякі інші герої та пророки Старого Завіту (наприклад, Самсон, Самуїл).

Старий Завіт (Числа 6: 1-14) називає назореєм (з давньоєврей. перекладається як “відділитися”) чоловіка чи жінку, які захотіли на певний час відділитися від народу, щоб повністю посвятити себе Богові. Протягом цього часу назорею забороняється вживати спиртне, виноград та будь-які продукти, виготовлені з нього; стригти чи збривати волосся; наближатися до мерця. Після закінчення цього терміну, назорей приносить дари Богові (однорічне ягнятко, овечка, баран, корзина хліба, випеченого без закваски, пшеничні коржі, змішані з елеем, та намазані ним зверху).

Через вісім днів після народження хлопчик був підданий обряду обрізання й отримав ім'я Єшуа (давньоєвр. Jehsua – спасіння). Семантично ім'я Єшуа споріднене з такими єврейськими іменами як Ісая й Осія (Асія). Усі вони означають одне – Яхве – Допомога. У грецькій транскрипції семітське [Йе-шуа] перетворилося на [Ісус], у латинській – Iesus [Йезус], в російській – [Ісус]. Коли Ісуса Христа почали називати єврейським словом Машиах (Помазаник), невідомо (у грец. мові *Christos*, від грец. дієслова “хріо” - намазую).

Сорокового дня в Єрусалимі відбулося його ритуальне посвячення богові Яхве.

У Єшуа були брати й сестри. Його сестри в Назареті вийшли заміж. Імена братів відомі з Євангелій (Мф.13:55; Мк.6:3): Якоб, Йосэй, Шим'он і Й'уда.

Йосип і Марія змушені були переселитися до Єгипту, щоб уберегти сина від смерті (знищення малюків до двох років за наказом царя Ірода), і повернулися до м. Назарет лише після смерті царя.

Євангеліст Марк стверджує, що Єшуа був теслею (Мк.6:3); Юстин Гностик переповідає, що отрок Єшуа “пас овець”.

Батько, найімовірніше, помер, коли синові було 12 р. Після смерті чоловіка, Марія, можливо, переселилася до м. Кани Галілейської, звідки могла бути родом. Імовірно, Ісус також деякий час проживав у Кани, тому що, ймовірно, один або двоє із його учнів були вихідцями із цієї місцевості (Мф.10:4; Мк.3:18). Відвідував Ісус і Капернаум, де й міг познайомитися із синами Іони й Зеведея (Мк.1:16,19; Лк.4:31,38), які стали першими апостолами.

Ісус вперше пізнав Святе Писання із уст батька й матері. Традиції іудейського народу передалися йому в лоні сім'ї та общини.

Єшуа не мав того ступеня вченості, що надавала право називатися титулом сопер (книжник) (Мф.13:54 і сл.; Ін.7:15). Інший титул – раб, або рабба (учитель), – яким величали Єшуа не тільки його учні (Мф.26:25,49; Мк.9:5; 11:21; 14:45; Ін.1:38,49; 3:2; 4:31; 6:25; 9:2; 11:8), але й учені мужі ортодоксальних іудейських шкіл (Мф.9:11; 22:16,24,36; Мк.12:14,19,32; Лк.20:21,28,39), ще не може бути доказом високої освіченості Єшуа, тому що в той час кожного, хто фактично виступав у ролі вчителя, прийнято було величати відповідним титулом).

Ешуа у своїх повчаннях опирався лише на один авторитет – Танах (іудейський канон Писань) (Мф.5:17-18). Із пророків Ешуа були близькі Ісаїа та його послідовники (порівн., напр., Мф.15:8 й Іс.29:13); висловлювання “Син Людський” і “Царство Небесне”, які часто вживав Христос, взяті із повчань Данила (Дан. 2:44; 7:13-14). Ймовірно, Ешуа читав також і книги, що не ввійшли до єврейського канону, а саме: Книга Єноха та Успіння Мойсея.

Проте духовне начало, яке подібно до внутрішнього світла, осяювало його, виявилось куди сильнішим від іудейських традицій та повчань пророків. Першою, істиною, яку пізнав Ісус, була істина про єдність Бога і Любові. Поштовхом до її осягнення стала перша подорож Ісуса з батьками до Єрусалима, про яку згадує Лука. Побачити Єрусалим і храм Ієгови, відбудований Іродом, було мрією всіх євреїв, особливо з того часу, як Іудея перетворилася на римську провінцією. Ісус побачив храм, в якому приносили в жертву худобу (козлів або биків), окропляли народ їхньою кров'ю й вимовляли одночасно благословення. Квартали нижнього міста говорили про жебрацтво його мешканців, в поза межами міських мурів, біля святого джерела благали про допомогу і зцілення обездолені та тяжко хворі. Тоді вперше Ісус звернувся до Батька Небесного з проханням відкрити йому таємницю істинного знання та можливості зцілення.

Нічого не відомо про життя Ісуса до його зустрічі з Іоанном Хрестителем. Але відомо, що після цієї зустрічі Ісус гідний свого покликання Месії. До цього він ішов через тривале посвячення в общині есеїв. Тлумачення текстів, так само як і посвята, мала три щаблі й три суті. Найважливішим моментом його перебування в есеїв була та знаменна для всієї спільноти ніч, коли він у найглибшій таємниці прийняв вищу посвяту четвертого ступеня, що давалося тільки у випадку високої пророчої місії, добровільно прийнятої на себе Посвяченим і схваленої Старійшинами. Зрештою, критикуючи інші секти, Ісус нічого не згадує про есеїв. Найімовірніше, зберігаючи обітницю мовчання про життя общини. Община есеїв стала першим осередком християнського віровчення, а згодом злилася з християнами.

У цей же час Іоанн Хреститель, який не був есеєм, але народним пророком Месії, проповідував на березі Йордану. Переїнявши від есеїв звичай священних омовінь і перетворивши його по своєму, він надавав хрещенню в Йордані значення видимого символу, своєрідне всенародне здійснення внутрішнього очищення. Ісус, який відчував своє пророче покликання, і шукав своїх шляхів, разом із кількома братами-есеями, які вже тоді йшли за Ним як за Вчителем, прийшов до р. Йордан, щоб побачити Хрестителя, почути його проповідь і піддатися всенародному хрещенню. Під час омовіння на Ісуса зійшов Дух Святий під виглядом голуба. Після омовіння у водах ріки (Іоанн Хреститель поливав із посудини водою схилену голову і тіло претендента), Ісус підняв голову. Вражений пророк мимоволі задався питанням: “Чи не ти є Месія?” Ісус не відповів нічого, але схиливши голову й схрестивши руки, просив в Іоанна благословення. За звичаями есеїв мовчання було знаком

згоди, Іоанн урочисто простягнув над Ісусом обидві руки. Коли відбулося хрещення, Ісусу було близько 30 років. Після зішестя Святого Духа, Ісус почав творити чудеса та проповідувати людям Новий Завіт.

Ісусу необхідно було подумати над словами Іоанна Хрестителя, тому він усамітнився в одному з вертепів на сорокаденний піст і розмірковував. Зрештою йому прийшов на звабу голос із Підземного царства, проте Ісус упізнав його і вимовив: “Ти будеш поклонятися лише Вічному, лише Богові Твоєму”. Марення зникло. Ісус звернувся до Бога з проханням відкрити знамення, яким він переможе духів земних і підземних. Знаменням Сина Людського, – вимовив голос зверху. А після цього яскраве сузір’я з’явилося на обрії; воно складалося із чотирьох світил у форм Хреста. Символ одночасно й життя, і смерті, і воскресіння. Голос запитав, чи хоче Ісус повернути цей давній символ смерті і безсмертя, людям. Ісуса знову огорнуло марення. Він побачив себе розп’ятим на Хресті. Тут промайнула згадка про хворих біля святого джерела, які протягують до нього руки з проханням про спасіння. Ісус Христос погоджується “нести свій важкий хрест” заради спокутування гріхів роду людського.

Незабаром після цього Ісус, прийшовши до поселення есеїв, довідався, що Іоанн Хреститель ув’язнений. Ця звістка стала знаком до початку дій. Він оголосив есеям, що піде з проповіддю “Євангелія Царства Небесного” в Галілею.

Єврейський народ заключив союз з Богом через посередництво Мойсея, який приніс їм Старий Завіт – завіт послуху. Проте в нових історичних умовах цього було недостатньо. Необхідний був Новий Завіт – договір любові, який приніс із собою Ісус Христос. Іоанн Хреститель хрестив водою, а Ісус обіцяв хрестити віруючих Духом Святим, який сповнить їхні серця любов’ю та принесе розуміння законів Царства Небесного, які важко виконувати за умов земного життя: любити ворогів своїх, прощати образи, не відповідати злом на зло, з презирством ставитися до багатства.

Проповідував Христос у Назареті (Галілея), де проживала його сім’я, та на берегах Генісаретського озера. З ним постійно перебували 12 його учнів, яких називали апостолами (тобто посланниками, які згодом рознесли вчення Христа та розповідь про його життя по землі). Трьом із апостолів Ісус зримо відкрив своє божественне походження: зійшовши разом із ними на галілейську гору Фавор (з лат. *favor* – прихильність), він перевтілювався – обличчя його просіяло, а одяг став білим, зітканим зі світла.

Христос, проповідуючи своє вчення, творив чудеса: зцілював хворих, воскрешав із мертвих. На великі свята він приходив у Іерусалимський храм і вчив там народ. Йому вірили, в той час, як проти його вчення виступали іудейські книжники та фарисеї.

Востаннє Ісус прийшов до Єрусалимського храму за тиждень до єврейського свята Пасхи. Перед цим він воскресив свого померлого друга Лазаря, який пролежав у склепі чотири дні. Народ вітав його вигуками, благословляв того, хто йде в ім’я Господа.

Фарисеї, побоюючись народного гніву, не наважувалися чинити розправу над Ісусом Хрестом привселюдно. Вони підкупили одного із його учнів (апостолів) – Іуду за тридцять срібляників, щоб той повідомив про перебування Христа в якомусь усамітненому містечку.

У четвер, увечері напередодні Пасхи, відбулася остання вечеря Христа зі своїми учнями (тайна вечеря). Промовляючи останні настанови, Христос заповів на пам'ять про себе здійснювати таїнство євхаристії (подяки): зібравшись разом причащатися хлібом і вином, які віднині будуть особливим чином перетворюватися на кров та плоть Христову.

Після вечері, Ісус піднявся на Маслинову гору в Гефсіманський сад (біля Єрусалима) молитися та оплакувати свої майбутні страждання. Назва саду походить від "Гефсиман – сад оливкової давильні" (за часів Ісуса Христа неподалік цього місця стояли оливкові давильні). У цей час у саду з'явилися вояки з мечами та ліхтарями, яких привів Іуда. Іуда поцілував Ісуса Христа, таким чином вказавши на Месію. Вояки схопили Христа і відвели його в будинок першосвященника, терміново скликали Синедріон, який виніс вирок – смерть.

У п'ятницю зранку, в день Іудейської Пасхи (7 квітня 30 р. н.е.) Христа відвели до Понтія Пілата, який мав схвалити вирок Синедріону. Пілат симпатизував Ісусу, але боявся доносу до Риму. Тому схвалив вирок та передав Ісуса воякам для страти. Над Ісусом знущалися: били, наділи на нього терновий вінок. О дванадцятій годині дня його відвели на Голгофу й розіп'яли на хресті, разом із двома розбійниками. Страждав Христос три години, аж коли земля не здригнулася в сутінках, що миттєво охопили її. З останнім вигуком Ісуса Христа дух полишив тлінне тіло.

Пілат дозволив учням забрати тіло Христа. Вони поклали його в нову гробницю неподалік Голгофи. Наступного дня була субота (іудейський закон забороняв робити будь-які справи в суботу). У неділю жінки, які прийшли з Ісусом Хрестом із Галілеї, відправилися до гробниці умастити тіло померлого. Проте камінь біля входу був зсунутий, тіла в гробниці не було. Однак на кам'яному ложі сидів ангел, який сповістив їм, що Христос воскрес. Невдовзі після цього Христос з'явився своїм учням, і являвся їм ще протягом сорока днів. Потім, зійшовши на Маслинову гору, в їх присутності вознісся на небо.

Так розповідають про Христа євангелісти. Але навіть ті, хто не вірить біблійним оповідям, не сумніваються, що на початку I ст. н.е. в Палестині проповідував учитель нової віри Ісус, якого називали Хрестом. Учні Христа, зібравшись в Єрусалимі, заклали основу нової християнської віри, розповсюдження якої невдовзі охопило всю Римську імперію.

2.3 Біблія – священна книга християн

Біблію називають бестселером. Ця книга перекладена 1848 мовами. Товариства, що випускають Біблію (їх у світі нараховується 55), щорічно друкують 250-300 млн. її примірників.

Біблія (від грец. *biblia* – книги):

1. Книги так званого Святого писання в євреїв (аналогічні до Старого Завіту християн).

2. Звід усіх книг так званого Святого писання у християн, до якого входять Старий Завіт і Новий Завіт.

Біблія формувалася протягом XII ст. до н. е. – II ст. н. е. Термін “Біблія” започаткований Константинопольським патріархом і богословом Іоанном Златоустом (близько 350-407 рр.), остаточно утвердився в IV ст.

Завіт – це договір або угода, в якій Бог обіцяв благословити обраний ним народ. Назви Старий та Новий вказують на час створення.

Старий Завіт – це збірник творів, які стосуються договору, який Бог заключив з єврейським народом (Ізраїлем) через посередництво Мойсея. Він займає 3/5 усього тексту Біблії. Старий Завіт сповнений очікування Месії (Спасителя). Складається він із 39 книг, що написані різними авторами давньоєврейською мовою (мова Стародавнього Ізраїлю); частина книг написана арамейською мовою (мова Вавилонської імперії). Перші тексти Старого Завіту записані 3,5 тис. років тому; останні – більше тисячоліття по тому. У цьому зібранні є книги з права, проза, поезія, пісні, настанови мудреців тощо.

Євреї вшановують так званий Масоретський текст Старого Завіту, відомий під назвою Танах.

У II-III ст. до н. е. здійснено грецький переклад Старого Завіту (Септуагінта від лат. – *septuaginta* – сімдесят), який став основою християнського Старого Завіту. Перекладач цього тексту невідомий. Легенда пов’язує його створення з діяльністю 72 перекладачів, які здійснили переклад за 72 дні.

Латиномовний варіант Старого Завіту, дещо скорочений, має назву Вульгата (*Vulgata*). Перекладач Біблії латиною – один із найвідоміших отців церкви Ієронім (347-419 рр.).

Відсутня єдина відповідь на питання про кількість канонічних книг Старого Завіту. Це тому, що інколи декілька книг, невеликих за обсягом, групуються в одну:

- Талмуд визнає 22 або 24 книги;
- стародавні християнські теологи зазвичай називали 38 або 39 книг (цю кількість визнають іудеї);
- євреї діаспори вважають, що існує 50 канонічних книг;

- православні включають до Старого Завіту 50 книг, із яких 39 – канонічні, а 11 – неканонічні, хоч і корисні для читача (“душе корисні”);

- католики на Тридентському соборі (1546) канонізували 45 книг, із яких 39 визнано першоканонічними (протоканонічними), а інші – другоканонічними (девероканонічними);

- протестанти визнають тільки 39 книг.

Структура Старого Завіту складається з трьох частин: закон, пророки (іноді їх називають історичними книгами), Писання (книги навчальні поетичні).

Закон складається із “П’яти книг Мойсеєвих”.

У першій із них, книзі Буття, розповідається про створення світу, про Адама і Єву та первородний гріх, вселенський потоп і сім’ю Ноя, яку врятував Бог, зародження народу Ізраїля, якого Бог вибрав для здійснення свого задуму. Авраама, прабатька народу ізраїльського, ще називають першопророком, оскільки він, як і інші закликані Богом, був посередником між Богом та його народом, глашатаєм Божим, який попереджав народ про небезпеку, встановлював закони тощо.

У другій, Вихід, мова йде про перебування ізраїльського народу в єгипетському рабстві, вихід його із рабства, дарування Богом закону, який було витесано на двох кам’яних скрижалях.

Третя книга Левіт містить положення закону про священників, жертвоприношення, богослужіння та свята. Згідно з законом Мойсея, усі священники та їхні помічники, мали бути із коліна Левія, одного із 12 потомків Іакова (останнього ще називали Ізраїлем). Якщо конкретніше, то не з усього коліна, а з роду Аарона (брата Мойсея). Цих священників відповідно називали левітами. Верховного священника називали первосвященником. У книзі Левіт уперше говориться про любов до ближнього. Місце дії, що представлено в цій книзі, – Синайська пустеля, народ Божий перебуває на шляху з Єгипту в Землю обітовану. Час - час виходу.

Четверта книга, Числа, розповідає про те, як ізраїльтяни після виходу з Єгипту 40 років кочували по Синайському півострові. Її назва пов’язана з тим, що в цій книзі описані два переписи. Розпочинається розповідь із подій біля гори Синай, перерахування народу перед пошуком землі обітованої. Вказується чисельність племен, їхнє місце в стані; визначаються обов’язки священників і левітів (помічників священників), описується подія другого Великодня, тобто через рік після першої на землі Пасхи, що святкувалася ще в Єгипті. Розповідається про шлях від Синай до обітованої Землі, Моавитянської країни, населеної нащадками Лота. У Моаві відбулося знамените пророцтво Валаама. Завершується книга коротким описом пройденого шляху й наставляннями про життя в Землі обітованій єврейської громади. Місце дії - там же, у пустелі.

П’ята книга Второзаконня (Повторення Закону) подає звернені до ізраїльтян слова Мойсея після довгих мандрів по пустелі, напередодні вступу в Землю обітовану. Насамкінець говориться про два шляхи: шлях смерті й шлях

життя, подано десять заповідей Божих. Мойсей, побачивши Землю обітовану, помирає біля Мертвого моря, ріки Йордан, на горі Нева. Час дії приблизно той же, XIII століття до н. е. Місце дії – східна рівнина ріки Йордан.

Історичні книги детально розповідають про історію іудейського народу з часів Ісуса Навіна, який повернув його в Ханаан, землю обітовану, після сорокарічного кочування по пустелі; про створення двох держав Іудеї та Ізраїлю, їхню боротьбу, падіння Ізраїлю та завоювання Іудеї Римом.

Новий Завіт – збірник книг, які присвячені договору, що був укладений Богом з усіма віруючими в Ісуса Христа. Він є продовженням Старозавітних оповідей, і в ньому описується пришествя Ісуса Христа як посланника Божого та значення цього пришествя для всього людства.

Новий Завіт об'єднує 27 книг, які писали не менше як вісім авторів. Канонізація 26 книг Нового Завіту відбулася на Лаодикійському соборі (363 р.). Карфагенський собор (419 р.) включив до новозавітного канону 27 книгу – Апокаліпсис. Поза каноном перебуває кілька десятків творів, які називають апокрифічними. Вони є сумнівними за походженням.

Жодного тексту мовою оригіналу не збереглося, проте вважається, що написано текст Нового Завіту арамейською мовою. Уся термінологія – грецька.

Християнське богослов'я виділяє у структурі Нового Завіту чотири частини:

- законоположні книги (Євангелія),
- історичні книги (Діяння),
- навчальні книги (Послання),
- пророцькі книги (Апокаліпсис).

Більшість книг Нового Завіту написані апостолами – учнями Христа, обраними ним для того, щоб бути його представниками та помічниками. Троє з них, Матвій, Іоанн та Петро – найближчі послідовники ще за життя Ісуса Христа. Четвертий автор, Павло, був обраний Христом для апостольської служби шляхом чудесного об'явлення.

Перше покоління християн вірило у швидке Друге пришествя (Мф.16:28; 24:34; Мк.9:1; 13:30; Лк.9:27) і не дуже піклувалося про створення книг для майбутнього. Імовірно, саме в цьому варто шукати причину, чому перші тексти про Христа – Євангелія (слово “євангеліє” виникло від грец. “єу-ан-геліон” – “радісна звістка”), з'явилися через кілька десятиліть після ключових подій.

Перші три Євангелія – від Матфея, від Марка й від Луки – близькі щодо викладення історії життя й учення Ісуса, тому їх називають синоптичними (від грецьк. “сюноптікос” – “здатний осягнути все разом”). Євангеліє від Іоанна, яке також розповідає про життя і діяльність Ісуса Христа, дещо відрізняється своїми повідомленнями.

Прийменник “від” зберігся в заголовках Євангелій із грецьких рукописів: “від (kata) Матфея” (у значенні – згідно л з Матфеєм), “від Марка” і т. д. Причому ці заголовки в новозавітних рукописах з'явилися не раніше II ст., хоча

учасники II Ватиканського собору більшістю голосів і відкинули пункт про беззастережне авторство Матфея, Марка, Луки й Іоанна канонічних Євангелій.

Євангеліє від Матфея

Малоазійський єпископ Папій Гієрапольський, який у першій половині II ст. збирав сказання церковних старійшин про апостолів та Ісуса Христа, занотував, що Матфей записав єврейською мовою (найімовірніше, арамейською, тобто діалектом, який виник в результаті поєднання сирійської та єврейської мов) висловлювання Господні, а інші перекладали їх, хто як умів. Євангеліє від Матфея, очевидно, було створено в період між 81 й 94 рр. Оскільки в Євангелії є натяк на гоніння християн (Мф.10:18), час його написання можна віднести до періоду правління імператора Доміціана (81 – 96 рр.), що ж до місця створення Євангелія від Матфея, то в учених немає єдиної точки зору. Євангеліє від Матфея призначалося для палестинських християн-євреїв. Пізніші вчителі Церкви стверджували: “Матфей спочатку проповідував євреям; зібравшись іти до інших народів, вручив їм своє Євангеліє”.

Євангеліє від Марка

Марко, або, точніше, Маркус (Marcus), відомий також під іменем Іоанна, сина Марії, яка мала будинок у Єрусалимі. У цьому будинку часто бував апостол Петро (Діян.12:12-17). Автор Першого послання Петра стверджує, що апостол навіть називав Марка “сином” (1 Петро.5:13).

Іоанн за походженням був євреєм (“із обрізаних”), і близьким родичем Варнави, елліна з Кіпру (Діян.4:36), який разом з апостолом Павлом здійснив кілька місіонерських подорожей. Марко супроводжував їх обох у подорожах на Кіпр та в Малу Азію, де й посварився з Павлом (Діян.12:25; 13:5,13; 15:37-39).

Приблизно через 10 років, уже при імператорі Нероні, в Римі Марко зустрівся з апостолом Петром і став його перекладачем (Петро знав тільки арамейську мову). Але апостола в Римі розіпнули на хресті вниз головою (Петро вважав себе негідним померти так само, як Учитель). Існує також переказ про те, що Марко згодом став єпископом в Аполлоніаді й помер у 62 р. Оце і все, що відомо про Іоанна-Марка із церковного переказу.

Щодо Євангелія від Марка свідком виступає той же Папій. Саме він зі слів Пресвітера Іоанна зауважує: “Марко, що був товмач Петра, записав, наскільки пам'ятав точно, хоча й не один до одного, усе, що говорив і робив Христос, тому що він не сам чув і супроводжував Господа, а чув і супроводжував Петра, який проповідував, пристосовуючись до обставин, і не мав наміру упорядковано переказувати всі бесіди Господа. Отже, Марка не можна звинувачувати в тому, що він записав деякі промови так, як запам'ятав; він піклувався лише про те, щоб нічого не забути й не спотворити з того, що чув”.

У фрагменті листа Климента Олександрійського (бл. 200 р.) стверджується, що поширення набули три списки євангелія від Марка:

- 1) канонічне;
- 2) “підроблене”, написане якимсь проповідником на ім'я Карпократ;
- 3) таємне євангеліє, нібито написане самим Марком для “обраних”.

Євангеліє від Марка призначалося насамперед для християн язичницького походження, а не для християн-євреїв. Про це, наприклад, свідчить той факт, що арамейські висловлювання перекладені грецькою, а не записані в оригіналі (Мк.5:41; 7:34; 15:34). Окрім того, подано пояснення юдейським звичаям та обрядам, що було б недоцільним, як би автор орієнтувався на іудеохристиян.

Із трьох синоптичних Євангелій це найдавніший і самотній документ (порівн.: Мк.15:23 і Мф.27:34). Проте, він містить і пізніші вставки, яких не має ні у Ватиканському, ні у Синайському, ні в інших авторитетних кодексах. Місцем його створення може бути або Рим, або Сирія.

Дослідники розходяться у визначенні дати створення Євангелія від Марка. Можна зробити припущення, що написано воно в період між 60 і 70 рр., тобто до руйнування Іерусалимського храму, бо саме з цією подією автор пов'язує "кінець століття" (Мк.13:2,4).

Євангеліє від Луки

Іринеї пише, що після смерті апостолів Петра і Павла за Нерона, було створене не тільки Євангеліє від Марка, але й Євангеліє від Луки.

Лука – товариш Павла, супроводжував його в місіонерській діяльності, був лікарем. Згідно з припущеннями дослідників Біблії, Лука – автор Євангелія та Діян апостолів.

Обидві праці містять медичні терміни, які відповідають термінології відомих лікарів Гіппократа та Діоскорида. Із тексту Євангелія від Луки також з'ясовується, що його автор був добре знайомий із грецькою та римською літературою. Він знав літературний канон, що знайшло відображення в передмовах до обох творів.

Імовірно, що Лука був високоосвіченим елліном, громадянином Антіохії Сирійської, прийняв християнську віру. Втім Ернест Ренан вважає, що Лука родом із Філіпп. Існує також припущення, що Лука був вільновідпущеником (грунтується таке припущення на етимології імені Lucas, яке часто зустрічалося серед рабів як зменшувальне від Lucanus). На версію про неєврейське походження Луки наводить текст його Євангелія; автор допускається топографічних помилок, плутає Палестину з Іудеєю (Лк.23:5); вважає, що можна пройти з Капернаума до Єрусалиму між Самарією та Галілеєю (Лк.17:11); уявляє Іерусалимський храм як ораторію, куди ходять молитися (Лк.2:37; 18:10; 24:53); відсутні в тексті Євангелія від Луки також слова та топоніміка семітського походження - ні Гефсиманії, ні навіть Голгофи (Лк.23:33; порівн.: Мк.15:22; Мф.27:33).

Допомагає в датуванні Євангелія від Луки відсутність хоч якихось згадок про послання Павла, що після тривалого періоду забуття, знову з'явилися тільки в 95 р. Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок про те, що Євангеліє від Луки було створено в період між 82 й 94 рр.

Євангеліє від Іоанна

Апостол Іоанн Зеведеев за місіонерську діяльність був засланий римською владою на острів Патмос (Отк.1:9); згодом, можливо, при імператорі Нерві (96 –

98 рр.), переселився до м. Ефес – столиці провінції Асія в Малій Азії – і помер під час правління імператора Траяна (98 – 117 рр.) Перша згадка про те, що апостол Іоанн написав в Ефесі своє Євангеліє, датується 70-и роками II століття. Так, Іриней після згадування, що Лука записав зі слів Павла своє Євангеліє, затверджує: “А після Іоанн, учень Господа, що прихилив свою голову на Його груди (Ін.13:23,25; 21:20. – Р.Х.), також видав Євангеліє під час перебування свого в Ефесі Асійському”.

Однак Діонісію Олександрійському (Eus.HE.VII.25:1-27) вдалося виявити повну неоднорідність Євангелія від Іоанна й Апокаліпсиса (Одкровення Іоанна), а сучасна наука довела: якщо апостол Іоанн був автором Євангелія, то він не міг бути автором Апокаліпсиса, і навпаки. Апокаліпсис та Євангеліє від Іоанна займають дві крайні позиції в Біблії: в Апокаліпсисі язичництво постає як антихристиянське начало (Отк. 2:9; 3:9) на відміну від іудаїзму, а в Євангеліє від Іоанна, навпаки, слово “іудей” є ледве не синонімом вислову “ворог Бога”.

Час створення Євангелія від Іоанна визначається періодом з 95 по 100 р., хоча існує точка зору, що воно виникло першим щодо Євангелій, серед них і синоптичних. Підставою для другого висновку є збіги з найдавнішим у системі синоптиків Євангелієм від Марка, збіги фразеологічного характеру з кумранськими рукописами, з якими християни могли знайомитися, що найімовірніше, лише до 73 року. Окремі частини Євангелія від Іоанна були, як вважають дослідники, дописані пізніше.

У 1920 р. в Єгипті Бернардом П. Гренфеллом виявлений невеликий папірусний фрагмент Євангелія від Іоанна. Розміри аркуша цього фрагмента настільки ж малі (64 на 89 мм), як і його обсяг (усього лише п'ять віршів 18-ї глави: 31-33 й 37-38). Проте, цей папірусний фрагмент є самим древнім списком Нового завіту, відомим на сьогоднішній день.

Походить він, ймовірніше за все, з Оксірінха й датується приблизно 130 роком.

За Євангеліями йдуть Діяння, написані вже відомим ап. Лукою, автором третього Євангелія. У них розповідається про утвердження християнства в Палестині та в усьому римському світі.

Після Діянь у Новому Завіті розміщені листи, адресовані різним особам та християнським общинам з метою допомогти розібратися з християнським віровченням. Автори послань – вчителі християнства, зокрема, ап. Павло та Петро.

Остання книга Нового Завіту – Одкровення. Автор, ап. Іоанн, метафоричною мовою розповідає про свої видіння. Ця книга опирається на метафори зі Старого Завіту, і тому найкраще може бути зрозуміла через їх порівняння. Одкровення утверджують перемогу сил добра над силами зла, установлення влади Бога та Ісуса Христа.

У 1205 р. кентерберійський єпископ С. Ленгтон поділив усі 66 книг Біблії на 1189 розділів. А в XV ст. текст Біблії було поділено на вірші (всього віршів 31 173). Саме в такому вигляді вона дійшла до наших днів.

Русь вперше отримала Біблію з Візантії. Кириличним письмом її вперше переклали солунські брати просвітники Кирило та Мефодій у IX ст. Переписували книги в скрипторіях при монастирях аж до XIX ст. Серед найвідоміших старослов'янських рукописних Біблій – Остромирово Євангеліє, Рейнське Євангеліє (привезене дочкою Я. Мудрого Анною до м. Реймс для вінчання з французьким королем Генріхом I).

Першим церковнослов'янським перекладом визнають “Острозьку Біблію”, віддруковану І.Федоровим 1581 р.

Переклад Біблії українською мовою був здійснений у другій пол. XIX ст. за сприяння Кирило-Мефодіївського братства Маркіяном Шашкевичем, Іваном Нечуй-Левицьким, Михайлом Максимовичем.

1880 р. вийшло друком “Святе Письмо Нового Завіту”, над перекладом якого працювали Пантелеймон Куліш та Іван Пулюй. Проте, в цьому виданні є певні неточності, що виникли з-за того, що П. Куліш недосконало знав давньоєврейську мову. На цю обставину звертав увагу Іван Франко. У 1903 р. ними видано Старий Завіт, а наступного року – всю Біблію. Значний внесок у переклад Біблії українською мовою вніс Іван Огієнко (митрополит Іларіон), який завершив його 1940 р. Повний текст Біблії українською мовою було віддруковано 1962 р.

2.4 Становлення основних догматів християнства у боротьбі з ересями. Вселенські собори

Християнство поширювалося в Стародавній Римській імперії досить стрімко, проте без запозичення грецької термінології та філософського способу міркування годі було сподіватися на те, що до нього пристануть освічені прошарки населення. Визначні кроки на шляху залучення елементів грецької філософії до християнської теології зробили Климент Олександрійський та Ориген.

Суттєвий перелом у християнстві стався в IV ст. Тоді християнству загрожували, з одного боку, соціальні рухи (наприклад, північноафриканські донатисти, які не відокремлювали теологічну мету від суспільної), а з другого, – еретики, рух яких сформувався в лоні самої християнської церкви.

Одним із найвідоміших еретиків був Мані, який почав проповідувати своє вчення близько 242 р. Вчення Мані ввібрало в себе уявлення сирійських магів. Учні Мані в Південному Вавилоні були пов'язані з мандеями та ранньохристиянськими елементами, яких вважали послідовниками Іоанна Хрестителя. Вцілому ж вчення характеризувалося дуалізмом та розпливчастістю. Церква маніхейців складалася з двох рівнів: обраних і слухачів. Віра Мані розвивалася двома великими хвилями: III-VII та IX-XIV ст. Різновиди маніхейства виявилися в поширених селянських ересах (наприклад, у павлікіан).

Найбільшу інтелектуальну загрозу таїли твори брита Пелагія на початку V ст. Пелагіанці сполучали чернецтво з яскраво вираженим гуманізмом. Однак вчення Пелагія мало внутрішні суперечності. Пелагій вірив у власні можливості людини, які є результатом єдності людського (духовного) та природного начал. Поряд із цим, він не розумів, яким чином людина може зберегти власну подобу в зіпсованому суспільстві соціальної нерівності. Саме тому він і підтримував ідею відходу від суспільства, серед іншого й держави, що відобразилося в ідеалізації чернечого способу життя.

Внутрішню проблемність усіх еретичних учень визначали відносини статей, та питання про можливість шлюбу (оскільки, тільки-но людина починає тяжіти до сім'ї, то починає йти на компроміс зі світом).

Але ж без статевої відносин людське життя зупиниться. Обґрунтування відмови чернецтва від шлюбу і статевої відносин пов'язувалося з біблейською настановою про те, що людина має жити так, щоб бути завжди готовою постати перед судом Божим та прийняти кінець світу. Пелагіанці розмірковували: якщо завтра кінець світу, то яке значення має той факт, що люди більше не народжуватимуться?

Ці ж питання турбували й Августина Блаженного, який учив про початковий гріх і благодать. Він наполягав на тому, що неминучість

первородного гріха необхідна, аби зосередити всю силу благодаті в руках церкви: согрішити, щоб покаятися й почуватися в безпеці в лоні церкви перед судом Божим. Таким парадоксальним чином церква привчала людей до сприйняття світу з усіма його протиріччями та вадами, що в основі своїй є незмінними й вічними. Августин учив, що існує два світи: земний і небесний, світ людей і світ Бога, відповідно, зло і добро.

Визнанням гріховності людської природи, толерантним ставленням до людських вад, Августин полонив сучасників. Адже Пелагій з безкомпромісністю визнавав тільки один світ – світ відмови від розділеного буття і повернення на єдино вірний шлях порятунку в служінні Богу. Прийняття церкви “в миру” (тобто без чернечої аскези) означало для останнього прийняття самого грішного світу, що несло за собою казуїстику компромісу з марним витрачанням сил на дрібниці, що не варті хоча б тимчасового відхилення від служіння Господу.

Після того, як стало зрозумілим, що за першим пришествям друге пришествя наступить не одразу, виникла необхідність у пошуку способів пристосування вірників до суспільства. У цьому зв'язку на щит було піднято проблему відношення Сина до Отця, проте її розв'язати на підставі Євангелій було неможливим. Співчуття і справедливості, які уособлювалися в Синові і Отці, важко було співвіднести з мирським судом. Ритуальна схема розп'яття накладалася лише на ту частину людської трагедії, в якій йшлося про біль, страждання і смерть. Отже, найскладніша низка напружень виникла довкола взаємозв'язку “Отець – Син”, що знайшло відображення в догмі про Св. Трійцю.

Проблема ще більше ускладнилася, коли церква прийняла державу та освятила її за умови скасування язичницького культу. Таким кроком церква завдала суттєвого удару по тим внутрішнім християнським імпульсам, які передбачали її засудження як уособлення зла.

У ранній християнській церкві обряд хрещення становив момент принципового вибору, коли, як це притаманно обряду ініціації, посвячений свідомо залишав позаду один рівень життя і переходив на інший. Цей перехід готувався за допомогою посту й моління. Занурювалося усе тіло: “Аби кожний святий, приймаючи Христа, міг народитися Христом”, – проповідував Мефодій. Тому день Різдва Христового – це не день народження його від Марії, а день прийняття посвяти в Йордані. Зрештою ці два свята були розділені в часі: Водохреща та Свято Різдва від Діви (з непорочним зачаттям) – останнє святкують 25 грудня. Поступово усталилася практика хрещення немовлят.

Культ Христа-великомученика об'єднував усю церкву, але місцевим організаціям необхідний був власний святий. Цей святий був їхнім героєм: день його смерті був одночасно і днем його народження, а також днем народження тих, хто йшов за ним у життя, яке відрізнялося від життя гріховного, зіпсованого світу. Громада щорічно збиралася біля його гробниці, де зберігалися святі мощі, для прилучення до своїх таїнств, що символізувало поновлення обітниці єдності та утримання від надмірностей. У своїй основі це

ритуал поганського героя, але з новою орієнтацією. Антихристиянський софіст Євнатій у IV ст. писав: “На нових богів перетворились мариновані голови та вилиті у форму кістки”.

Загальноновизнаним вважалося, що мученики будуть першими почуті Богом. Саме тому вони мали право першими звертатися до Всевишнього. Це положення викладене в “Апокаліпсисі”, творі “Єнох”, де мученики вимагають негайної помсти й готуються до її здійснення як тільки їх чисельність збільшиться. Таким чином, ідею другого пришестя поступово відтісняє на задвірки ідея поповнення списків мучеників. Мученик був авторитетним посередником між громадою і Богом, мав той голос, який давав надію на можливість бути почутим Богом у молінні віруючих про прискорення страшного суду.

Розпочалася нелегальна торгівля мощами, яка зазнала заборон 380 і 386 рр. Із перемогою церкви над світською державою, церкви великих міст почали суперничати між собою у збиранні мощів. Найбільша кількість мощів святих була зібрана в Римі та Константинополі.

Аскетизм більшу частину своєї сили черпав зі страху перед спілкуванням статей, яке сприймалося як пошук компромісу зі світом. Сім'я трактувалася як ворог святості та християнської гідності. Але до цього долучалися й інші елементи. Аскет відчував себе втіленням Христових страждань, які той переніс для спокутування гріхів віруючих. Карфагенський єпископ Купріян писав: “У копальнях тіло голубиться не на ліжниці або диванних подушках, а втіхою та укріпленням во Христі. Виснажене тяжкою працею тіло простерте на землі, але ж це не кара – ниць возлежати з Христом”. І додає: “...Усередині ти духовно чистий, хоч тіло твоє загартоване. Бракує хліба, однак не хлібом єдиним живе людина, але й Словом Божим. Ти тремтиш, у тебе нема одягу, але вбраний Христом – достатньо вдягнений і оздоблений”. Таким чином, патристика поступово тяжіє до доведень про те, що бідарям живеться непогано, якщо з ними Бог. Таке доведення ґрунтується на ототожненні Христа з пригнобленими, котрі в державі є паріями.

Розвиток християнства в перші століття становлення (II-IV ст.) пов'язаний із захистом його від наклепу з боку язичників (апологетика). Окрім того, Отцям і вчителям церкви доводилося боротися з особливими віровченнями, що з'явилися в самому християнському суспільстві.

Єретичні секти, що виникли в цей час, поділяють на три види:

1) **секти іудейські**, які вважали обрядовий закон Мойсея необхідним для спасіння; Христа вважали простою людиною, яка отримала Божественну силу під час хрещення; не вірили в друге пришестя Христа (секта евіонеїв);

2) **секта монархіан** намагалася використати давньогрецьку філософію для обґрунтування обмеженості людського розуму;

3) **секти гностичні**, які намагалися шляхом поєднання Євангелія зі східними віровченнями й грецькою філософією утворити нову релігійно-філософську систему.

Гностичні секти поділяють на три види.

Гностицизм еллінський зосереджувався в основному в Єгипті й Олександрії. Головними проповідниками гностицизму були Карпократ, Василид й Офіти, які вважали, що Бог є найвищою істотою, тотожною само собі, джерело всякого буття. Другорядні божі істоти випромінюються з нього, подібно до сонячних променів. Ці божі істоти називаються еони, з віддаленням від Бога вони слабшають. У своїй сукупності вони називаються пліромою, або повнотою. Співвічно з Богом існує груба нежива матерія, що не має в собі дійсного буття, але тільки вигляд його, тому й називається порожнечою.

Чуттєвий світ виник у результаті зіткнення й змішання цих двох царств. Крайній еон із-за своєї слабкості поринув сам собою в матерію; від повноти світла в пліромі одна частка впала в матерію й одушевила її. Із цієї суміші останній з еонів утворив видимий світ, у якому божественне й матеріальне перемішані між собою.

Протилежність еона і матерії стала причиною початку зла в людях і демонах. Еон, який створив чуттєвий світ, – це Деміург, якого гностики ототожнювали з богом Старого Завіту. Він розглядався по-різному: як такий, що прагне повернення в плірому, проте не має на це достатньо сили; як такий, що всіляко підтримує своє творіння.

На відміну від нього, найвище Божество постійно піклується про підтримку людських душ, що несвідомо прагнуть до повернення в плірому, зміцнюючи їх у боротьбі з матерією. Із цією метою воно часом повідомляло людям, до того здатним (пророкам або філософам), нові духовні елементи й, нарешті, відправило найпершого еона на землю для порятунку людей. Оскільки цей еон не міг набути матеріальне тіло, то він з'явився тільки в примарному тілі; дехто з гностиків вважає, що він під час хрещення з'єднався зі святою людиною Ісусом (докетизм). Він нагадав душам про їхнє високе походження й показав їм належний шлях до повернення в плірому. Роздратований цим Деміург (згідно іншої версії – сатана), довів його до розп'яття; але оскільки Христос мав лише примарне тіло, то розп'яття його було примарним. На думку ж інших, небесний Христос залишив людину Ісуса при розп'ятті й повернувся до Найвищої Істоти.

Суть порятунку, до якого приводить Христос, – в очищенні й звільненні душі від матерії, яка її оточує, шляхом постійної боротьби з нею. Душі, які очистилися, повертаються в плірому, інші ж піддаються новому очищенню через ряд переселень. Нарешті, коли всієї душі звільняється від матерії, матерія знову повернеться у свою первісну безжиттєвість.

Гностицизм східний (або сирійський), заснований на зороастризмі. Представником сирійського гностицизму був Сатурнин, родом з Антіохії.

Відмінність східного гностицизму від еллінського полягає в тому, що перший замінює матерію царством мороку на чолі з сатаною. Цей сатана разом зі своїм царством постійно нападав на царство світла, полонив одну частку світлої речовини та помістив її в матерію, від чого й виник видимий світ.

Вчення про порятунок загалом подібне до олександрійського. Сатана, хоча намагається перешкоджати цьому, але всі частки світла помалу звільняться нарешті від уз матерії, а царство мороку, що все більше буде стискатися від повернених в царство світла душ, загине згодом від безперервних внутрішніх розбратів.

Гностицизм язичницько-християнський представлений, зокрема, Маркіоном – гностиком із язичників, який схилився перед християнством, але не визнавав Старого Завіту та не допускав ніякого зв'язку між іудейством і християнством.

Гностики з іудеїв, навпаки, намагалися довести тотожність справжнього вчення Мойсея, відкритого тільки посвяченим, із первісним християнством.

Усі гностики вели помірний спосіб життя, тому що їхнє вчення про порятунок вимагало поневолення плоті й утримання від усіх почуттєвих насолод. Єгипетські гностики згодом почали віддаватися пияцтву й розпусті під приводом того, що це також сприяє ослабленню плоті.

Гностицизм почав слабшати у III ст. У цей час його позиції посіло маніхейство, яке поєднало християнське вчення з зороастризмом. У 260 р. перський маг Манес почав видавати себе за Паракліта, якого Ісус Христос обіцяв направити на землю для перетворення й утвердження Церкви (Ін. 16, 13). Вчення Манеса було відкинуте як християнами, так і магами. Втікаючи від переслідувань, він обійшов усю Індію до Китаю, збираючи всюди нові матеріали для своєї системи. Потім він тривалий час жив у печері Туркестану, де написав книгу, наповнену чудовими образами, що символічно зображували його вчення. Цю книгу згодом його послідовники визнавали за євангеліє. Після повернення до Персії, він знайшов заступництво в царя Ормузда. Однак спадкоємець Ормузда Берам, визнавши систему Манеса за перекручення давньої віри, наказав його стратити, здерши з живого шкіру. Вирок було виконано 277 р.

Манес вважав, що вічно існує два царства: Царство Боже – царство світла й добра, і царство сатани – царство мороку й усілякого зла. Охороняти кордони Свого царства Бог поставив першого еона (матір життя), який зробив із самого себе першу досконалу людину для відбиття темних сил. Першолюдина боролася проти сатани разом із п'ятьма стихіями, ослабнувши, потрапила в полон. На допомогу йому Бог відправив другого еона, “Духа животворящего”, проте занадто пізно, тому що частина світлої сутності першої людини (душа світу, або *Jesus patibilis*) була поглинена темними силами. Звільнена первісна людина, тобто Христос (або *Jesus impatibilis*), була відправлена на сонце. Із його світлих часток, що були викрадені демонами й матерією, Бог через “животворящего Духа” утворив світлий світ.

У кожній людині, крім світлої душі, є душу зла, тому треба всіляко намагатися забезпечити панування першої над останньою.

Демони, шляхом нав'язування помилкових релігій (іудейської та язичницької), намагаються занурити людські душі в морок. Водночас первісна

людина, яка живе в сонці, та “животворящий Дух”, що перебуває в ефірі, намагаються вивести їх із омани. Христос навіть сходив із сонця в примарному тілі на землю, щоб Своїм вченням наставити світлих духів на шлях звільнення. Апостоли не змогли до кінця зрозуміти вчення Христове, донесли його до людей у викривленому вигляді. Тому Христос направив Манеса, обіцяного Паракліта (не Святий Дух), щоб відновити істинне вчення.

Манес, як Паракліт, оголосив себе главою Церкви. В ієрархії під ним перебували 12 учителів, названих апостолами, 72 єпископа й потім пресвітери, диякони та євангелісти. Громада його послідовників поділялася на проголошених і довершених. Останні були зобов’язані дотримувалися строгого посту: утримуватися від споживання м’яса, яєць, молока, вина тощо; дотримуватися обітниць безшлюбності.

Головним святом маніхейців був день смерті Манеса. Секта ця незабаром поширилася на території Римської імперії, зазнала серйозних переслідувань за часів імператора Діоклетіана. Незважаючи на гоніння, секта продовжувала існувати навіть у період середньовіччя.

У зв’язку з тим, що єресі часто некоректно використовували тексти Святого Писання, навіть підміняли Священні книги, в Отців та Вчителів церкви в II-III ст. додалося роботи по їх систематизації, канонізації, критичному аналізу.

Вселенські собори. Боротьба з єресями часто спонукала до скликання Вселенських соборів.

Перший Вселенський Собор (325 р.) скликаний у м. Нікея імператором Костянтином (306-337 рр.), проходив за його безпосередньої присутності. Приводом до зібрання єпископів стало поширення вчення олександрійського священника Арія (пом. 336 р.). У Соборі брали участь 318 єпископів, зокрема, св. Миколай (260-343 рр.), св. Афанасій Великий (295-373 рр.). Останній тоді був лише дияконом, але зміг обґрунтовано заперечити аріанство.

Перший Вселенський собор фактично закріпив союз держави з церквою та прийняв такі основні рішення:

1. Засудив аріанство;
2. Затвердив перші сім членів Символу віри;
3. Встановив час святкування Пасхи (у першу неділю після весняної повні).

Крім того, видано 20 правил, що торкалися церковної ієрархії й дисципліни, зокрема, старшинство з правами первосвященника в трьох головних частинах імперії й Церкви затверджене за єпископами Римським, Олександрійським та Антіохійським. Ієрусалимський єпископ був зрівняний з ними тільки в почесному званні екзарха.

Розглянемо детальніше передісторію та пояснимо рішення Собору, що стосувалося аріанства.

Олександрійський пресвітер Арій, намагаючись пояснити вчення про Святу Трійцю, дійшов висновку про те, що Син Божий “був тільки вищим найдосконалішим творінням Божим, за допомогою якого був створений світ.

Якщо ж друга Особа й називається у Священному Писанні Сином Божим, то не за еством своїм, а на основі всиновлення”.

Олександрійський архієпископ Олександр після невдалих спроб наставити на шлях істинний відступника, відлучив Арія від Церкви. Арій відправився в Палестину, де його взяв під свій захист колишній шкільний товариш, а на той час єпископ Нікомідійський Євсевій, який мав неабиякий вплив при царському дворі. За сприяння Євсевія ересь швидко розповсюдилася, викликавши численні суперечки та заворушення. Імператор Костянтин, щоб покласти край церковному безладу, скликав усіх християнських єпископів, ініціювавши розгляд суперечливого питання. Аріанство було піддане анафемі, а Собор затвердив сім положень Символу віри, що були обов’язкові для всіх християн.

Символ віри підписали майже всі учасники Собору, окрім самого Арія та ще двох єгипетських єпископів. Єретики були відлучені від Церкви та ув’язнені за наказом імператора.

Однак, Арій мав сильне лобі при дворі, яке домоглося, щоб Костянтин звільнив Арія з ув’язнення й зобов’язав єпископів Олександрійського, а згодом Константинопольського поновити його в попередньому сані. Хоча Арію й не вдалося повернутися в лоно церкви (цьому завадила його смерть), проте аріанство набрало широкого розмаху в Римській державі. Наступник Костянтина Констанцій перетворив аріанство на домінуючу релігію всієї імперії. Усіх послідовників Нікейського Символу віри за наказом Констанція позбавили прав, майна та ув’язнили. Його наступник імператор Валент карав на голову усіх, хто не погоджувався прийняти аріанство, незалежно від сану. Гоніння були такими ж жорстокими, як і за язичницьких імператорів. Найвідомішими борцями з аріанством за часів Констанція були св. Афанасій Великий (із 46 років свого святійства 20 років провів у вигнанні); а при Валенті – святі Василь Великий і Григорій Богослов.

Другий Вселенський Собор проходив у м. Константинополь (381 р.), був скликаний за імператора Феодосія (379-395). У Соборі брали участь 150 єпископів під головуванням Григорія Богослова (330-390). Приводом до скликання собору стало поширення ересі Македонія (IV ст.), який, як послідовник Арія, заперечував божественну сутність Святого Духа, визнаючи Его походження від Сина.

Рішення Другого Вселенського Собору підтвердили Нікейський Символ віри та доповнили його новими положеннями (до 12 членів).

Собор торкався організаційних питань. Суттєво, що в церковній ієрархії Константинопольський єпископ був поставлений у ряду єпископів безпосередньо другим після Римського. У його підпорядкування ввійшли митрополії Понта, Малої Азії та Фракії.

Після завершення Собору імператор Феодосій відібрав усі церкви в аріян на повернув їх правовірним християнам.

Третій Вселенський Собор скликаний у м. Ефес (431 р.) за імператора Феодосія II (408-450). Приводом до зібрання стала ересь Несторія (428-431).

У Соборі брали участь 150 (за іншими підрахунками – 200) єпископів під головуванням Григорія Богослова (330-390).

Основні рішення собору:

1. Собор засудив несторіанство.

Після того, як перші два собори остаточно утвердили догмат про єдність Святої Трійці, увага єпископів зосередилася на співвідношенні її сутностей в Ісусі Христі. Константинопольський патріарх Несторій розділяв в Ісусові Христі два єства – Божественне й людське. Він стверджував, що Ісус Христос народився простою людиною, а Божество з'єдналося за святість Його життя з Ним після народження. Ця єдність не є іпостасною: Божество тільки жило в Ісусові як у своєму храмі, як і в інших пророках. Саме тому Христос не Боголюдина, а Богоносець; звідси, Пресвята Діва Марія – Христородиця, а не Богородиця.

Це вчення з самого початку викликало хвилю заперечень з боку св. Кирила, Патріарха Олександрійського та Целестина, Папи Римського.

2. Собор визнав Христа єдинородним втіленням Бога і Духа святого, а Марію – Богородицею.

3. Собор підтвердив Нікео-царгородський Символ віри та для збереження його цілісності заборонив у подальшому вносити до нього хоча б які додатки й зміни.

4. Разом з несторіанською була засуджена пелагіанська єресь.

Британський чернець Пелагій учив, що людина від Бога створена смертною, тому гріхопадіння Адама ніяким чином не вплинуло на її відприродну сутність. Усі люди від природи не зіпсовані, не несуть на собі печать первородного гріха, тому можуть самотужки, без Божої допомоги досягнути стану моральної досконалості. Єресь набула широкого поширення в містах, де проповідував Пелагій – у Римі та Карфагені. Противником єресі був Августин Блаженний – єпископ м. Гіппон, який відстоював ідею Божої благодаті для істинного християнського життя та спасіння. Карфагенський Собор (418 р.) засудив пелагіанство. Це рішення підтвердив Третій Вселенський Собор.

Четвертий Вселенський Собор скликаний з волі імператора Маркіана в м. Халкидон (451 р.). Приводом до скликання собору стало виникнення монофізитської єресі.

У Соборі брали участь 650 єпископів.

Собор прийняв ряд ключових для християнства рішень.

1. Засудив монофізитство – єресь архімандрита Константинопольського Євтихія (V ст.).

Заперечуючи Несторія, Євтихій вдався до іншої крайності. Він стверджував, що в Ісусі Христі Божество повністю поглинуло людське начало, а тому Ісус Христос – виключно Бог. Патріарх Константинопольський Флавіан на Помісному Соборі засудив відступника, але останній знайшов собі підтримку при дворі Олександрійського Патріарха Діоскора. Діоскор,

домагаючись безумовної влади на Сході, відкрито прийняв сторону Євтихія й зажадав Вселенського Собору. Нове вчення було засуджене, повторного осуду зазнало несторіанство, Діоскор й Євтихій позбулися сану.

2. Собор затвердив догмат, згідно з яким Ісус Христос є істинно Бог і істинно людина: як Божество Він вічно народжується від Батька й у всьому подібний Йому, як людина Він у часі народився від Пресвятої Діви Богородиці й у всьому подібний людям, окрім гріха.

Після втілення Ісус Христос має одну особу й два єства, які з'єднані в Ньому, проте не зливаються (тобто стверджується, що Бог єдиний – проти Євтихія), з'єднані незмінно (проти Несторія), неподільно (проти Македонія), й нерозлучно.

П'ятий Вселенський Собор відбувся в м. Константинополь (553 р.) з волі імператора Юстиніана I (527-565). У Соборі брало участь 165 єпископів.

Четвертий Вселенський Собор, осудивши несторіанство, не згадав про твори трьох учителів Сирійської Церкви Іви Едеського, Феодорита Кірського й Феодора Мопсуетського, що були написані на захист зазначеної ересі. Більше того, Іва та Феодорит отримали прощення, оскільки покалися. Це дало підстави несторіанам тлумачити рішення Халкидонського Собору на свою користь, що викликало злість монофізитів (послідовників Євтихія). Справа потребувала розв'язки.

Основні рішення собору:

1. Безумовне засудження несторіанських творів та особи Феодора Мопсуетського (?-428);

2. Засудження окремих творів Іви Едеського та Феодорита Кірського (393-458); поряд із цим підтверджено прощення цих вчителів, що було здійснене Халкидонським Собором після їхнього каяття;

3. Чергове засудження ересей Несторія (несторіанство) та Євтихія (монофізитство).

Чисельні монофізитські громади за часів переслідування Юстиніана діяли в Єгипті, Абссінії, Персії, Вірменії. У Сирії й Месопотамії недостатні кількість учителів і переслідування Юстиніана суттєво підірвали позиції монофізитів, але обраний ними в єпископи чернець Іаків Барадей, або Занзал, незабаром так підсилив їхню громаду, що вони під назвою яковитів утворили друге патріаршество в Антіохії.

4. Собор також вирішував питання іконописного канону, зокрема, зобов'язав зображати Сина Божого у вигляді людини, а не ягняти.

Шостий Вселенський Собор проходив у м. Константинополь (680 р.). Відкрив його імператор Костянтин Погонат (668-685).

У Соборі брали участь 170 єпископів.

Прагнучи залучити до Православної Церкви монофізитів, імператор Іраклій за порадою деяких монофізитських єпископів в одному зі своїх едиктів визнав в особі Боголюдини при двох єствах єдність волі. Проти цього повстав Єрусалимський Патріарх Софроній, який побачив в імператорському указі

пряме протиріччя з вченням церкви про два єства, а, отже, явну прихильність до монофізитства. Відновилися дебати й було проголошено скликання нового Вселенського Собору.

У рішенні Собору зазначалося про необхідність визнати в Ісусові Христі без змішування й поділу дві волі згідно з двома єствами.

Через 11 років Собор відновив свою роботу з ініціативи імператора Юстиніана II. Оскільки на порядку денному стояло питання догматики, що виникло на П'ятому і Шостому соборах, його ще називають п'ятим-шостим.

Прийнято такі основні рішення:

1. Повторно засуджено монофелітів;
2. Засуджено деякі нові впровадження Римської церкви, а саме: целібат священників, суворий піст в суботу перед Пасхою, зображення Христа у вигляді ягняти.
3. Зібрано й переглянуто всі попередні догмати, доповнено їх новими. Усі догмати ввійшли до так званого Номоканону. Обов'язковими для виконання всіма християнами визнані:

- а) 85 правил Святих Апостолів;
- б) правила шести Вселенських Соборів;
- в) правила семи Помісних Соборів, що були проведені в IV – на поч. V ст.;
- г) правила чотирнадцяти Отців Церкви.

Згодом до них Церква додала ще правила Сьомого Вселенського Собору й двох Помісних Соборів IX століття. Зібрання всіх цих правил покладено в основу сучасного церковного законодавства.

Монофеліти, зібравшись на горі Ліван поблизу монастиря святого Марона, обрали собі окремого патріарха. Першого монофелітського патріарха звали Іоанном Мароном, звідси й нова назва монофелітів – мароніти.

4. Крім того Собор заборонив зображення предметів вшанування та поклоніння на стінах храмів.

Сьомий Вселенський Собор м. Нікея (787 р.) скликаний Іриною, вдовою імператора Льва Хозара. У Соборі брали участь 367 єпископів.

Приводом до скликання Собору стало виникнення й розповсюдження іконоборчої ересі. Імператор Лев Ісаврянин (716-741) 718 р. відбив напад сарацин на Константинополь. Бажаючи позбутися таких нападів у майбутньому, імператор вирішив повернути жителів Аравії, мусульман за віросповіданням, до християнства. Проте, оскільки мусульмани негативно ставилися до вшанування ікон, Лев Ісаврянин видав указ, який забороняв іконопоклоніння, як і взагалі використання ікон з будь-якою іншою метою. Проте його указ був зустрінутий вороже пристарілим Константинопольським Патріархом Германом, Папою Григорієм III, відомим богословом Іоанном Дамаскіним, духовенством, народом.

Ці перешкоди тільки дратували імператора. Він скинув патріарха Германа, вчинив наклеп на святого Іоанна Дамаскіна перед каліфом, у якого той служив

міністром, і наказав знищити мечем або отрутою папу Григорія III. Здійснити останній задум не вдалося, оскільки за Папу заступилися римляни.

Гоніння на прихильників ікон продовжували наступники Льва Ісаврянина, Костянтин Копронім та Лев IV Хозар. Дружина Лева IV Ірина, що отримала престол після свого чоловіка, скликала в Нікеї Сьомий Вселенський Собор, який визначився щодо вживання в будинках та церквах ікон Господа Ісуса Христа, Матері Божої, Ангелів і Святих.

Основні рішення Собору були такими:

1. Засудити іконоборство і дозволити вшанування ікон богоугодними способами: цілуванням, запалюванням перед ними лампад, окурюванням фіміамом. Оскільки почесні, що складаються образу, переходять на прообраз, той, хто поклоняється іконі, поклоняється Богові.

Однак ще три імператори (Лев Вірменин (813–820), згодом Феофіл) після рішення Собору здійснювали гоніння на пошанувачів ікон.

Дружина Феофіла Феодора після смерті свого чоловіка на Помісному Константинопольському Соборі (842) затвердила у всій повноті постанову Сьомого Вселенського Собору й на його честь встановила свято Торжества Православ'я, яке й донині справляється Східною Церквою в першу неділю Великого посту.

Римсько-католицька церква визнає понад 20 Вселенських соборів (серед названих ще й пізніші за часом).

3.5 Основні напрями та географія поширення християнства

Християнство ніколи не було ідеологічно однорідним. У 395 р. Римська імперія розкололася на Західну і Східну. Із розколом держави розпочався й процес розколу церков.

Схизму (грец. *chisma* – розкол) у християнстві викликали серед іншого внутрішньополітичні причини. Західна церква за умови відсутності сильної влади в Римській імперії була політично самостійною й більш централізованою. Східна церква більше залежала від держави: імператор був одночасно і главою держави, і главою церкви, а патріарх знаходився в його підпорядкуванні.

Серед єпископів Західної церкви на межі III-IV ст. почав поширюватися титул “папа” (отець). Східна церква його не використовувала, як і не визнавала домінування Західної церкви.

Східна церква не визнавала celibat священнослужителів, причащення прісним хлібом, постування в суботу перед Пасхою.

Значну увагу Східна церква надавала обряду миропомазання (миропомазання від “мір” – громада, а не міро – пахуча речовина) як символу прилучення до церкви.

У Східній церкві великого значення надавали прижиттєвій святості правовірного християнина.

Крім того, існували територіальні суперечки між церквами.

Приводом до розколу церков стала суперечка про Святу Трійцю.

Поправка до Нікео-Царгородського символу, наголошувала, що Дух святий походить і від Бога Отця і від Бога Сина. Східна церква дотримувалася Нікейського символу віри (Дух святий походить тільки від Бога Отця, тобто Бог Отець є першопричиною Святої Трійці). Західна церква дотримувалася принципу “філіокве” (Дух святий походить і від Бога Отця і від Бога Сина, тобто об’єднує Отця і Сина). Принцип “філіокве” – і від Сина.

Вперше подібна ідея висловлена на II Толедському соборі (589). Вчення про філіокве набуло широкого поширення з виникненням імперії Каролінгів. Проте вперше публічно догмат про Святу Трійцю з поправкою про філіокве був оголошений у Римі за наказом імператора Генріха II у 1014 році.

Серед дослідників існує думка про те, що внесення поправки ініційоване зумисне, щоб добитися верховенства в ідеологічних питаннях Західної церкви, оскільки як дійсна спадкоємиця Священної Римської імперії, зокрема й у питаннях віри, тільки Візантія могла претендувати на роль Вселенської. Зрештою, саме цю дату деякі дослідники визнають як початок розколу церков.

Остаточо розкол церков завершився 1054 р. Західна (Римська) церква отримала назву католицької (грец. *katholikos* – загальний, вселенський). Східна (Константинопольська) церква почала називатися православною (лат. – ортодоксальною).

Події розвивалися таким чином: у 1053 р. Папа Лев IX направив до Константинополя свого верховного легата кардинала Гумберта з пропозицією відновити втрачені зв'язки та заключити союз проти норманів, які незадовго до того захопили південь Італії. Однак Патріарх Михайло Керуларій не прийняв пропозицію. Посланці Папи 15 липня 1054 р. в соборі Святої Софії публічно відлучили Керуларія від церкви, звинувативши в підтримці десяти ересей, а поміж іншого, й у недотриманні вчення про філіокве та celibату.

Із цього часу ненависть католиків до православних тільки поглиблювалася, а в 1204 р. вилася в розгром армією хрестоносців Константинополя. Погром супроводжувався знищенням ікон, пlynдруванням святих мощів. Хроніст згадував, що повія співала непристойні пісні на патріаршому престолі. Літописець стверджує, що мусульмани “не гвалтували наших жінок, не обирали до нитки, не заставляли оголеними ходити по вулицях, не спалювали й не морили голодом до смерті... А зlodіями ж були люди, які називали себе хрестоносцями, тими, хто як і ми, вірили в Христа”. Латинським імператором Візантії самопроголосився Бодуен Фланерський, а Константинопольським Патріархом – венеціанець Томмазо Морозіні.

Греки завжди пам'ятали цю трагедію. Проте під загрозою поневолення турками, змушені були в 1261 р. піти на переговори з Римом, наполегливо добиваючись скликання об'єднаного Собору для вирішення суперечки про філіокве з наступним проголошенням унії. Зацікавлений у посиленні воєнної могутності був також Візантійський імператор. Саме під тиском імператора більше як за століття після початку переговорів, представники православної церкви на Флорентійському Соборі (1438-1439 рр.) пішли на поступки католикам. Однак, такі умови не задовольнили ні церкву, ні народ. Утім, через 14 років Константинополь впав під натиском турок. Візантія припинила своє існування. Однак Константинопольська церква подовжувала своє існування й після падіння держави в країнах Західної Європи та Росії ще близько трьох століть.

Новий великий церковний розкол відбувся в добу Реформації, коли сформувалися три головні християнські течії: православ'я, католицизм, протестантизм.

Багато мирян вважають ці розколи історичною помилкою, тому підтримують ідею ойкуменізму (грец. oikumene – заселена земля, світ), яка виникла на початку XX ст. Мета ойкуменічного руху – об'єднання християнських церков. У 1995 р. цю ідею підтримав Папа Іоанн Павло II. Екуменізм є метою діяльності Всесвітньої Ради Церков (штаб-квартира цієї організації знаходиться в Женеві). Організація складається з-понад 320 християнських об'єднань. Антиеккуменічних традицій дотримується Руська православна церква.

Спершу зупинимося на особливостях розвитку **католицизму**.

Першим римським єпископом був апостол Петро. Із ним разом на ниві поширення християнства працював апостол Павло. Обидва були страчені в 67 р.

під час переслідування християн за імператора Нерона. Апостол Петро розіп'ятий на хресті вниз головою, апостола Павлу відтяли голову. Тому християнські храми на їх честь називають Петропавлівськими.

Церковна ідеологія християн базується на “Святому писанні” та “Священному Переданні”.

У догматиці католицизм має свої особливості. Так, поряд із раєм і пеклом (що характерно і для православних) католики визнають чистилище. Душа в чистилищі знаходиться доти, доки молитвами і пожертвуваннями рідні та друзі не відкуплять гріхів померлого.

У католицизмі сильніше, ніж у православ'ї розвинуте шанування Богородиці. Вважається, що Марія вознеслася на небо не лише душею, але й тілом (на відміну від інших святих).

Католицизм детально опрацьована система культу, в центрі якого стоїть меса (літургія). Якщо раніше вона проводилася латиною, то у наш час – національними мовами. Дозволено також використовувати елементи національної музики.

У католицькій церкві визнаються ікони, дуже великий пантеон святих і він весь час зростає, дозволені також скульптурні зображення Ісуса Христа, апостолів і святих.

Вір'янин-католик визнає всі сім таїнств. Обряд хрещення здійснюється обливанням, а не зануренням у воду як у православних. Миропомазання (конфірмація) проводиться дуже урочисто над людьми, які приступили до таїнства сповіді і причащення (як правило – над дітьми 7-8 рр.). Євхаристія пов'язана з використанням тільки прісного хліба. Сповідь здійснюється перед сповідальницею, що відгороджує особу, яка сповідається від священника. Визнаються елеосвячення, священство, шлюб.

У римо-католицькій церкві існує поділ на духовенство (клір), завдання якого полягає в збереженні чистоти вчення церкви та повчанні прихожан, і мирян.

Традиційні для християн ступені священства (єпископи, священники, диякони), католики доповнили новими рівнями ієрархії: кардинали (стан кардинала ставиться над усім єпископатом), митрополити, патріархи, примаси.

З метою об'єднання духовенства було засновано “віта каноніка” – братства священників при соборах і приходах, у яких життя організовувалося за чернечим статутом. Чернечі ордени відіграють у житті католицької церкви особливу роль.

Центр католицизму – Ватикан – є державою в державі. У Ватикані розташована резиденція папи Римського. Ватикан займає 44 га, має всі атрибути держави (серед іншого прапор, герб, гімн, грошові знаки, збройні сили, тюрму, поштові знаки). Форма правління у Ватикані – монархія, на чолі якої стоїть Папа Римський.

Посада глави католицької церкви є довічною. Папу Римського обирає конклав – зібрання кардиналів і членів Священної колегії. Вибори здійснюються в

Сікстинській капелі, проводяться на основі таємного голосування. Обрання може тривати декілька днів, а то й місяців.

Католики визнають зверхність Папи Римського над усіма християнами та догмат папської безпомилковості, прийнятий на I Ватиканському соборі (1870 р.).

Папська безпомилковість визнається за таких умов:

1. Коли папа вчить як вселенський пастир усіх християн. Безпомилковість не стосується настанов папи, які він дає як приватна особа, у дружніх бесідах, а тим паче у тих чи інших вчинках папи або чисто адміністративних заходах. Тут він може зробити щось невдало.

2. Коли папа користується повнотою своєї верховної влади, він вповні використовує право вчити від імені Христа. І це зобов'язує віруючих прийняти його вчення як догмат, неприйняття якого рівнозначне розриву з церквою.

3. Коли вчення, яке викладає папа, стосується віри і моралі. Безпомилковість папи поширюється на ті істини, які безпосередньо пов'язані зі збереженням авторитета втаємничення Божого. Папа може засудити філософські системи, які ведуть до заперечення християнської віри.

4. Коли папа остаточно визначає значення якогось вчення та приписує віруючим обов'язок вірити цьому вченню, як такому, що є у втаємниченні.

Реалізація рішень Папи здійснюється через апарат управління, який називається "римська курія". До її складу входять секретаріати, конгрегації, трибунали, комісії, що виконують роль своєрідних міністерств. Під їх керівництвом знаходяться релігійна освіта, монастирі, церковні кадри, контроль за обрядами тощо.

Ватикану підпорядковані численні позацерковні організації (партії, профспілки, молодіжні, жіночі, студентські об'єднання та ін.).

Католицька церква видає велику кількість газет, має широку освітню мережу.

На території України католики з'явилися у XIII ст. У 1321 р. було засновано Київську дієцезію, 1375 р. – Галицьку, 1427 р. – Володимир-Волинську, згодом Кам'янець-Подільську й Херсонську.

Безперешкодно католицизм в Україні існував до XIX ст. Однак царський уряд розпочав гоніння (закривалися костьоли, кляштори, обмежувалася душпастирська діяльність). У радянський період переслідування посилилися й на кінець 30-х рр. XX ст. залишився тільки один костюл. Активізувалася діяльність католицьких громад під час Другої світової війни, але в 50-60-х рр. знову посилилися переслідування. На кінець 80-х рр. в Україні було зареєстровано близько 90 громад без жодної діючої ієрархії.

У часи незалежності України духовним центром католицької церкви в Україні стала Львівська архідієцезія. З 1992 р. в Україні працює перший Апостольський Нунцій (посол). На поч. XXI ст. налічувалося понад 750 католицьких громад, що зареєстровані в усіх областях України, 33 монастирі, 6 духовних навчальних закладів, зокрема Український римо-католицький університет, працюють 12 періодичних видань та більше 400 служителів

культу.

Іншим поширеним напрямом є **протестантизм**, який поділяють на ранній і пізній.

Прихильників протестантизму в світі нараховується близько 380 млн. чол.

Напрямок виник як результат становлення капіталістичних відносин у боротьбі ідеології реформаційного руху з ідеологією католицької церкви, що підтримувала старий політичний режим. Діячі Реформації спрямовували свою критику насамперед проти католицької ієрархії, надмірних поборів, і як наслідок, стрімкого зростання багатства церкви та кліру, його розбещеності, зрештою, проти загальної деградації католицької церкви.

Ранній протестантизм представлений лютеранською, реформатською, менонітською, анабаптистською (в континентальній Європі), англіканською, пуританською, пресвітеріанською, конгрегаціоналістською (в Англії) церквами, які у XVI ст. відокремилися від католицької церкви. Ранні протестантські церкви відображали інтереси нових соціальних груп, які формувалися на ранньому етапі доби Нового часу.

Початок Реформації пов'язаний із ім'ям колишнього монаха Августинського монастиря, священика з Німеччини, засновника протестантизму Мартіна Лютера (1483-1546).

Різка критика М. Лютера спрямовувалася проти загнивання та внутрішнього розкладу католицької церкви, причину яких він вбачав у перетворенні церкви на найбільшого феодала шляхом поборів, торгівлі індульгенціями тощо.

Після того, як Папа Римський Лев X 18 жовтня 1517 р. видав булу про відпущення гріхів і продаж індульгенцій, М. Лютер виступив із гнівним протестом проти ролі церкви в спасінні душ комерційним шляхом. Тези М. Лютера (знамениті 95 тез) 31 жовтня були відправлені єпископу Бранденбургському та архієпископу Майнському.

Основні положення віровчення М. Лютера такі:

1. Людина самостійно (зокрема, через аскезу) не може подолати спокуси, тому єдина надія на Бога;
2. Людина втратила свободу воління через гріхопадіння Адама, тому всі її діяння є абсолютно необхідними, є справою Божою.
3. Людина виправдовується тільки вірою в Бога, і може втратити виправдання через зневіру, що є найтяжчим гріхом;
4. Існують рай і пекло, чистилища немає;
5. Вшанування святих часто заважає вшановувати Ісуса Христа;
6. Пости та різноманітні обов'язкові пожертви на користь церкви шкідливі, підривають її авторитет;
7. Шлюб є світською, а не церковною справою, тому допускав перелюбство та визнавав можливість розлучення. Таким чином, М. Лютер підривав уявлення католицької церкви про шлюб.

Таким чином, вчення Мартіна Лютера спирається на два важливих принципи:

1) виправдання людини, а відповідно, і спасіння її здійснюється тільки через віру;

2) для пізнання віросповідних істин достатньо тільки Біблії.

Новизна й заслуга М. Лютера полягає в тому, що він вперше звернув увагу не на моральний зміст практики продажу індульгенцій, а зосередився на критиці догматики католицької церкви, що підривало її позиції.

Папа Римський відлучив М. Лютера та його прихильників від католицької церкви. Однак М. Лютер публічно спалив буллу про своє відлучення від церкви, заявив, що залишається вірним релігійному вченню (заявив протест проти рішення Папи) та створив нову церкву, яка отримала назву протестантської. У зверненні “До християнського дворянства німецької нації” він оголосив боротьбу з папським свавіллям справою всієї німецької нації.

М. Лютер сприяв унормуванню німецької мови та поширенню віросповідання національною мовою, оскільки за сприяння професора Віттенбергського університету Каспара Круцігера переклав німецькою Біблію.

Лютеранство поширювалося в Європі в жорсткій боротьбі з католицизмом. Тридцятилітня війна Протестантської Ліги з Католицьким союзом, яка охопила майже всю Західну Європу 1618-1648 рр., завершилася перемогою протестантизму. Окремі території (Голландія, німецькі князівства) на дві третини потрапили у сферу впливу протестантизму. Протестантизм на початку XVI ст. домінував у Швеції, Данії, Норвегії, Естонії, Латвії. Проте вже в наступному столітті розпочався зворотній процес повернення в католицизм.

Важливим для розуміння сутності вчення є “Аугсбурзьке віросповідання”, написане соратником М. Лютера Філіпом Меланхтоном.

Ульріх Цвінглі (1484-1531) започаткував протестантизм у Швейцарії (Цюріх).

Віровчення У. Цвінглі опиралося на вчення М. Лютера за винятком питання про причастя, в якому останній заявляв більш помірковану позицію.

Основні положення віровчення У. Цвінглі такі:

1. Безумовність і вищість авторитету Біблії у вирішенні релігійних питань;
2. Єдиним посередником між Богом і людиною є Ісус Христос, а не Папа Римський і католицьке духовенство;
3. Віра в Бога – це єдиний шлях спасіння;
4. Церква складається тільки з обраних, є союзом усіх віруючих;
5. Таїнства – це знаки приналежності до церкви. Причастя є знаком єднання з Христом;
6. Зло – це справа Божа, а тому людині немає потреби у покайнанні;
7. Церква повинна стати демократичною, подолати безумовний авторитет священників;
8. Заперечення постів;
9. Заперечення догмату безшлюбності священників.

Результатом підтримки ідей У. Цвінглі міською владою стало світське управління церковними справами кантону, яке перейшло від церкви до міської

ради. Проведено реформування релігійного культу, а саме: спрощено богослужіння, замість латини започатковано його проведення німецькою мовою, відмінено месу, заборонено поклоніння іконам.

Проведено секуляризацію церковних земель і майна, монастирі перетворені на школи, шпиталі та притулки.

Поширенню протестантизму сприяла діяльність французького богослова Жана Кальвіна (1509-1564).

Змушений втікати з Парижа від переслідувань за свої релігійні переконання, Ж. Кальвін переїздить до Базеля. У базельський період у своїй праці “Настановлення в християнській вірі” він викладає основи віровчення, зокрема, висловлює переконання в самоуправлінні церковної общини у справах організації та віри, охорони віровчення.

У Базелі Ж. Кальвін бере участь у перекладі Біблії французькою мовою.

Згодом переїздить до Женеви, в якій протестантизм займав домінуючі позиції. Пристрасний проповідник нової релігії, Ж. Кальвін швидко завоював авторитет.

Основні принципи проповіді віровчення Ж. Кальвіна такі:

1. Верховна влада в усьому належить Богу;
2. Біблія є єдиним джерелом віри;
3. Людина виправдовується тільки вірою;
4. Перетворення хліба і вина у тіло і кров Христові під час причастя не відбувається;
5. Ісус Христос не перебуває у святих дарах;

Важливим догматом, сформульованим Ж. Кальвіном є догмат про “абсолютну напередвизначеність”. Згідно з цим догматом, людина не визначає свою долю, а відтак, не може її змінити. Бог ще до створення світу незмінно визначив, яким людям Він хоче дарувати вічне блаженство, а яким призначив осуд і пекло. Водночас, кожна людина має бути впевнена у богообраності. Визначає її богообраність успіх у професійній діяльності. Маючи значні статки, сам Ж. Кальвін не наголошував на цьому й закликав до помірності в мирському житті.

Вчення Кальвіна набуло значного поширення в Швейцарії, Голландії, Шотландії.

Англiканство як напрям раннього протестантизму виник у першій половині XVI ст.

Король Англії Генріх VIII (1491-1547) у 1534 р. утвердив англiканство як державну релігію після відмови Папи Римського розірвати шлюб і дати йому дозвіл на повторне одруження. Король розірвав зв'язки з Ватиканом, проголосив себе главою нової церкви, а від підданих шляхом використання погроз і смертної кари добився присяги йому як главi церкви. Майно католицької церкви за наказом короля було конфісковане на користь Корони.

Причини утвердження англiканства знаходяться значно глибше. Це прагнення вирватися із-під впливу католицької церкви та зміцнити абсолютну королівську владу.

Королева Єлизавета I сприяла остаточній редакції англіканського символу віри або так званих “39 статей”.

Основні положення англіканського символу віри такі:

1. Визнання протестантського догмату виправдання вірою;
2. Визнання католицького догмату про спасіння через церкву;
3. Заперечення католицького вчення про індульгенції, поклоніння іконам, мощам;
4. Обмеження в кількості церковних свят;
5. Визнання таїнства хрещення та причастя.

Церковна десятина за часів Єлизавети I стягувалася на користь Корони та монастирів нової церкви, що дозволило ще більше зміцнити та посилити абсолютну владу.

Богослужіння в англіканській церкві здійснювалося англійською мовою.

Рання англіканська церква орієнтувалася на сучасну їй догматику протестантизму (лютеранство). Проте прихильники англіканської церкви відхилили лютеранське розуміння євхаристії на користь католицького, а також не прийняли лютеранського пастирського богослужіння. В обрядовості англіканство в основному зберігало традиції католицизму, зокрема, літургію та пишній культ.

У процесі еволюції догматів і обрядовості на початку XVII ст. виникла суперечка про тяжіння англіканства або до католицизму, або до протестантизму, яка зрештою привела до визначення власного шляху між цими двома напрямками християнства.

В основу англіканської догматики покладено Біблію, традиції Апостольської Церкви, рішення перших чотирьох Вселенських Соборів і вчення отців церкви.

У сучасному англіканстві не існує єдиної церкви; кожна англіканська церква автокефальна.

Серед сучасних протестантських церков найбільш поширеними й впливовими є англіканські церкви, церкви п'ятидесятників, адвентистів, баптистів і методистів.

Усі ці та інші сучасні церкви протестантизму не мають єдиного центру, організаційно об'єднані на регіональному рівні. Регіональні організації протестантських церков входять до всесвітніх об'єднань протестантських церков.

Православ'я. Сучасна православна церква складається з 15 автокефальних (самостійних) церков. Це помісні церкви, співвіднесеність яких визначається “по честі”: Константинопольська, Олександрійська, Антіохійська, Єрусалимська, Руська, Грузинська, Сербська, Румунська, Болгарська, Кіпрська, Елладська, Албанська, Польська, Православна церква Чехії та Словаччини, Американська. Константинопольський патріарх історично носить титул “Вселенського патріарха”, проте не має права втручатися у справи інших патріархатів.

Нова канонічна автокефальна церква може утворитися шляхом визнання її такою в спеціальній грамоті – томос, – яку видає або Константинопольський патріарх, або глава тієї автокефальної церкви, від якої нова автокефалія відокремилася. Інtronізація (возведення на престол) новообраного настоятеля помісної церкви відбувається в присутності Константинопольського патріарха.

У структурі автокефальної церкви виділяють екзархати, єпархії, вікаріати, благочиння, приходи. Окремі автокефальні церкви в різних країнах світу відкривають свої представництва у формі екзархатів, єпархій, місій, дворів при інших православних церквах.

Автокефальні церкви практикують надання автономії окремим православним церквам. Умови та межі автономії визначаються угодою з тією автокефальною церквою, яка її надає. Патріарх автокефальної церкви затверджує рішення помісного собору про обрання глави автономної церкви.

Православні християни джерелами віровчення визнають Святе Писання, Священне Передання, Символ віри, затверджений рішеннями Нікейського (325 р.) та Константинопольського (381 р.) Соборів.

Догматика православ'я склалася протягом перших семи Вселенських соборів. Догмати християнства зібрані в Символ віри. Трактатування догматів у православ'ї є основою "Православного катехізису".

Православні вірять в одного єдиного Бога, який постає в трьох рівноправних іпостасях Бога Отця, Бога Сина та Бога Духа Святого (догмат Святої Трійці або тринітарний догмат). Бог Отець не народжується й не походить від іншої особи, бо є вічним Духом Святим. Другою іпостасю Бога є Бог Син, який так само вічний, оскільки існує поза часом. Бог Батько відправив Бога Сина Ісуса Христа на землю для спокутування гріхів роду людського. Третя іпостась – Бог Дух Святий, який походить від Бога Отця. Дух Святий рівний іншим іпостасям Божим. Він може сходити на людину під час ревної молитви та здійснення таїнств.

Православний християнин вірить у творення Богом з нічого світу, й людини зокрема. Православні визнають гріхопадіння перших людей Адама та Єви, вірять у безсмертя душі, друге пришестя І. Христа, страшний суд, рай і пекло.

Церкву православні вважають посередником між Богом і людиною, переконані в можливості спасіння тільки в лоні церкви.

Православні визнають усі сім таїнств: хрещення, причастя (євхаристія), покаяння (сповідь), миропомазання, священство, елеосвячення (соборування). Богослужбна практика та виконання обрядів передбачають виконання таких ритуалів як проголошення молитви, хресне знамення, колінопреклоніння, вислуховування повчань, участь у богослужінні, дотримання постів. Культова практика опирається на поклоніння іконам, церковним реліквіям, святим мощам.

Важливого значення православні надають релігійним святам. Православні відмічають дванадесять та великі свята, церковні та ювілейні пам'ятні дати.

Найбільшим святом для православних є Пасха – свято воскресіння Ісуса Христа. Дванадесять свята в православ'ї – це Різдво Христове, Трійця (Пятидесятниця), Стрітення Господнє, Хрещення Господнє (Богоявлення), Преображення Господнє, Вхід Господній в Єрусалим (Вербна неділя), Вознесіння Господнє, Здвиження Хреста Господня, Різдво Пресвятої

Богородиці, Введення в храм Пресвятої Богородиці, Благовіщення, Успіння Пресвятої Богородиці.

Великими святами християни визнають Обрізання Господнє, Різдво Іоанна Хрестителя, апостолів Петра і Павла, Усікновення глави Іоанна Предтечі, Покров Божої Матері.

У сучасній Україні відсутня єдність православної церкви. В Україні діють Українська православна церква Московського патріархату (УПЦ (Московський патріархат)), Українська православна церква Київського патріархату (УПЦ (Київський патріархат)), Українська автокефальна православна церква (УАПЦ), Українська греко-католицька церква.

Тестові завдання до теми

1. Встановіть етимологію терміну “Біблія”:
а) священні тексти; б) книги; в) священні книги; г) Талмуд; д) історичні тексти.
2. Аріанство засуджене Вселенським Собором, що відбувся в:
а) м. Ефес 431 р.; б) м. Нікея 787 р.; в) м. Нікея 324 р.
3. Яке з церковних таїнств у християнстві є згадкою і продовженням Тайної Вечері?
а) євхаристія; б) хрещення; в) сповідь; г) елеосвящення; д) миропомазання.
4. Авторство перших п’яти книг Старого Завіту приписують:
а) Іоанну; б) Томі Аквінському; в) Матфію; г) Мойсею; д) Луці; е) Маркові.
5. Відберіть із запропонованого переліку книги Старого Завіту:
а) Євангеліє від Іоанна; б) Еклезіаст; в) Второзаконня; г) Вихід; д) Числа; е) Буття; є) Левіт.
6. Відберіть із запропонованого переліку книги Нового Завіту:
а) Євангеліє від Луки; б) Второзаконня; в) Євангеліє від Іоанна; г) Вихід; д) Євангеліє від Матфія; е) Євангеліє від Марка; є) Левіт.
7. Назвіть кількість канонічних Євангелій:
а) один; б) два; в) три; г) чотири; д) п’ять.
8. Декалог – це десять заповідей Бога, які записані в:
а) Торі; б) Старому Завіті; в) Новому Завіті; г) Корані; д) Сумі теології.
9. Над перекладом Біблії українською мовою працювали:
а) М.Боруля; б) П.Морачевський; в) М.Лободовський ; г) Т.Шевченко;
д) П.Куліш
10. Главою римо-католицької церкви є:
а) раббин; б) єпископ; в) Папа; г) пресвітер; д) митрополит.
11. Перелічіть основні елементи сучасних світових релігій:
а) релігійна організація; б) релігійна свідомість; в) релігійний культ;
г) релігійний екстаз; д) поклоніння духам.
12. Хрещення Київської Русі відбулося в:
а) 431 р.; б) 980 р.; в) 988 р.; г) 1054 р.; д) 1917 р.
13. Визначте характерні риси світових релігій:
а) відкритість; б) міжетнічність; в) рівність віруючих перед Богом; г) космополітизм; д) особлива роль у становленні релігій засновника або групи засновників.
14. Перелічіть основні догмати православ’я:
а) догмат Святої Трійці; б) догмат боговтілення; в) догмат спокутування гріхів роду людського; г) догмат походження, призначення та кінець світу; д) догмат людини та її гріховної природи; е) догмат Божої благодаті.

15. Поділ Української православної церкви на УПЦ Київського патріархату та УПЦ Московського патріархату відбувся:

а) в 1939 р.; б) в 1964 р.; в) в 1991 р.; г) в 1992 р.; д) у 2012 р.

16. У запропонованому завданні з декількох варіантів виберіть правильні судження:

а) Автокефалія – це ідеологічна доктрина або концепція, яка наділяє надприродними властивостями політичних лідерів;

б) Автокефалія – це релігійний погляд і вчення, яке відступає від прийнятої церквою доктрини у сфері догматики та культу;

в) Автокефалія – це самоврядування та адміністративна незалежність помісних церков у православної християнській релігії;

г) Автокефалія – це світоглядна концепція і спосіб життя, які передбачають відмову від життєвих благ і насолод.

17. Підберіть із запропонованого переліку визначення, що відповідають церковним таїнствам:

А) умма – це ... Б) шаріат – це ... В) саят – це ... Г) закат – це ...

а) обов'язкове подаяння; б) мусульманська громада; в) молитовний канон, який вимагає п'ятикратного відправлення протягом дня з обов'язковим падінням долілиць; г) Божественний Закон.

Література

Академічне релігієзнавство : підруч. / за ред. А. Колодного. – К. : Світ знань, 2000. – 862 с.

Біблія : книги Священного Писання Ветхого и Нового Завета : канонические. – Л. : [Б. и.], 1990 – . – Ч. 1. – 1990. – 572 с. ; Ч. 2. – 1990. – 621 с.

Вандишев В. М. Релігієзнавство : конспект лекцій / Вандишев В. М. – Суми : СумДУ, 2004.

Вандишев В. М. Релігієзнавство : навч.-метод. посіб. / Вандишев В. М. – Суми : СумДУ, 2006.

Вандышев В. Н. Религиоведение. Краткий курс лекций / Вандышев В. Н. – Суми : ВВП “Мрія-1” ЛТД, 1996. – 112 с.

Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма / М. Вебер // Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер ; пер. с нем.; сост., общ. ред. и послесл. Ю. Н. Давыдова ; предисл. П. П. Гайденко ; – М. : Прогресс, 1990. – С. 44-271. – (Социологическая мысль Запада).

Головащенко С. І. Біблієзнавство : вступний курс : навч. посіб. / Сергій Іванович Головащенко. – К. : Либідь, 2001. – 496 с.

Докаш В. І. Загальне релігієзнавство : навч. посіб. / В. І. Докаш, В. Ю. Лешан. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 376 с.

Ерышев А. А. Религиоведение : учеб. пособ. – 2-е изд., перераб. и доп. / Ерышев А. А. – К. : МАУП, 2001. – 280 с.

Здіорук С. І. Суспільно-релігійні відносини : виклики України ХХІ століття / Сергій Іванович Здіорук. – К. : Знання України, 2005. – 552 с.

Історія релігій в Україні : навч. посіб. / Колодний А. М., Яроцький П. Л., Лобовик Б. О. та ін. ; за ред. А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. – К. : Знання, КОО, 1999. – 735 с. – (Вища освіта ХХІ століття).

Історія релігій в Україні : у 10 т. / під ред. Колодного А. та ін. – К. : Український центр духовної культури, 1996 – . – Т. 1. Дохристиянські вірування. Прийняття християнства / під ред. Б. Лобовика. – 1996. – 384 с. ; Т. 2. Українське православ'я / під ред. П. Яроцького. – 1997. – 373 с. ; Т. 3. Православ'я в Україні / під ред. А. Колодного, В. Климова. – 1999. – 560 с.

Калінін Ю. А. Релігієзнавство : підруч. / Ю. А. Калінін, Є. А. Харьковченко. – 6-те вид. – К. : Наук. думка, 2002. – 352 с.

Келлер Вейнер. Библия как история / Вейнер Келлер ; пер. с англ. А. Блейз. – М. : Крон-Пресс, 1998. – 480 с. – (Экспресс).

Косидовский З. Библейские сказания [Электронный ресурс] / Зенон Косидовский. – Режим доступа : <http://www.skeptik.net/religion/judaism/>.

Ліндсей Дж. Коротка історія культури : в 2-х т. / Джек Ліндсей. – К. : Мистецтво, 1995 – . – Т.1 : Від доісторичних часів до доби Відродження / Д. Ліндсей ; пер. з англ. : В. Герасимчук, Л. Герасимчук. – 1995. – 236 с.

Лубський В. І. Релігієзнавство : підруч. / Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. – К. : Академвидав, 2005.

Мецгер Б. М. Ранние переводы Нового Завета [Электронный ресурс] / Мецгер Б. М. – Режим доступа : http://svitk.ru/004_book_book/4b/1020_mecger-rannie_perevodi.php.

Мецгер Б. М. Текстология Нового Завета : рукописная традиция, возникновение искажений и реконструкция оригинала [Электронный ресурс] / Брюс М. Мецгер ; [Игумен Иннокентий (Павлов) (ред.) ; пер. с англ. : В. С.Кузнецов, Д.В.Дмитриев, О. Ю. Самарин]. – М. : Библейский-богослов. ин-т св. апостола Андрея, 1996. – Режим доступа : <http://khazarzar.skeptik.net/books/ metzger1.htm>.

Модели церковно-государственных отношений стран Западной Европы и США : сб. науч. трудов / отв. ред. Еленский В. и др. – К. [Б. и.], 1996. – 151 с.

Основы религиоведения : учеб. / Борунков Ю. Ф., Яблоков И. Н., Никонов К. И. и др. ; под. ред. И. Н. Яблокова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Высшая школа, 2002. – 511 с.

Пащенко В. Греко-католицизм у Україні : від 40-х років ХХ століття до наших днів / Володимир Пащенко. – Полтава : [Б. в.], 2002. – 615 с.

Перший Всеукраїнський Православний Церковний Собор УАПЦ, 14-30 жовт. 1921 року : документи і матеріали / упоряд. Г. М. Михайличенко та ін. ; під ред. П. С. Сохань та ін. – К. ; Л. : [Б. в.], 1999. – 560 с.

Радугин А. А. Введение в религиоведение : теория, история и современные религии : курс лекций / Радугин А. А. – [2-е изд., испр. и доп.] – М. : Центр, 2001. – 240с.

Релігієзнавство : навч. посіб. / за ред. С. А. Бублика. – стер. вид. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – С. 167-194.

Смирнов А. В. Курс истории религий / Александр Васильевич Смирнов. – М. : Фонд ИВ, 2007. – 382 с. – (Серия “Православная мысль”).

Черній А. М. Релігієзнавство : підруч. / Черній А. М. – 2-ге вид., доповн. – К. : Академвидав, 2008. – 400 с. – (Серія “Альма-матер”).

Шюре Э. Великие посвящённые / Эдуард Шюре. – М. : Книга-Принтшоп, 1990. – 420 с.

Shults F. LeRon. Reforming the Doctrine of God / F. LeRon Shults. – Grand Rapids; Cambridge, 2005 – 326 p.

РОЗДІЛ 3.

ІСЛАМ

3.1 Пророк Мухаммед: життя і діяльність

Іслам (араб. islam – покірність, смирення; інша назва релігії – мусульманство) – це наймолодша світова релігія, що виникла в 580 р. Символом мусульманства є зелений прапор, який символізує її молодість і вічність.

Мусульманство є другою за чисельністю після християнства світовою релігією (бл. 1,57 млрд. прихильників), яку сповідує четверта частина всього людства. Чисельність її прихильників неухильно зростає як у країнах ісламського світу, так і на Заході. Прогнозується, що в 2025 р. чисельність мусульман перевищить чисельність християн і становитиме 31% від чисельності всього населення земної кулі.

Мусульманські громади існують у 120 країнах світу; у 35 з них мусульмани становлять більшість населення (у країнах Північної Африки та Західної Азії (Сенегал, Сомалі, Нігерія, Пакистан, Індонезія та ін. – більше 80% населення). Найбільше мусульман проживає в Індонезії – це 203 млн. чол., що становить 30% мусульман всього світу. У 28 афро-азіатських державах іслам визнано державною релігією (Єгипет, Кувейт, Іран, Пакистан та ін.). У деяких сучасних державах слово “ісламський” є в офіційній назві (Ісламська Республіка Іран, Ісламська Республіка Мавританія, Ісламська Республіка Афганістан, Ісламська Республіка Пакистан, Ісламська Федеративна Республіка Коморські Острови).

Поняттям “ісламський світ” у вузькому значенні прийнято називати держави, в яких офіційною релігією є іслам в одній із її форм – сунітській чи шіїтській. Водночас у геополітиці використовують широке трактування, об’єднуючи цим поняттям держави, які позиціонують себе як мусульманські, держави з мусульманською більшістю населення, транснаціональні об’єднання мусульман, національні мусульманські організації, що дотримуються у своїй діяльності як світських, так і релігійних цілей, місцеві мусульманські общини.

В ісламському світі виділяють так званий “мусульманський Схід”, який об’єднує арабські держави Близького Сходу й Перської затоки (історичні мусульманські землі), а також Афганістан, Іран, Пакистан і Туреччину (держави з потужним мусульманським впливом на суспільне життя). Більше половини мусульман проживає саме в цьому регіоні. Значимою для ісламського світу є “мусульманська Північ”, до якої відносять мусульманські держави Кавказу, Центральної Азії та райони з переважно мусульманським населенням

Російської Федерації (згідно з різними оцінками – від 12 до 20 млн. чол.). Найбільш ісламізованими районами Центральної Азії є Ошська область (Киргизія), Бадахшан і Куляб (Таджикистан), Фергана (Узбекистан), Мерв (Туркменістан).

У середовищі мусульман використовують також поняття “екстериторіальна ісламська держава” на позначення ісламської громади мусульман-емігрантів європейських держав, яка згідно з оцінками налічує 38 млн. чол., що становить близько 5 % чисельності всього населення європейських держав. В окремих випадках емігранти з мусульманських держав намагаються пристосувати закони та традиції держави перебування під своє розуміння світу та релігії, декларують свою лояльність до однієї з мусульманських держав, організовують теракти та акції громадської непокори. Внаслідок цього, залежно від рівня інтегрованості в суспільство держави перебування, діяльність членів мусульманської громади може викликати загрозу громадському спокою чи національній безпеці (терористичні акти у Франції, Іспанії, Великій Британії, США, вуличні погроми у Франції, акції громадської непокори в Великій Британії тощо). Держави перебування змушені вживати додаткових заходів безпеки, щоб зберегти стабільність у суспільстві. У сучасній Європі використовуються різні типи політики, спрямованої на мусульман-мігрантів: політика асиміляції (Франція; 6 млн. мусульман), мультикультуралізму (Велика Британія; 1,5 млн.), змішана політика адаптації (Німеччина; бл. 1 млн.).

Мусульманські громади складені за національно-державною ознакою, вони не мають єдиного центру. Очолює національні мусульманські об'єднання муфтії (обирається на з'їзді мусульман). Керівником мусульманської громади є імам. В окремих країнах існує імамат – інститут верховного керівництва мусульманськими громадами, що поєднує в собі духовну і світську владу. Об'єднання всіх віруючих в ісламі називають уммою, так само як і первинну громаду мусульман.

В Україні мусульманські громади сконцентровані в основному в Криму, на території Донецької та Запорізької областей (всього 1135 зареєстрованих і незареєстрованих громад по всій Україні). Згідно з різними оцінками нараховують від 1,2 до 2 млн. прихильників ісламу, що становить близько 4 % всього населення України. У Криму мусульман – 12 % від усього населення півострова. Члени мусульманських громад – це переважно кримсько-татарське населення, представники інших національних меншин. Кримські мусульмани за віросповіданням є сунітами.

Керівництво мусульманами здійснюють Духовне управління мусульман України (ДУМУ), Духовне управління мусульман Криму (ДУМК), Духовний Центр мусульман України (ДЦМУ), Релігійне управління незалежних мусульманських громад України “Київський муфтіят”, Духовне Управління мусульман України “УММА”. Крім того діють різні громадські організації мусульман, які займаються проповідницькою діяльністю.

Іслам розходиться з християнством в розумінні Бога, оскільки не приймає догмату Трійці, вважаючи його поступкою багатобожжю. Основне положення ісламу – Бог не тільки один, але він єдиний. У цьому зв'язку іслам заперечує ідею втілення. Ісус Христос для мусульманина – не син Божий, а пророк.

Зародження мусульманства пов'язують із іменем пророка Мухаммеда (Магомета). Основними джерелами вивчення біографії Мухаммеда є Коран (араб. al-Qur'ān, “Проповідь”, читання вголос) та хадіси (Передання) (араб. al-Hadith, “Промова”, звістка, розповідь). Однак їх історична достовірність не завжди виправдана.

Мухаммед народився в м. Мекка приблизно між 567 і 572 рр., належав до могутнього племені курейшитів. Народження і дитинство цілком виправдане для Спасителя. Батька звали Абдаллах. Мати Мухаммеда почула голос, який сповістив, що син буде владикою і пророком свого народу. У момент його народження світ осяяло сліпуче світло. Мухаммед народився чистим як ягнятко, з перерізаною пуповиною, уже обрізаний. З'явившись на світ, він узяв пригірщ землі та подивився на небо. Один іудей із Медини провідав, що на Землю прийшов Параклет, і сповістив про це своїм одновірцям. Легенда проголошує, що коли Мухаммеду виповнилося чотири роки, два ангела поклали його на землю, розтяли йому груди, із серця взяли краплю чорної крові та омили нутрощі талим снігом, який принесли в золотій чаші.

У шість років Мухаммед залишився сиротою, виховувався спочатку дідом, а згодом дядьком по материнській лінії Абу Талібом. У 12 р. супроводжував Абу Таліба в караванних подорожах у Сирію. У Босрі один монах-християнин виявив на плечі Мухаммеда особливий знак Пророка.

У 25 років Мухаммед влаштувався на службу до багатой вдови й здійснив ще кілька караванних подорожей у Сирію. Близько 595 р. він одружився на своїй хазяйці Хадідже, якій на той час було 40 р. Шлюб виявився щасливим, оскільки за життя Хадідже Мухаммед не мав інших жінок. Після її смерті одружувався ще, принаймні, дев'ять разів.

У Мухаммеда й Хадідже народилося семеро дітей: три сина, які померли малими та чотири доньки (наймолодша Фатіма згодом вийшла заміж за його двоюрідного брата Алі). Саме завдяки моральній підтримці Хадідже Мухаммед осмислив свій шлях як Пророка.

Перші одкровення Мухаммед отримав приблизно 610 р. Духовне життя Пророка до цього часу мало відоме. Згідно Передання, одкровенню передувала нетипова для арабського політеїзму практика усамітнення в печерах. Найімовірніше, ця практика була результатом спілкування з монахами-християнами під час численних подорожей Мухаммеда, а також впливу на нього двоюрідного брата Хадідже, християнина за віросповіданням. Крім того, в арабський світ почали проникати ортодоксальне християнство та гностицизм.

Під час усамітнення в печері Мухаммеду кілька разів з'являлися екстатичні видіння, що супроводжувалися голосовим одкровенням. Згодом уві сні йому приснився ангел Джибріл із розкритою книгою в руках і наказав

читати (т. б. проповідувати). Мухаммед відмовився, тоді Джибріл міцно притиснув книгу до його вуст і ніздрів так, перекривши дихання. Після четвертого спонукання до проповідництва Мухаммед почав читати й ангел відійшов від нього. Мухаммед проснувся, залишив печеру, але коли зійшов до середини гори, знову почув голос ангела з небес: “О Мухаммед, ти апостол Аллаха, я ж – Джибріл”. Мухаммед оціпенів, а коли повертав голову, то всюди на горизонті бачив образ Джибріла, який сидів з перехрещеними ногами.

Перші три роки Мухаммед сповіщав божественні послання тільки дружині, кільком друзям (двоюрідному брату Алі, прийомному синові Зайду (Зайд б. Сабіт (близько 615-655 рр.) – секретар-писець Мухаммеда, який записав текст Корана), двом майбутнім халіфам Осману та Абу Бакру). Згодом настала нетривала перерва в одкровеннях, після якої Мухаммеда осяяло видіння, яке змусило до відкритого проповідництва. Проповідницьку діяльність Мухаммед розпочав у 612 р.

Зупинимося на основному змістові ранніх проповідей.

1. Прославлення могутності Бога, який створив людину зі згустку крові, відкрив їй Коран; створив небо, землю, гори, верблюдів.
2. Прославлення милості Бога на прикладі власного життя (дозволив осиротілому Мухаммеду можливість вижити).
3. Практично не згадує (за одним винятком) про те, що Аллах – один єдиний Бог.
4. Пророкує невідворотність суду й воскресіння з мертвих. Земля розверзеться, і тіла померлих залишать її. Кому буде дана книга Бога в праву руку – той обранець Божий, а кому зі спини – тому горіти в полум'ї. У пізніх сурах, Мухаммед живописує картини страшного суду, перед початком якого відбудеться крах світу (небо розколеться, зірки осиплються, космічна пожежа запалає, небо впаде на землю, звільнивши для погляду Божий престол, який будуть підтримувати вісім ангелів). Людей зберуть перед престолом: праведників – справа, нечистих – зліва. Тіла померлих стануть перед судом у такому вигляді, ніби вони не пролежали в могилі й години після смерті. Суд буде здійснюватися на основі записів про кожного в Книзі діянь. Стародавні пророки будуть закликані на Суд, щоб засвідчити, що вони проповідували віру в одного Бога та застерігали своїх сучасників щодо наслідків порушення його заповідей. Невірні будуть засуджені на муки Пекла. Сюжет Божого суду запозичений із християнського віровчення, проте в християн картина суду описана жахливіше.
5. Описує блаженства (здебільшого матеріальні), які чекають правовірних в раю: прохолодні річки, сади, дерева в яких згинаються від плодів тощо.
6. На відміну від християнства, іслам описує блаженство тілесне. Час між смертю й Судом уявляється як перебування в стані безсвідомого. У тих, хто воскрес, буде враження, що Суд відбувається зразу після смерті.

Проголошуючи “Немає Бога, окрім Аллаха”, Магомет не проголошує нову релігію, але закликає шанувати Бога, якому вже поклонялися араби, якому приносили жертви первістками від тварин та зерном. Але давні вірування

арабів пов'язанні також із вшануванням трьох богинь, яких визнавали доньками Аллаха, представницями Аллаха: Манат (Доля), ал-Лат (жіноча форма імені Аллах), ал-Уzza (Могутня).

Мухаммед у ранніх проповідях визнає їх (можливо, вважав за ангелів; ангелологію іслам згодом прийняв, і вона справила значний вплив на шиїтів). Згодом Мухаммед відмовився їх вшановувати як таких, що нав'яні шайтаном: “Вони тільки імена, які ви самі назвали, – ви і ваші батьки. Аллах не посилав із ними ніякого знамення”.

Мухаммеда з сарказмом висміювала верхівка знаті, заперечувалася його богообраність, оскільки він був звичайною людиною, яка ходила на ринок, вживала їжу, не творила чудес. Одноплемінники вимагали від Мухаммеда підтвердити свою богообраність, зокрема, піднятися на небо і принести Священну книгу (Місія Мойсея, Мані, інших посланців Бога).

Викликом для невірних є піднесення на небо (мірадж). Воно відбулося приблизно 617 або 619 року. Осідлавши крилату кобилу ал-Бурак, Мухаммед відвідав Єрусалим, а потім піднісся на небо. Кілька джерел зберегли свідчення про цю екстатичну подорож, хоч і розповідають про неї по-різному. Одна оповідь засвідчує, що подорож тривала тільки мить: із глечика, який перевернув Мухаммед, відправляючись у подорож, не встиг вилитися його вміст. Мухаммед під час подорожі побачив пекло і рай, наблизився до престолу Аллаха. Друга оповідь згадує про драбину до небесних воріт, якою піднімався Мухаммед разом із ангелом Джабрілом. Діставшись неба, Мухаммед спілкувався з Аллахом, який розказав, що обрав його першим із-поміж інших пророків, називав “другом” і дав Священну Книгу Коран, а також відкрив деякі езотеричні знання, які не можна передавати правовірним.

Влада Мекки, прихильна до язичницького культу предків, продовжувала переслідувати Мухаммеда, адже нова монотеїстична релігія підірвали позиції знаті. Мухаммед разом із 70-80 своїми послідовниками близько 615 р. змушені тікати в Абіссінію. Ця поразка ісламу перед релігією курейшитів пояснювалася волею божою. Мухаммед вибрав місцем свого добровільного вигнання м. Ясріб (пізніша назва м. Медина – місто пророка). Там він знайшов нових послідовників, оскільки, по-перше, значна частина населення міста була євреями, що сповідували монотеїзм; по-друге, община міста розколота по релігіям, до того ж була ослаблена війнами; по-третє, населення вірило в те, що Бог направив їм посланця, щоб покращити становище.

У 622 р. до Мухаммеда таємно прийшла група, що складалася з 75 чоловіків та 2 жінок. Вони поклялися захищати пророка. Мухаммед готує вихід общини правовірних до м. Ясріб. Сам зі своїм тестем Абу Бакром залишає місто одним із останніх. Вихід через пустелю (хіджра – еміграція) тривав дев'ять днів. Перший день року цього переселення араби вважають початком мусульманського літочислення. Увійшовши до Ясріба, Мухаммед відпустив свою верблюдицю шукати місце для будинку (який став одночасно і

молитовним будинком), де його й побудували через рік. Проте спочатку Пророк побудував будинки для своїх дружин.

Проповідницька діяльність в Медині відрізняється від тієї, що здійснювалася в Мецці. В основному вона стосувалася організації общини правовірних – умми, уточнення культової практики (молитви, пости, подаяння, паломництво). Мухаммед об'єднав общину емігрантів із общиною новонавернених у Медині, й у такий спосіб подолав розподіл по племенам, оголосивши верховенство релігійної влади у своїй особі. Приблизно 623 р. Мухаммед у “Конституції Медини” заявив, що вся умма – це особливий народ. Крім того, він визначив права для інших кланів та трьох іудейських племен. У місті були оголошені правила молитви, правила наслідування, поділу воєнної здобичі, подання милостині. Були оголошені заборони на лихварство, вживання вина, азартні ігри.

Місцем звернення віруючих Мухаммед називає Єрусалим, намагається навернути іудеїв у мусульманство. Однак, виникає значне напруження у стосунках із іудеями, які знаходять у Корані помилки, що засвідчує: Мухаммед не знає Старого Завіту. Розрив відбувся 11 лютого 624 р. Саме тоді пророк отримав нове одкровення, яке приписувало звертатися не до Єрусалиму, а до Мекки.

Мекка була релігійним центром Центральної Аравії, найімовірніше, заснована як святилище (місце паломництва, церемоніальний центр). Навколо нього згодом виникло поселення. Центральне місце священної території займала будова під відкритим небом ка'ба (дослівно “куб”), в один із кутів якого було вбудовано Чорний Камінь (вірили, що він позаземного походження). Власником Кааби вважався Аллах (букв. “Бог”), як його називали арабські християни та іудеї.

Мухаммед проголосив, що Кааба була споруджена Авраамом (Ібрахімом) та його сином Ізмаїлом. Але через гріхи праотців святилище тепер знаходиться в руках ідолопоклонників. Відтепер іслам володіє значно давнішою святинею, аніж іудейський Єрусалимський храм. Таким чином іслам повертає собі втрачене на певний час коріння, а це означає: по-перше, єдність арабського світу під знаком однієї релігії; по-друге, спадковість, хоч і в зміненому вигляді, ісламу від християнства, аналогічно тому, як останнє успадкувало елементи іудаїзму. Ісламові не вдалося зберегти в первозданному вигляді догмати і святині іудаїзму та християнства.

Мухаммед і “емігранти” для того, щоб вижити змушені були нападати на каравани, які рухалися з Мекки.

У березні 624 р. загони Мухаммеда здобули першу перемогу біля м. Бадр. Втрати правовірних – 14 чол.; ідолопоклонників – 70 чол. вбитими, 40 чол. – полоненими. Переможці отримали велику воєнну здобич та викуп за полонених.

У квітні 624 р. Мухаммед змусив покинути своє майно і домівки одне із іудейських племен Медини.

У 625 р. меккійці розгромили військо Мухаммеда біля м. Ухуд; сам він був поранений. Найвідоміший епізод битви – так звана “битва біля рову”, який

викопали за порадою одного перса на підступах до Медини. Меккійці не змогли їх подолати, оскільки несподіваний буревій розметав стрій противника. Після битви Мухаммед звинуватив останнє іудейське плем'я, яке залишилося в Медині, у зраді під час битви та наказав влаштувати різню.

У квітні 628 р. Мухаммед отримав нове одкровення про можливість здійснення хаджу до Кааби. Здійснити його не вдалося, проте Мухаммед під час походу правовірних до Мекки добився від них клятви в абсолютній вірності йому як наміснику Аллаха. Таким чином Мухаммед зосередив у своїх руках усю повноту влади, як світської, так і релігійної. Згодом він заключив із жителями Мекки десятилітнє перемир'я, що дозволило наступного 629 р. року здійснити хадж. Багатобожники курейшити тимчасово покинули місто, а 2 тис. вірних здійснили ритуал хаджу. Із того часу обхід священного каменя є обов'язковим елементом хаджу – щорічного паломництва мусульман на гору Арафат, яка знаходиться в кількох кілометрах від Мекки.

Порушивши перемир'я, у січні 630 р. Мухаммед із 10 тис. військом без бою вступив до Мекки. Були знищені ідоли Кааби, відмінено привілеї багатобожників. Водночас Мухаммед показав взірць терпимості: страчено тільки шістьох найзлісніших противників мусульманської віри, що ж до інших язичників, то прихильникам він наказав не мститися. Після хаджу Мухаммед повернувся до Медини.

Наступного року хадж здійснили під керівництвом Абу Бакра без участі Мухаммеда. У цей час пророк отримує нове одкровення й оголошує війну багатобожжю.

У лютому-березні 632 р. Мухаммед дає приписи про ритуал хаджу (його дотримуються й у наші дні) та здійснює його востаннє. Згідно переказу, під час останнього перебування в Мецці, він вигукнув: “Господи, чи добре я виконав своє призначення?” Натовп відповів: “Так, добре!”

В останні дні травня після повернення в Медину Мухаммед захворів. Помер він 8 червня 632 р. на руках своєї улюбленої дружини Айші. Тіло поховали в одній із кімнат будинку Айші, де й до сьогодні зберігся надгробок. Абу Бакр, якого обрали халіфом, т. б. продовжувачем справи пророка про звичайну смерть пророка (а не вознесіння його на небо) сказав: “Якщо хтось вшановує Мухаммеда, нехай знає – Мухаммед помер; якщо хтось вшановує Аллаха, то Мухаммед живе й не вмирає”.

3.2 Коран – священна книга мусульман. Основи мусульманського віровчення

Джерелами мусульманського віровчення є Коран і Сунна.

Коран (араб. те, що читають, виголошують) – Священна Книга, Одкровення Аллаха, передане через Мухаммеда.

Сунна (sunnah) – збірка хадісів, які є переказами про вчинки й висловлювання пророка Мухаммеда; з X ст. Сунна визнається найавторитетнішою віроповчальною книгою.

Джерела Корану:

- Тора і Біблія;
- монофізитська єресь;
- гностицизм;
- несторіанство.

Однак, є певні відмінності від цих вчень.

1. Відкидається божественна природа Ісуса і Марії, оскільки вони були “створені” Богом.

2. Заперечується розп’яття Ісуса Христа: люди бачили марення, видіння. Заперечується смерть Христа: Бог забрав його до себе на небо.

3. Не визнаються:

- роль Ісуса Христа як збавителя роду людського,
- звістка про друге об’явлення Ісуса Христа,
- християнські таїнства і містика.

4. Пророк згадує про християнську тріаду: Бог – Ісус – Марія. Найімовірніше, йому була відома монофізитська церква Абіссинії, в якій богоматері відводилася почесна роль (крім того, слово “дух” у семітських мовах – жіночого роду).

Коран складається зі 114 глав (сур). Сури розміщені в порядку зменшення їх довжини, за винятком першої аль-Фатіха (яка відкриває). Кожна сура поділяється на окремі висловлювання – аяти. Усього в Корані 6,616 аятів, у загальному підсумку 77 934 слова арабською мовою. Кожна сура має свою назву. Назва сури, як правило, не відображає її змісту, а пов’язана з найяскравішим висловлюванням або темою.

Ініціатором укладення об’явлення Аллаха вважають халіфа Омара Ібн аль-Хаттаба. Він доручив здійснити цю справу Зейду Ібн Сабіту, який зібрав та упорядкував розрізнені тексти. Це була перша редакція Корану. Із нею пов’язують виникнення писемної арабської мови.

За часів Арабського халіфату офіційно Коран не переписували й не розмножували. Однак поява сумнівних текстів викликала необхідність нової редакції, під час якої були внесені певні поправки, а інші тексти знищені. “Зейдівсько-османський” текст Корану було переписано в чотирьох

примірниках і розіслано до найважливіших центрів халіфату – Мекки, Дамаска, Кафи, Басри. Остання редакція вважається канонічною. Мусульманська традиція забороняє переклад Корану іншими мовами, оскільки арабська мова вважається божественною.

Особливістю тексту Корану є напружений діалог між Аллахом і Муххамедом, між пророком і його слухачами.

Сури та аяти Корану в ісламі дозволяється читати тільки арабською мовою, традиційно протяжним співучим голосом. У мусульманських школах (медресе) текст Корану заучують напам'ять.

Розглянемо основні положення Корану.

1. Аллах – єдиний Бог; він є абсолютна свобода, творець усього суцього.
2. Аллах створив світ за шість днів (як і в християнстві). Людина, найвище творіння Бога, створена на шостий день.
3. Аллах управляє не тільки космічними ритмами, але й справами людськими. Однак, усі його діяння – вияв свавілля. Він вільний суперечити самому собі (нагадаємо про скасування кількох сур).
4. Людина слабка не із-за первородного гріха, а тому, що вона – творіння. Будь-яка дія людини визначена Богом, оскільки вона – творіння. Ніщо не вільне у світі, окрім Бога.
5. Бог милостивий, оскільки відкрив арабам простішу релігію, аніж інші монотеїстичні релігії.
6. Іслам – не має церкви і священства. Богослужіння може здійснюватися будь-де, не обов'язково в святині.
7. Коран не вимагає аскези й монашества, а отже звертається не до святих і досконалих, а до звичайних людей.
8. Мухаммед обмежує кількість дружин чотирма, проте не уточнює кількість рабинь і наложниць.
9. Визнається соціальна нерівність, однак усі правовірні рівні як члени умми.
10. Рабство не відмінюється, проте становище рабів було кращим, аніж у Римській імперії.
11. Із метою встановлення у світі монотеїзму необхідно вести тотальну й перманентну війну. Віруючим наказувалося діяти за принципом таліону – “душа – за душу, і око – за око, і ніс – за ніс, і вухо – за вухо, і зуб – за зуб...” (5:49).
12. Кожний мусульманин повинен бути відданим Аллаху (“ал-іслам”), вірувати в істинність Аллаха (“ал-іман”), виконувати сукупність релігійних обов'язків (“ад-дін”).

Релігійне життя мусульманина регламентується інституціями, які одночасно є юридичними нормами. Це п'ять “Стовпів Віри” або основних правил релігії:

- 1) шахада – “сповідання віри”, “свідчення” яке поєднує два постулати: перший із них – сповідування єдиного божества (“ат-таухід”), другий – визнання

пророчої місії Мухаммеда (“ан-нубувва”). Шахада – це повторення формули: “Нема Бога, окрім Аллаха, і Магомет пророк його”. Немусульмани від народження під час посвячення зобов’язані тричі проголосити цю формулу, яка є основою ритуалу.

2) саят (або намаз – це найважливіше положення) – богослужіння, або молитовний канон, який вимагає п’ятикратного відправлення протягом дня, супроводжується проголошенням релігійних формул (ракатів), молитовними позами, рухами тіла, падінням долілиць.

17:78. (сура 17, аят -78): “Виконуй обряд молитви з того часу, як сонце починає хилитися від середини неба до заходу, й продовжуй до настання темряви. Це молитви: аз-Зухр (Полуденна молитва), аль-Аср (Післяполуденна молитва), аль-Магріб (Молитва на заході сонця) и аль-Ішаа (Вечірня молитва). Здійснюй молитву аль-Фаджр (Молитва на ранковій зорі). Оскільки ангели – свідки цієї молитви”.

Молитві передують ритуальне омовіння. Молитва славить Аллаха, до неї входять сури Корану, однак не особисті прохання. Богослужіння в мусульман не супроводжується музичним супроводом та хоромим співом. П’ятниця є днем спільної молитви, коли всі мусульмани збираються в головній мечеті села, кварталу чи міста. П’ятничні молитви супроводжуються проповіддю. Служителем культу в ісламі є мулла, який обов’язково має бути чоловічої статі.

Мечеть (масджид) – релігійно-культува споруда, в якій мусульмани моляться, читають вголос Коран, виголошують публічні проповіді, викладають релігійні догмати. Міхраб – це ніша – головне місце в мечеті, до якого повернуті обличчям віруючі під час молитви; біля неї стоїть керівник молитви – імам. Це місце вказує на мекканську Каабу.

Мінраб – кафедра проповідника, який читає п’ятничну проповідь; знаходиться поряд із міхрабом. У мечеті є також книгосховище, приміщення для омивань. Забороняється заходити до мечеті взутими; біля входу взуття залишають. В середині мечеті підлогу вистилають килимами або циновками для здійснення молитви. Молитву на майдані біля церкви здійснюють на молитовних килимах. Кожна мечеть має кілька мінаретів – круглих або прямокутних башт, із яких муедзин проголошує заклик до молитви (азан).

3) Саум – піст із ранку до заходу сонця протягом усього місяця рамазан (рамазан; дев’ятий місяць мусульманського календаря). Згідно з легендою, цього місяця Пророкові було передане перше об’явлення. Саума можуть не дотримуватися хворі, вагітні та подорожні. Недотриманий із поважних причин піст надолжується в зручний час. Закінчується місячний піст святом розговіння (Ід аль-фітр, Ураза-Байрам), яке передбачає спільну молитву, святкову трапезу, роздавання милостині жебракам, відвідування могил предків.

Існують і інші пости. Мусульманам під час посту забороняється протягом світлового дня пити спиртні напої, їсти, отримувати тілесні задоволення, розважатися. Приписується молитися, читати Коран та інші релігійні твори.

4) Зак'ят – оподаткування майно й прибутку на потреби общини та прихожан, зокрема, на користь бідних. Обов'язок допомоги біднякам входив до базових положень ісламу. Однак зміст милостині швидко набув сенсу зобов'язання сплати податків на користь релігійної громади й, зрештою, на користь держави. Обов'язок виплачувати милостиню покладений на голову сім'ї. Податок знімається тільки з заможних сімей. Форма сплати – від кожного дорослого члена сім'ї. Сплачується милостиня в день закінчення посту в місяць рамазан.

Крім того кожний мусульманин виплачує ще й садаку – добровільні пожертвування та милостиню.

5) Хадж – паломництво. Здійснюється паломництво до Кааби – будівлі, яка знаходиться в центрі подвір'я аль-Масджид аль-Харам (Священної мечеті) в м. Мекка. Кааба – звичайна цегляна чотирикутна будівля заввишки до 10 м і завширшки майже 15 м., з пласким дахом без вікон. У західній стіні будівлі знаходиться вхід. Всередині Кааби порожньо й темно. У східну частину будови вмонтовано та обрамлено сріблом “чорний камінь”. Згідно з переказом, Аллах послав Адамові білий яхонт, який через гріховність людей почорнів. Адам збудував на ньому споруду, яка після потопу була відновлена Ібрагімом та Ізмаїлом.

Одягнуті в білий одяг паломники сім разів обходять навколо Кааби й цілують “чорний камінь”, п'ють воду із священного джерела Замзам. Кааба в звичайні дні вкрита кісвою – чорним покривалом, на якому золотими нитками вишито аяти Корану; і білою кісвою – під час хаджу. Після хаджу навколо Мекки, біля пагорбів і в долинах, влаштовують процесії й моління на знак перебування в цих місцях праотця Ібрагіма (Авраама), першого проповідника єдинобожжя.

Під час хаджу частина мусульман відвідує могилу Пророка в Медині.

Хадж завершується святом Ід аль-адха (Курбан-Байрам), під час якого в пам'ять про жертву, принесену Ібрагімом Аллахові, ріжуть жертвних тварин. Закінчення хаджу є головним святом мусульман. Людей, які здійснили хадж називають хаджі, вони користуються повагою в рідних краях.

Значення хаджу для мусульман неоціненне, оскільки паломництво до Мекки дозволяє об'єднати мусульман всього світу в духовному пориві до Аллаха, згуртувати на принципах співробітництва та любові. Мусульманин, який здійснив хадж (хаджа), користується особливою повагою. Вважається, що за наявності матеріальних і фізичних можливостей хадж повинен здійснити кожний мусульманин, хоча б один раз у житті.

У мусульман існує чимало важливих релігійних свят, найзначимішими з яких є свято пожертви (Ід аль-адха, Курбан-байрам), свято розговіння (Ід аль-фітр, Ураза-байрам), свято Аль-Ісра валь-Мірадж, День народження Пророка (Маулід ан-набі). Крім загальномусульманських свят шиїти вшановують траурними процесіями дати, пов'язані з імамами-мучениками. Серед них, ашура (шахсей-вахсей) – поминання мученика імама Хусейна, сина Алі.

Усне Передання дійшло до нас в хадісах (“висловлюваннях пророка”).

Ґрунтуючись на Священних книгах, набули розвитку фікх (мусульманське право) та шаріат – Закон Божий (звід правил, які регулюють усі аспекти життя мусульман). У VIII-X ст. склалися основні мазхаби – звід сунітського фікху.

Особливого значення в ісламі набуває поняття “джихад”. Джихад (араб. – зусилля, старатися, витратити сили на яку-небудь справу): у широкому значенні терміну – захист ісламу та його прихильників; у вузькому – священна війна на шляху Аллаха проти ворогів ісламу.

Термін “джихад” за всю історію існування ісламського світу неодноразово змінював своє значення, і в сучасному мусульманському середовищі не має однозначного трактування. Значення терміну залежить від суспільно-історичної епохи, політичної ситуації, релігійних течій і шкіл в ісламі, політичних та ідеологічних концепцій, радикальності поглядів теоретиків ісламу та ін. Джихад не входить до переліку п’яти основоположних принципів мусульманського віровчення, проте переважно ідеологізується політиками та ідеологами політики. Найпоширенішим є сучасне теолого-правове значення поняття, яке означає здійснення зусиль для утвердження верховенства слова Аллаха над усім світом.

У період одкровень, що зійшли на Мухаммеда в Мекці, джихад розуміли як зусилля, спрямовані на спасіння душі. Згодом, у початковий період поширення ісламу джихад означав боротьбу, не обов’язково збройну, спрямовану на захист та заради розповсюдження мусульманської віри. Розрізняли джихад проти ворогів Аллаха, проти тих, хто зазіхає на межі умми, проти віровідступників, проти тих, хто здійснює утиски мусульман, проти розбійників і тих, хто відмовився платити джизію (податок на монотеїстів-немусульман). Джихад визнавався крайнім засобом боротьби з оборонною метою, без цілеспрямованого наміру конфронтації з сусідніми племенами, без надмірності та фанатизму, оскільки Аллах сам знає шлях кожного.

У цей час термін тісно пов’язаний із такими поняттями як “газават” і “фатх”. Арабські племена використовували газават як практику захоплення майна сусідніх племен. У часи Мухаммеда газават означав напади мусульманської громади на території, заселені язичницькими племенами та іудеями, загалом “невірними”. Фатх (араб. – відкриття, завоювання, перемога) означав просування на нові території для поширення ісламу, тобто відкриття, завоювання мусульманською релігією нових земель, перемогу мусульманства на іншими релігіями, залучення нових віруючих.

У ранній період розповсюдження ісламу джихад носив значення боротьби, яку здійснює умма, а не індивід. Згодом він набув характеру священного обов’язку кожного мусульманина. В ісламі відсутній інститут остаточного істинного вирішення богословського трактування поняття “джихад”, як і будь-якого іншого поняття. Мухаммед, відкривши арабам Коран, був тільки

Пророком послань Аллаха. Тракткування понять і положень священного тексту мусульман означають істину, проте істину свою, а не Божу.

У трактуванні джихаду розрізняють помірковану класичну доктрину, наскільки її можна так назвати із-за різного прочитання сур і аятів, зокрема, завдяки принципу насх (тлумачення Корану шляхом заміни ранніх тверджень пізнішими) та радикальну, що знайшла своє вираження в ісламському екстремізмі.

Класична доктрина традиційно визнає джихад функцією общини, а не індивіда. У класичному ісламі джихад не відносять до основних обов'язків віруючого.

Радикальна доктрина використовує вузьке трактування джихаду, що означає війну кожного по можливості. Таке трактування потребує пояснення. Захист ісламу є обов'язком кожного мусульманина, за винятком тих випадків, коли інша група мусульман вже веде священну війну. Якщо група мусульман не може себе захистити самостійно, тоді у війну вступають інші групи мусульман, наприклад, громадяни іншої держави. Джихад для них стає таким самим обов'язком, як піст та молитва. Якщо навіть за таких зусиль не вдається отримати перемогу, священну війну розпочинають усі мусульмани світу незалежно від місця та часових рамок свого перебування. Джихад для кожного з них перетворюється на найвищий священний обов'язок, вищий за піст та молитву, здійснюється незалежно від їх матеріального стану, стану здоров'я, особистих потреб та інтересів тощо. Відмова від джихаду для мусульманина означає лицемірство у ставленні до віри та Аллах. Найвищою жертвою мусульманина заради утвердження віри в єдиність і єдність Аллаха визнається самопожертва. Ідеологічно обґрунтовується, що такі зусилля на шляху Аллаха беззаперечно ведуть індивіда в рай. Поряд із цим у радикальному ісламі допускається своєрідний відкуп від особистої участі в збройній боротьбі, якщо мусульманин може здійснити значне пожертвування на користь захисників ісламу, забезпечуючи їх зброєю, військовою технікою тощо. Такий підхід логічно обґрунтовується тим, що працюючи та здійснюючи пожертви конкретний мусульманин може принести значно більше користі у війні з невірними, аніж якщо він буде брати участь у воєнних діях.

Загалом у віровченні ісламу можна визначити сім основних положень (догматів), які складають своєрідний "Символ віри" мусульманина.

1. Вчення про надприродні сили:

- єдиний Бог – Аллах;
- вшанування ангелів, пророків (Адам, Нух (Ной), Ібрагім (Авраам), Муса (Мойсей), Іса (Ісус) та Мухаммед); глава пророків – Мухаммед – захисник віруючих у день Страшного суду;
- мусульмани визнають противників Мухаммеда – демонів на чолі з Шайтаном (Іблісом).

2. Вчення про священні книги.

3. Вчення про загробне життя: відразу після смерті два ангели смерті супроводжують душі до раю чи пекла.

4. Вчення про кінець світу: Аллах визначить час Страшного суду, коли мертві воскреснуть. Вчення про Месію в ісламі відсутнє.

5. Вчення про приреченість можна визначити як фаталізм: Аллах ще до створення світу визначив не тільки земну, але й потойбічну долю людей.

6. Вчення про священну війну з невірними – джихад або газават. Джихад – війна на захист ісламу, в якій повинен брати участь кожен мусульманин. Проте, поняття “джихад” значно ширше, й нині використовується в мусульманському світі як духовне самовдосконалення.

7. Вчення про безсмертя душі: душа створена Аллахом, незалежна від тіла. Після смерті людини душа перебуває довічно в раю чи пеклі.

3.3 Генеза ісламу. Основні напрями ісламу

Серед прихильників ісламу побутує думка про те, що Мухаммед не призначив після себе спадкоємця. Перед похованням пророка халіфом був обраний Абу Бакр, батько улюбленої дружини Мухаммеда Айші. Поряд із цим було відомо про прихильність Магомета до свого зятя Алі, чоловіка доньки Фатіми й батька двох його внуків Хасана та Хусейна. Це викликало чутки про те, що наступником міг бути обраний саме Алі. Проте, щоб урятувати цілісність умми, Алі та його прихильники прийняли обрання халіфом Абу Бакра. Абу Бакр був уже літньою людиною й Алі не сумнівався, що незабаром він посяде його місце.

У 634 р. Абу Бакр помер, але призначив спадкоємцем Омара (634-644), одного зі своїх воєначальників. При халіфаті цього великого стратега (634-644) перемоги мусульман наростали з запаморочливим успіхом: розбиті в битві під Ярмуке, візантійці в 636 р. залишають Сирію. У 637 р. захоплено Антіохію, у тому ж році розпалася Сасанідська імперія. У 642 р. завойовано Єгипет, 694 р. – Карфаген.

До кінця VII ст. іслам панує в Північній Африці, Сирії, Палестині, Малій Азії, Месопотамії, Іраку. Пручається лише Візантія, але і її територія значно скоротилася.

Поряд із цими приголомшливими воєнними успіхами позиції умми похитнулися. Омар був смертельно поранений рабом-персом, і ледь встигнув призначити для обрання спадкоємця шість помічників пророка. Проігнорувавши Алі та його прихильників (ши'а Алі, букв. “партія Алі”, звідси – шійїзм), ці шестеро обирають халіфом іншого зятя пророка, Османа (644-656), який належав до давнього аристократичного роду, із яким Мухаммед не підтримував дружніх стосунків. Осман призначив на ключові посади в імперії знатних городян Мекки. Тільки після того, як Османа вбили бедуїни із єгипетських та іранських гарнізонів, жителі Мекки обрали халіфом Алі. Для шійїтів, які не визнають ніяких “спадкоємців” поза сім'єю пророка, Алі став першим істинним халіфом.

Однак Айша та мекканська знать звинуватили Алі у співучасті в убивстві Османа. Відбулася битва між прихильниками обох партій, відома як “Верблюжа”, оскільки зіткнення проходили навколо верблюдиці Айші. Алі заснував свою столицю в одному з містечок-гарнізонів, в Іраку, але його халіфат був опротестований правителем Сирії Муавією, шурином пророка й двоюрідним братом Османа. Солдати Муавії під час битви біля Сиффіна в 657 р., усвідомивши неминучість поразки, підняли Коран на вістря своїх копій. Алі прийняв “суд Книги”, але відмовився від своїх домагань. Із-за цього вияву слабодухості від Алі відійшла частина його прихильників (12 тис. вояків із 70

тис. війська Алі). Вони й створили відносно демократичну секту, відому з того часу під назвою харіджитів, розкольників.

Нечисленні прихильники вбитого в 661 р. Алі проголосили халіфом його старшого сина Хасана. Муавія, якого сирійці вже обрали халіфом у Єрусалимі, зумів переконати Хасана відректися від влади на свою користь. Муавія реорганізував Імперію й заснував першу династію халіфів Омейядів (661-750 р.). Останній шанс об'єднання умми був втрачений тоді, коли другий син Алі Хусейн разом із усіма своїми домочадцями був убитий у 680 р. у Кербелі. Цю мученицьку смерть шиїти не пробачили, і протягом багатьох століть вона викликала хвилювання, які жорстоко придушувалися правлячими халіфами. Тільки з X ст. шиїтські громади одержали дозвіл на публічні церемонії на спомин трагічної смерті імама Хусейна протягом перших десяти днів місяця мухаррама.

Таким чином, через 30 років після смерті пророка умма виявилася розділеною на три частини:

- 1) більшість правовірних мусульман – суніти, тобто прихильники сунни (“звичаю”, “традиції”), які визнають правлячого халіфа;
- 2) шиїти, вірні нащадкам першого “істинного” халіфа, Алі;
- 3) харіджити (розкольники), які вважали, що тільки громада має право обрати свого главу, а у випадку, якщо він винний у тяжких гріхах, скинути його.

Сам Мухаммед стверджував, що іслам розпадеться на 73 релігійні громади, з яких лише одна, яка буде слідувати його вченню, потрапить у рай. До VIII ст. склалися ще два напрями – мутазиліти та суфії. У свою чергою вони розпалися на численні групи, школи, громади.

Суніти (араб. ахль ас-сунна – люди Сунни) – прихильники найчисельнішого напрямку ісламу (80% мусульман світу є сунітами). Цей напрям:

- не визнає можливості посередництва між Богом і людьми після смерті Пророка Мухаммеда;
- заперечує ідею про особливу природу Алі та право його нащадків на імамат;
- ретельно дотримується положень Сунни (надає особливого значення вчинкам і висловлюванням Пророка), акцентує увагу на вірності традиції, на участі громади у виборі свого глави – халіфа;
- визнає достовірними шість найбільших зводів хадісів (складених Бухарі, Муслімом, ат-Тірмізі, Абу Даудом, ан-Насаї та Ібн Маджи);
- визнає приналежність до одного із чотирьох суннітських мазхабів (малікітського, шафіїтського, ханафітського та ханбалітського);
- визнає законність правління перших чотирьох (“праведних”) халіфів – Абу Бакра, Омара, Османа та Алі (шиїти визнають тільки Алі).

Найпоширенішим релігійно-політичним рухом в рамках сунітського напрямку є вахабізм, що виник всередині XVIII ст. в Аравії на основі вчення Мухаммеда ібн Абд аль-Ваххаба.

Шіїти (араб. ши'а – прихильники, угруповання, партія) – другий після сунітів за кількістю послідовників напрям ісламу.

Військово-політичні поразки шіїтів (загибель сина Алі Хусейна, розгром повстання аль-Мухтара тощо) направили їхню енергію в область релігійних ідей.

Шіїти дотримуються загальних акідів (віри, догм), поважають Сунну, але поряд із цим визнають імамів носіями божественної субстанції. Саме тому такого поширення течія здобула серед народів Іраку й Ірану, на території яких здавна поширювалися ідеї богооб'явлення в людині. Ідея непогрішимості Алі як першого законного імама доповнена твердженням про його повернення перед Судним днем. Взагалі ж шіїти вшановують 12 імамів – Алі та його нащадків по чоловічій лінії.

Важливим елементом догматики шіїтів є віра в прихованого імама Махді (месію), який поверне права роду Алі та відновить на землі справедливість.

Шіїтам властивий культ мучеників та пов'язаний із ним звичай самокатування на честь імама Хусейна, сина Алі. Оплакування відбуваються в траурний день ашуру: влаштовують містерії-імітації катування, урочисті читання легенд про нього, вивішують траурні прапори й заклики, проводять процесії, оплакують вбитих. Окремі учасники процесії завдають собі кривавих тілесних ушкоджень, наголошуючи на своїй скорботі.

У боротьбі за повернення влади в рід Пророка Мухаммеда, шіїтська пропаганда сприяла падінню правління Омейядів, проте плодами перемоги скористалися Аббасиди – інша родинна гілка Пророка Мухаммеда. Це призвело до розмежування Алідів і Аббасидів та звузило соціальну базу шіїтського руху. Серед самих шіїтів почалися розколи, пов'язані з визнанням права на імамат за тим або іншим нащадком Алі. Уже в середині VIII ст. шіїтський рух розпався на дві основні течії – “крайню” та “помірковану”. До першої відносилися власне “крайні” (гулат) та ісмаїліти, до другої – зейдити та імаміти. У свою чергу, ці течії розділилися на численні відгалуження. Однак, незважаючи на догматичні розбіжності, вони всі зберегли прихильність роду Алі.

Харіджити (від араб. хаварідж, букв. – що вийшли, що обурилися) – прихильники однієї з мусульманських радикальних сект, що виникла в VII ст. у результаті боротьби між послідовниками Алі та Муавії; виступила проти обох релігійно-політичних лідерів.

Замість Алі громада вибрала свого халіфа Абдаллаха ібн-Вахба (658), й утвердилася біля Нах-равана. У ході війни з Алі було знищено біля 1800 найактивніших харіджитів, решта – розсіялася на території нижньої Месопотамії, перських областей Хузистан та Фарс, поповнившись місцевим населенням. Напіварамейське населення цих територій підтримало ідеї харіджитів про верховенство общини та принцип національної рівності в обранні імама.

Згодом цей рух розколовся на численні секти, яких нині нараховується близько 20. Найвідоміші з них – азракіти, ібадити (найпоширеніші в наш час), суфрити.

Розглянемо основні положення харіджитів.

1. Визнавали виборність керівника релігійної громади, тобто вищого політичного лідера, без огляду на його походження.

2. Кожна громада має право обирати та зміщувати імама-халіфа, оскільки влада належить громаді правовірних, а імам-халіф – їхній уповноважений виконавець.

3. Висували вимоги до керівника: шанування і слідування приписам Корану й Сунни, справедливе ставлення до людей, здатність виступити зі зброєю в руках проти негідного правителя.

У питаннях релігії харіджити боролися за чистоту ісламу. Вважали, що правовірність визначається активністю у боротьбі з віровідступниками. Релігійним приписом харіджитів було фізичне знищення віровідступників та незаконних халіфів. Цей напрям вирізнявся суворим дотриманням релігійних приписів.

Мутазиліти (від араб. му'тазіла – що відокремилися) – представники мусульманської секти, які вперше спробували обґрунтувати мусульманське віровчення логіко-філософськими доведеннями. Засновниками вважаються Василь ібн Ата та Амр ібн Убайд (VIII ст.). Після того, як Василь ібн Ата, учень Гасан Басрі, в одному з догматичних питань відхилився від учителя, останній сказав: “Василь відокремився від мене”. Із того часу вільнодумних богословів стали називати ель-мотазіла, тобто “ті, хто відокремився”. Наприкінці II – на початку III ст. мутазиліти мали значний вплив на аббасидських халіфів. У завершеному вигляді вчення мутазилітів склалося в IX-X ст. Різні школи мутазилітів існували до XII ст. Мутазиліти заперечували ряд положень правовірного ісламу. Вплинули на формування багатьох єретичних філософських течій Близького Сходу.

Основні положення мутазилітів:

1) відкидали атрибути Бога, як такі, що суперечать його єдино сутності; вважали, що всевідання, всемогутність, життєвість відносяться до сутності Бога, але не є знанням, силою, життям;

2) заперечували вчення про повну наперед визначеність;

3) вчили, що Бог – джерело добра, а не зла. Кожен мусульманин повинен боротися зі злом і стверджувати добро;

4) відстоювали свободу волі людини;

5) висловлювали переконання в тому, що імама необхідно вибирати з числа віруючих;

6) вважали, що молитва грішника не приймається Богом, сам грішник знаходиться між раєм і пеклом;

7) що Коран створений, оскільки Аллахові не властивий атрибут мови, а отже передати Коран він не міг;

8) що милостиня й молитва анітрохи не допомагають мертвим;

9) що в день Страшного суду не буде ні терезів (місан), ні книги (кітаб) тощо.

Суфії (від араб. суф – шерсть) – це містична течія в ісламі.

Першими суфіями вважають західів – жителів Іраку й Сирії кін. VIII – поч. IX ст., які вели аскетичний спосіб життя, вдягались у вовняний одяг аскетів. Вони прагнули досягнути “таємний” зміст Одкровення, яке таїть у собі Коран. Суфії чітко дотримувалися приписів Корану й Сунни, додаткових постів, приймали обітниці тощо.

Їм були властиві есхатологічні настрої, байдужість до багатства, відмова від соціальної активності. Велике значення ранні суфії надавали психологічному аналізу, прагнули розкрити справжні мотиви людських вчинків. Водночас вони проповідували містичну безкорисливу любов до Аллаха, бажання зблизитися з ним. Суфії виробили метод містичного пізнання Аллаха через релігійно-моральне самовдосконалення – тарикат.

У IX – X ст. вироблені основні положення суфізму.

Право на судження має лише людина, яка пройшла шлях самовдосконалення, оволоділа вченням про “стоянки” та “стани” містичного “шляху” до Бога (маками). Цей шлях є тернистим, сповненим самообмеження й самозаглиблення. Шлях удосконалення безкінечний, проте суфії виділяють у ньому сім головних щаблів очищення душі, які відповідають покаяттю, благочестивості, аскетизмові, бідності, терпінню, такауму (повна довіри й покорі Богові) та задоволенню. Досягнувши найвищого щабля, віруючий впадає в екстаз, під час якого виникає відчуття містичної близькості до божества.

Фарид ад-Дін Аттар описує маками в своєму творі “Бесіда птахів”.

Перший щабель пов’язаний із долиною пошуків (талаб), у якій людина звільняється від мирських пристрастей і стає відкритою для божественного небесного світла.

Другий щабель пов’язаний із долиною кохання (ішк), у якій починається містичне життя, або перша стадія споглядання.

Третій щабель пов’язаний із долиною пізнання (марифат), в якій містик медитує.

Четвертий щабель – долина незалежності (істигна), де душу суфія охоплює любов до Бога.

П’ятий щабель – долина єднання (таухід), де досягається безпосереднє, позбавлене образів, бачення Бога.

Шостий щабель пов’язаний із долиною сум’яття (хайрат), у якій зникає будь-яке бачення, оскільки душа осліплена божественним сяйвом.

Сьомий щабель – долина небуття (фана), кінцева мета шляху, де відбувається знищення особистісних якостей суфія та їх заміна божественними. Це етап безпосереднього з’єднання з божественною Істиною (хакк).

Суфійська онтологія будувалася на теософських положеннях.

Гносеологія опиралася на концепцію божественного одкровення.

Суфії розробили власну етичну систему. Багато суфіїв вважали себе “божественними обранцями” (вали), “справжніми спадкоємцями” Пророка.

Положення суфізму, що суперечили догматам суннітського ісламу, зустрічали протест деяких богословів. У ході гонінь на суфізм окремі його послідовники були страчені. Наприкінці X – на початку XI ст. з виправданням суфізму виступили деякі суфійські автори, які зафіксували й систематизували найважливіші його положення у творах, що згодом визнані класичними.

Значна роль в “легалізації” морально-етичного вчення суфізму належить суннітським богословам Абу Хаміду аль-Газалі й Абдель Кадиру аль-Джиляні. Останній заснував одне з перших суфійських братств – Кадірійя. Появу братств (тарикатів) спричинило широке поширення суфізму та зростанням числа його послідовників. Організований у братства, суфізм зіграв значну роль у консолідації мусульман та ісламізації підкорених ним земель.

Паралельно з розвитком суфійської практики в братствах, розвивався “філософський” суфізм, основні положення якого сформульовані Ібн аль-Арабі (1165-1240) й популяризовані його послідовниками, які дотримувалися вчення про “єдність буття” (вахдат аль-вуджуд). “Філософський” суфізм знайшов відображення в арабській, перській і турецькій поезії (Ібн аль-Фарид, Джелалуддін Румі, Джамі, Юнус Емре та ін.).

Суфізм – вкрай неоднорідна течія: до неї прихильні представники різних богословських шкіл і напрямів ісламу.

Тестові завдання до теми

1. Відберіть із перелічених основні поняття, які дозволяють розкрити тему “Іслам”:

а) двовір'я; б) мазхаба; в) абсентеїзм; г) шаріат; д) ступа; е) джихад; є) чистилище; ж) зак'ят.

2. Ім'я Бога в мусульманській релігії:

а) Ягве; б) Мухаммед; в) Гаутама; г) Аллах.

3. Одна з релігій у переліку записана двічі. Яка?

а) християнство; б) зоолатрія; в) мусульманство; г) іудаїзм; д) іслам.

4. Як називають прибічників містичного напрямку в ісламі?

а) суфії; б) шіїти; в) халіфи; г) суніти.

5. Підберіть відповідники поняттям, які зустрічаються в ісламі:

а) умма – це ... б) шаріат – це ... в) саяят – це ... г) зак'ят – це ...

1) обов'язкове подаяння;

2) мусульманська громада;

3) молитовний канон, який вимагає п'ятикратного відправлення протягом дня з обов'язковим падінням долілиць;

4) Божественний Закон.

6. Етимологічно термін “Коран” означає в перекладі з арабської:

а) книга; б) той, хто пише; в) те, що читають; г) записи.

7. Як в ісламі називається закон, що наказує давати бідним милостиню?

а) зак'ят; б) намаз; в) газават; г) саум.

8. Назвіть ім'я засновника мусульманства:

а) Ісус Христос; б) Аллах; в) Будда; г) Мухаммед; д) Мойсей.

9. Священними книгами ісламу є:

а) Тора; б) Бхагаватгіта; в) Сунна; г) Коран; д) Біблія.

10. У Корані налічується сур:

а) 15; б) 35; в) 98; г) 114; д) 122.

11. Перелічіть основні риси ісламського фундаменталізму:

а) неприйняття будь-якої модернізації ісламу; б) підтримка ідеї ойкуменізму; в) переконаність у власній непогрішимості, непорушності сповідуваних ідеалів; г) протистояння демократичним принципам організації суспільного життя.

12. Ісламський Закон, що вимагає підкорятися Корану і хадисам – це:

а) міцвот; б) шахада; в) шаріат; г) зак'ят.

13. “П'ять стовпів ісламу” складаються з таких приписів:

а) сповідування єдинобожжя та пророчої місії Мухаммеда; б) салат; в) вшанування Ісуса Христа як пророка; г) саум; д) добровільна очищувальна милостиня бідним; е) хадж; є) перенесення психічних властивостей людини на природу.

14. Підберіть відповідники арабським назвам в українській мові:

а) шахада; б) салат; в) саум; г) зак'ят; д) хадж.

1) піст;

2) очищення;

3) молитва;

4) засвідчення;

5) паломництво в Мекку.

15. Перелічіть заборони в мусульманстві:

а) визнавати іншого бога, крім Аллаха; б) вживати в їжу свинину та м'ясо деяких інших тварин; в) вживати алкоголь; г) грати в азартні ігри; д) займатися лихварством.

16. У VII-VIII ст. іслам розділювався на напрями:

а) мормони; б) шиїти; в) суніти; г) хариджити; д) кришнаїти.

17. Основними напрямками сучасного ісламу є:

а) баптисти; б) бахаї; в) кришнаїти; г) суніти; д) шиїти.

18. Сунізм поділяється на чотири мазхаба:

а) ханафітський; б) алжирський; в) шафіїтський; г) малікітський; д) ханбалітський.

19. Шиїзм поділяється на мазхаби:

а) усулітський; б) ханафітський; в) ахбаритський; г) малікітський; д) ханбалітський; е) шафіїтський.

20. Ким вважають Мойсея мусульмани:

а) не надають значення цій особі; б) визначною історичною особою; в) пророком.

21. Коран називає таких пророків Аллаха:

а) Шива; б) Мухаммед; в) Ной; г) Мо Цзи; д) Авраам; е) Ісус; є) Мойсей.

22. Ким вважають Ісуса Христа мусульмани?

а) ворогом віри; б) Боголюдиною і Спасителем; в) Великим Пророком; г) мандрівним філософом і чудотворцем.

23. Інститут верховного керівництва мусульманською релігійною громадою, який концентрує в собі світську та релігійну владу називається:

а) шаріат; б) імамат; в) зак'ят; г) конклав.

24. Паломництво до священних місць в ісламі називають:

а) саят; б) хадж; в) зак'ят; г) мірадж; д) саум.

25. Хадиси – це:

а) збірники текстів ведичної літератури; б) секта в іудаїзмі; в) розповіді про діяння та висловлювання Магомета та його однодумців; г) тексти отців церкви про бога та зміст священного писання; д) збірники законів шаріату.

26. Встановіть відповідність:

а) Біблія; б) Коран; в) Трипітака.

1) читати вголос;

2) книга;

3) три корзини.

27. У запропонованому завданні із декількох варіантів виберіть правильні судження:

- а) Аллаха можна зображати на фресках;
- б) Аллаха можна зображати на стінах мечетей;
- в) Аллаха не можна зображати, бо він безликий Абсолют;
- г) зображати Аллаха заборонено Кораном.

28. У запропонованому завданні із декількох варіантів виберіть правильні судження:

- а) шиїти вважають, що влада імама успадковується, а не обирається.
- б) всі шиїти вірять у «прихованого імама» Мухаммеда.
- в) більшість шиїтів сповідують принцип «такія» – приховування своєї віри в разі небезпеки.
- г) більшість шиїтів підтримують принцип тимчасових дружин.

29. Найвпливовішим напрямом ісламу є:

- а) шиїти; б) суніти; в) суфії.

30 “Немає ніякого іншого бога, крім Аллаха, а Мухаммед – пророк його”, – цю формулу мусульмани позначають словом:

- а) шахада; б) фікх; в) мінраб; г) кісва; д) садака.

31 У запропонованому завданні із декількох варіантів виберіть правильні судження:

а) суніти на відміну від шиїтів визнають Сунну в повному обсязі – у складі шести зводів хадисів;

б) суніти на відміну від шиїтів визнають Сунну частково – у складі чотирьох хадисів;

в) суніти на відміну від шиїтів визнають законність правління чотирьох перших халіфів, а саме Абу Бакра, Омара, Османа, Алі.

г) суніти на відміну від шиїтів визнають правління трьох перших халіфів – Абу Бакра, Омара, Османа – узурпацією влади.

д) суніти на відміну від шиїтів вважають, що духовне й політичне керівництво мусульманами має здійснювати халіф, обраний общиною за його компетентність і високі моральні якості.

е) суніти на відміну від шиїтів визнають можливість посередництва між Аллахом та людьми після смерті Мухаммеда.

Література

Абу Аля Ал-Маудуді. Принципи ісламу / Абу Аля Ал-Маудуді. – Львів : Логос, 1995. – 112 с. – (Бібліотека ісламської літератури).

Азимов К. Проблема человека в религиозно-философских доктринах зороастризма и ислама / Кязим Азимов. – Баку : Леттерпресс, 2009. – 303 с.

Али Тарик. Столкновение цивилизаций : крестовые походы, джихад и современность / Али Тарик ; пер. с англ. А. В. Староста. – М. : АСТ, Астрель, 2006. – 528 с.

Анохин А. Н. О богословском подходе к пониманию мусульманского права / А. Н. Анохин. // Учёные записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия “Юридические науки”. – 2011. – Вып. 24. – № 2. – С. 3-10.

Бартольд В. В. Работы по истории ислама и Арабского халифата / Василий Владимирович Бартольд ; сост. Хамедов А. Б. ; отв. ред. Винников И. Н. – М. : Изд. фирма “Восточная литература” РАН, 2002. – 784 с. – (Классики отечественного востоковедения).

Беккин Р. Концепция исламской экономической модели [Электронный ресурс] / Ринат Беккин. – Режим доступа к статье : <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1047058320>.

Вандишев В. М. Релігієзнавство : навч. посіб. / Вандишев В. М. – К. : Кондор, 2009. – 240 с.

Введение в ислам [Текст]. – Челябинск : Аркаим, 2007. – 224 с.

Докаш В. І. Загальне релігієзнавство : навч. посіб. / В. І. Докаш, В. Ю. Лешан – Чернівці : Книги – ХХІ, 2005. – 376 с.

Ибрагим И. А. Краткое иллюстрированное руководство для понимания ислама / И. А. Ибрагим ; [пер. с англ.]. – 2-е изд. – М. : Собрание, 2006. – 110 с.

Ислам : краткий справочник / [С. М. Алиев и др.]. – 2-е изд., доп. – М. : Наука, 1986. – 137, [2] с.

Ислам : энциклопедический словарь / [Г. В. Милославский и др.]. – М. : Наука, 1991. – 311, [4] с.

Ислам и общественное развитие в начале ХХІ века / В. Я. Белокриницкий и др. (отв. ред.). – М. : Крафт + ; Институт Востоковедения РАН, 2005. – 496 с.

Ислам классический : энциклопедия / К. Королёв (общ. ред.). – М. : Эксмо ; СПб. : Мидгард, 2005. – 412 с. – (Тайны древних цивилизаций).

История религии : учеб. для студ. вузов : [в 2 т.] / И. Н. Яблоков (общ. ред.). – 3-е изд., испр. и доп. – М. : Высшая школа, 2007 – . – Т. 1 / В. В. Винокуров, А. П. Забияко, З. Г. Лапина и др. – 2007. – 463 с.; Т. 2 / Ф. М. Ацамба, Н. Н. Бектимирова, И. П. Давыдов и др. – 2007. – 676 с.

Іваннікова М. В. Проблема трудового виховання у духовній літературі кримських татар / М. В. Іваннікова // Педагогічні науки : теорія, історія, інноваційні технології. – 2013. – № 1. – С. 26-34.

Казьмина О. Е. Религиозные организации современного мира : учеб. пособ. / О. Е. Казьмина, П. И. Пучков– М. : Изд-во Московского университета, 2010. – 368 с.

Калінін Ю. А. Релігієзнавство : підруч. / Ю. А. Калінін, Є. А. Харьковченко. – К. : Наукова думка, 2002.

Кардини Франко. Европа и ислам : история непонимания / Франко Кардини ; Е. Смагина и др. (пер. с итал.). – СПб. : Alexandria, 2007. – 330 с. – (Серия “Становление Европы”).

Кирюшко М. І. Актуальність модернізації політики держави щодо релігії та релігійних організацій в Україні / М. І. Кирюшко // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України : [зб. наук. праць / гол. ред. кол. Ю. А. Левенець]. – Київ, 2012. – Вип. 1. – С. 209-221.

Кирюшко М. І. Іслам в Криму : релігійно-національна ідентифікація кримсько-татарського народу / М. І. Кирюшко, О. Є. Бойцова. – К. : Світогляд, 2005. – 300 с.

Кожен четвертий житель Землі – мусульманин [Електронний ресурс] // Іслам в Україні. – 2009. – 8 жовт. – Режим доступу : http://islam.in.ua/2/ukr/full_news2/2136/visibletype/1/index.html.

Коран / пер. смыслов и коммент. В. Прохорова ; глав. ред. М. С. Аль-Рошд. – 10-е изд., доп. – М. : РИПОЛ КЛАССИК, 2008. – 799 с.

Котин И. В. Ислам в Южной Азии и Великобритании / Котин И. В. – СПб. : Петербургское Востоковедение, 2008. – 286 с.

Крымский А. Е. История мусульманства / Агатангел Ефимович Крымский ; ред. кол. : Р. Ж. Баязитов и др. – 3-е изд., перераб., доп. в соотв. с замеч. авт. – М. ; Жуковский : Кучково поле, 2003. – 463 с.

Лубський В. І. Релігієзнавство : підруч. / Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. – К. : Академвидав, 2005.

Миркина З. А. Великие религии мира / З. А. Миркина, Г. С. Померанц. – М. : РИПОЛ, 1995. – 416 с.

Поликарпов В. С. История религий. Лекции и хрестоматия / Поликарпов В. С. – М. : Экспертное бюро, Гардарика, 1997. – 312 с.

Пушнова Ю. Б. История мировых религий : краткий курс лекций для вузов / Юлия Борисовна Пушнова. – М. : Владос-Пресс, 2005. – 108 с. – (Краткий курс лекций для вузов).

Релігієзнавство : навч. посіб. / за ред. С. А. Бублика. – К. : Юрінком Інтер, 2001.

Смольков О. А. Релігієзнавство : навч. посіб. [для студ.] / Смольков О. А. – 2-е вид., стереотип. – Львів : Магнолія Плюс ; В. П. Піча, 2006. – 232 с.

Хасан А. Развитие мусульманского права в начальный период / А. Хасан. – Стамбул : Изд-во Рагбет Яйнлары, 1999. – 264 с.

Amitabh Pal. “Islam” means peace : understanding the muslim principle of nonviolence today / Amitabh Pal. – Santa Barbara : ABC-CLIO, 2011. – 276 p.

Islam and Muslims in Germany. Muslim Minorities (V. 7) / ed. by A. Al-Hamaneh, J. Thielman. – Leiden : BRILL, 2008. – 591 p.

Islam in the world today : a handbook of politics, religion, culture, and society / ed. by W. Ende, U. Steinbach ; eng. trans. – N. Y. : Cornell Univ. Press, 2010. – 1114 p.

Lepeska D. Arab world is at risk of brain drain [Electronic resource] / David Lepeska // The national. – 2010. – 26 Feb. – Mode of access to article : <http://www.thenational.ae/news/world/middle-east/arab-world-is-at-risk-of-brain-drain#full>.

Sultan Sooud Al Qassemi The new generation and the future of the broader Middle East [Electronic resource] / Sultan Sooud Al Qassemi // Open democracy. – 2013. – 27 Jan. – Mode of access to article : <http://www.open-democracy.net/sultan-sooud-al-qassemi/new-generation-and-future-of-broader-middle-east>.

Додаток А

**Релігійні організації та громади в Україні станом на 01.01.2013 р.
(згідно з даними Міністерства культури України)^{1,2}**

Таблиця 1

№ п/п	Церква, конфесія	Кількість реліг. організаці й і громад	Частка від загальної кількості реліг. орг. і громад, %	Кількість недільн. шкіл	Частка від загальної кількості недільн. шкіл	Кількість період. видань	Частка від загальн. кільк. період. видань
1.	УПЦ (МП)	12895	34,86	4288	32,60	108	28,13
2.	УПЦ (КП)	4702	12,71	1324	10,06	36	9,38
3.	Мусульмани	1233	3,33	135	1,03	8	2,08
4.	Буддисти	61	0,16	2	0,02	1	0,26
5.	Разом:	18891	51,06	5749	43,70	153	39,84
Всього релігійних організацій і громад в Україні		36995	100	13157	100	384	100

Прим.:

¹ Таблиця складена на основі Звіту про мережу церков і релігійних організацій в Україні (станом на 1 січня 2013 року) (Форма № 1). Звіт затверджено наказом Міністерства культури України № 215 від 21 березня 2013 р.

² Форма № 1 Звіту про мережу церков і релігійних організацій в Україні (станом на 1 січня 2013 року) розміщена на сайті Релігійно-інформаційної служби України (РІСУ): <http://risu.org.ua/ua/index/resources/statistics/ukr2013/51768/>.

Додаток Б

ЗАКОН УКРАЇНИ
(витяг)

Про свободу совісті та релігійні організації

(Відомості Верховної Ради УРСР (ВВР), 1991, N 25, ст.283 зі змінами та доповненнями)

Розділ I

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1. Завдання Закону

Завданнями цього Закону є:

гарантування права на свободу совісті громадянам України та здійснення цього права;

забезпечення відповідно до Конституції України, Декларації про державний суверенітет України та норм міжнародного права, визнаних Україною, соціальної справедливості, рівності, захисту прав і законних інтересів громадян незалежно від ставлення до релігії;

визначення обов'язків держави щодо релігійних організацій;

визначення обов'язків релігійних організацій перед державою і суспільством;

подолання негативних наслідків державної політики щодо релігії і церкви;

гарантування сприятливих умов для розвитку суспільної моралі і гуманізму, громадянської злагоди і співробітництва людей незалежно від їх світогляду чи віровизнання.

Стаття 2. Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації

В Україні усі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством України.

Законодавство України про свободу совісті та релігійні організації складається з цього Закону та інших законодавчих актів України, виданих відповідно до нього.

Стаття 3. Право на свободу совісті

Кожному громадянину в Україні гарантується право на свободу совісті. Це право включає свободу мати, приймати і змінювати релігію або переконання за

своїм вибором і свободу одноособово чи разом з іншими сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, відправляти релігійні культи, відкрито виражати і вільно поширювати свої релігійні або атеїстичні переконання.

Ніхто не може встановлювати обов'язкових переконань і світогляду. Не допускається будь-яке примушування при визначенні громадянином свого ставлення до релігії, до сповідання або відмови від сповідання релігії, до участі або неучасті в богослужіннях, релігійних обрядах і церемоніях, навчання релігії.

Батьки або особи, які їх замінюють, за взаємною згодою мають право виховувати своїх дітей відповідно до своїх власних переконань та ставлення до релігії.

Здійснення свободи сповідувати релігію або переконання підлягає лише тим обмеженням, які необхідні для охорони громадської безпеки та порядку, життя, здоров'я і моралі, а також прав і свобод інших громадян, встановлені законом і відповідають міжнародним зобов'язанням України.

Ніхто не має права вимагати від священнослужителів відомостей, одержаних ними при сповіді віруючих.

Стаття 4. Рівноправність громадян незалежно від їх ставлення до релігії

Громадяни України є рівними перед законом і мають рівні права в усіх галузях економічного, політичного, соціального і культурного життя незалежно від їх ставлення до релігії. В офіційних документах ставлення громадянина до релігії не вказується.

Будь-яке пряме чи непряме обмеження прав, встановлення прямих чи непрямих переваг громадян залежно від їх ставлення до релігії, так само як і розпалювання пов'язаних з цим ворожнечі й ненависті чи ображення почуттів громадян, тягнуть за собою відповідальність, встановлену законом.

Ніхто не може з мотивів своїх релігійних переконань ухилятися від виконання конституційних обов'язків. Заміна виконання одного обов'язку іншим з мотивів переконань допускається лише у випадках, передбачених законодавством України.

Стаття 5. Відокремлення церкви (релігійних організацій) від держави

В Україні здійснення державної політики щодо релігії і церкви належить виключно до відання України.

Церква (релігійні організації) в Україні відокремлена від держави.

Держава захищає права і законні інтереси релігійних організацій; сприяє встановленню відносин взаємної релігійної і світоглядної терпимості й поваги між громадянами, які сповідують релігію або не сповідують її, між віруючими різних віросповідань та їх релігійними організаціями; бере до відома і поважає традиції та внутрішні настанови релігійних організацій, якщо вони не суперечать чинному законодавству.

Держава не втручається у здійснювану в межах закону діяльність релігійних організацій, не фінансує діяльність будь-яких організацій, створених за ознакою ставлення до релігії.

Усі релігії, віросповідання та релігійні організації є рівними перед законом. Встановлення будь-яких переваг або обмежень однієї релігії, віросповідання чи релігійної організації щодо інших не допускається.

Релігійні організації не виконують державних функцій.

Релігійні організації мають право брати участь у громадському житті, а також використовувати нарівні з громадськими об'єднаннями засоби масової інформації.

Релігійні організації не беруть участі у діяльності політичних партій і не надають політичним партіям фінансової підтримки, не висувають кандидатів до органів державної влади, не ведуть агітації або фінансування виборчих кампаній кандидатів до цих органів. Священнослужителі мають право на участь у політичному житті нарівні з усіма громадянами.

Релігійна організація не повинна втручатися у діяльність інших релігійних організацій, в будь-якій формі проповідувати ворожнечу, нетерпимість до невіруючих і віруючих інших віросповідань.

Релігійна організація зобов'язана додержувати вимог чинного законодавства і правопорядку.

Стаття 6. Відокремлення школи від церкви (релігійних організацій)

Державна система освіти в Україні відокремлена від церкви (релігійних організацій), має світський характер. Доступ до різних видів і рівнів освіти надається громадянам незалежно від їх ставлення до релігії.

Не допускається обмеження на ведення наукових досліджень, у тому числі фінансованих державою, пропаганду їх результатів або включення їх до загальноосвітніх програм за ознакою відповідності чи невідповідності положенням будь-якої релігії або атеїзму.

Громадяни можуть навчатися релігійного віровчення та здобувати релігійну освіту індивідуально або разом з іншими, вільно обираючи мову навчання.

Релігійні організації мають право відповідно до своїх внутрішніх настанов створювати для релігійної освіти дітей і дорослих навчальні заклади і групи, а також проводити навчання в інших формах, використовуючи для цього приміщення, що їм належать або надаються у користування.

Викладачі релігійних віровчень і релігійні проповідники зобов'язані виховувати своїх слухачів у дусі терпимості і поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань.

Розділ II

РЕЛІГІЙНІ ОРГАНІЗАЦІЇ В УКРАЇНІ

Стаття 7. Релігійні організації

Релігійні організації в Україні утворюються з метою задоволення релігійних потреб громадян сповідувати і поширювати віру і діють відповідно до своєї ієрархічної та інституційної структури, обирають, призначають і замінюють персонал згідно із своїми статутами (положеннями).

Релігійними організаціями в Україні є релігійні громади, управління і центри, монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), духовні навчальні заклади, а також об'єднання, що складаються з вищезазначених релігійних організацій. Релігійні об'єднання представляються своїми центрами (управліннями).

На інші організації, утворені за релігійною ознакою, дія цього Закону не поширюється.

Стаття 8. Релігійна громада

Релігійна громада є місцевою релігійною організацією віруючих громадян одного й того ж культу, віросповідання, напрямку, течії або толку, які добровільно об'єдналися з метою спільного задоволення релігійних потреб.

Держава визнає право релігійної громади на її підлеглість у канонічних і організаційних питаннях будь-яким діючим в Україні та за її межами релігійним центрам (управлінням) і вільну зміну цієї підлеглості.

Повідомлення державних органів про утворення релігійної громади не є обов'язковим.

Стаття 9. Релігійні управління і центри

Релігійні управління і центри діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Релігійні організації, керівні центри яких знаходяться за межами України, можуть керуватись у своїй діяльності настановами цих центрів, якщо при цьому не порушується законодавство України.

Не регламентовані законом відносини держави з релігійними управліннями і центрами, в тому числі й тими, що знаходяться за межами України, регулюються відповідно до домовленостей між ними і державними органами.

Стаття 10. Монастирі, релігійні братства і місії

Релігійні управління і центри мають право відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) засновувати монастирі, релігійні братства, місіонерські товариства (місії), які діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Монастирі та релігійні братства можуть бути утворені також у порядку, передбаченому цим Законом для утворення релігійних громад, з реєстрацією їх статутів (положень).

Стаття 11. Духовні навчальні заклади

Релігійні управління і центри відповідно до своїх зареєстрованих статутів (положень) мають право створювати духовні навчальні заклади для підготовки священнослужителів і служителів інших необхідних їм релігійних спеціальностей. Духовні навчальні заклади діють на підставі своїх статутів (положень), що реєструються у порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

Громадяни, які навчаються у вищих і середніх духовних навчальних закладах, користуються правами і пільгами щодо відстрочення проходження військової служби, оподаткування, включення часу навчання до трудового стажу в порядку і на умовах, встановлених для студентів та учнів державних навчальних закладів.

Стаття 13. Релігійна організація – юридична особа

Релігійна організація визнається юридичною особою з дня її державної реєстрації.

Релігійна організація як юридична особа користується правами і несе обов'язки відповідно до чинного законодавства і свого статуту (положення).

Стаття 16. Припинення діяльності релігійної організації

Діяльність релігійної організації може бути припинено у зв'язку з її реорганізацією (поділом, злиттям, приєднанням) або ліквідацією.

Реорганізація або ліквідація релігійної організації здійснюється відповідно до її власних настанов. Реєстрація статутів (положень) новоутворених після реорганізації релігійних організацій здійснюється в порядку, встановленому статтею 14 цього Закону.

У разі порушення релігійною організацією, що є юридичною особою, положень цього Закону та інших законодавчих актів України її діяльність може бути припинено також за рішенням суду.

У судовому порядку діяльність релігійної організації припиняється лише у випадках:

1) вчинення релігійною організацією дій, недопустимість яких передбачена статтями 3, 5 і 17 цього Закону;

2) поєднання обрядової чи проповідницької діяльності релігійної організації з посяганнями на життя, здоров'я, свободу і гідність особи;

3) систематичного порушення релігійною організацією встановленого законодавством порядку проведення публічних релігійних заходів (богослужінь, обрядів, церемоній, походів тощо);

4) спонукання громадян до невиконання своїх конституційних обов'язків або дій, які супроводжуються грубими порушеннями громадського порядку чи посяганням на права і майно державних, громадських або релігійних організацій.

Суд розглядає справу про припинення діяльності релігійної організації порядком позовного провадження, передбаченого Цивільним процесуальним кодексом, за заявою органу, уповноваженого здійснювати реєстрацію статуту конкретної релігійної організації, або прокурора.

Розділ III

МАЙНОВИЙ СТАН РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Стаття 19. Виробнича і господарська діяльність релігійних організацій

Релігійні організації у порядку, визначеному чинним законодавством, мають право для виконання своїх статутних завдань засновувати видавничі, поліграфічні, виробничі, реставраційно-будівельні, сільськогосподарські та інші підприємства, а також добродійні заклади (притулки, інтернати, лікарні тощо), які мають право юридичної особи.

Прибуток від виробничої діяльності та інші доходи підприємств релігійних організацій оподатковуються відповідно до чинного законодавства в порядку і розмірах, установлених для підприємств громадських організацій. Суми їх прибутку, які використовуються в добродійних цілях, не оподатковуються.

Будівництво культових та інших будівель релігійними організаціями здійснюється в порядку, встановленому чинним законодавством для об'єктів цивільного призначення.

Реставрація і ремонт культових будівель – пам'яток історії та культури здійснюються з додержанням установлених правил охорони і використання пам'яток історії та культури.

Розділ IV

ПРАВА РЕЛІГІЙНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ ТА ГРОМАДЯН, ПОВ'ЯЗАНІ ЗІ СВОБОДОЮ ВІРОСПОВІДАННЯ

Стаття 21. Релігійні обряди і церемонії

Релігійні організації мають право засновувати і утримувати вільно доступні місця богослужінь або релігійних зібрань, а також місця, шановані в тій чи іншій релігії (місця паломництва).

Богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії безперешкодно проводяться в культових будівлях і на прилеглий території, у місцях паломництва, установах релігійних організацій, на кладовищах, в місцях окремих поховань і крематоріях, квартирах і будинках громадян, а також в

установах, організаціях і на підприємствах за ініціативою їх трудових колективів і згодою адміністрації.

Командування військових частин надає можливість військовослужбовцям брати участь у богослужіннях і виконанні релігійних обрядів.

Богослужіння та релігійні обряди в лікарнях, госпіталях, будинках для престарілих та інвалідів, місцях попереднього у'язнення і відбування покарання проводяться на прохання громадян, які перебувають в них, або за ініціативою релігійних організацій. Адміністрація зазначених установ сприяє цьому, бере участь у визначенні часу та інших умов проведення богослужіння, обряду або церемонії.

В інших випадках публічні богослужіння, релігійні обряди, церемонії та процесії проводяться щоразу з дозволу відповідної місцевої державної адміністрації, виконавчого органу сільської, селищної, міської ради. Клопотання про видачу вказаного дозволу подається не пізніше як за десять днів до призначеного строку проведення богослужіння, обряду, церемонії чи процесії, крім випадків, які не терплять зволікання.

Стаття 22. Література і предмети релігійного призначення

Громадяни та релігійні організації мають право на придбання, володіння і використання релігійної літератури мовою на свій вибір, а також інших предметів й матеріалів релігійного призначення.

Релігійні організації мають право виготовляти, експортувати, імпортувати і розповсюджувати предмети релігійного призначення, релігійну літературу та інші інформаційні матеріали релігійного змісту.

Релігійні організації користуються виключним правом заснування підприємств для випуску богослужбової літератури і виробництва предметів культового призначення.

Друкується відповідно до матеріалів сайту Верховної Ради України:
<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/987-12>.